

VELFERDSFORSKNINGSINSTITUTTET NOVA

Familiens betydning

Kunnskapsoversikt om hverdagsliv, omsorg,
samlivsbrudd og familiestøttende tiltak

JON ERIK FINNVOLD, IDUNN SELAND, SIRI BERG TVEITO,
MI AH SCHØYEN OG MONICA FIVE AARSET

OSLO METROPOLITAN UNIVERSITY
STORBYUNIVERSITETET

Familiens betydning

Kunnskapsoversikt om hverdagsliv, omsorg,
samlivsbrudd og familiestøttende tiltak

Jon Erik Finnvold, Idunn Seland
Siri Berg Tveito, Mi Ah Schøyen
& Monica Five Aarset

Velferdsforskningsinstituttet NOVA
Rapport 1/2020

Velferdsforskningsinstituttet NOVA er et institutt på Senter for velferds- og arbeidslivsforskning på OsloMet – storbyuniversitetet.

Instituttet har som formål å drive forskning og utviklingsarbeid som kan bidra til økt kunnskap om sosiale forhold og endringsprosesser. Instituttet skal fokusere på problemstillinger om livsløp, levekår og livskvalitet, samt velferdssamfunnets tiltak og tjenester.

© Velferdsforskningsinstituttet NOVA
OsloMet – storbyuniversitetet 2020

ISBN (trykt utgave) 978-82-7894-720-3
ISBN (elektronisk utgave) 978-82-7894-721-0

ISSN 0808-5013 (trykt)
ISSN 1893-9503 (online)

Illustrasjonsfoto: © colourbox.no
Desktop: Hussein Monfared
Trykk: Byråservice

Henvendelser vedrørende publikasjoner kan rettes til:

NOVA, OsloMet
Stensberggata 26 · Postboks 4, St. Olavs plass, 0130 Oslo
Telefon: 67 23 50 00

Nettadresse: www.oslomet.no/om/nova

Forord

I denne rapporten har NOVA på oppdrag fra Barne- og familiedepartementet (BFD) utarbeidet en kunnskapsoversikt over eksisterende forskning utgitt i Norge, Norden og andre sammenliknbare land om familiens betydning på individ- og samfunnsnivå de siste ti årene. Kunnskapsstatusen identifiserer også kunnskaps-hull og kunnskapsbehov, og kan slik danne grunnlag for framtidig forskning på familiefeltet.

Familieforskning er et felt som er av stor interesse for NOVA, ikke minst fordi det kan binde sammen mange av de forskningstemaene vi arbeider med til daglig. Vi er derfor glade for å ha fått denne anledningen til å rette søkelyset mot familien og familiens betydning.

Prosjektledere har vært Monica Five Aarset (i startfasen) og Jon Erik Finnvold. Siri Berg Tveito har gjennomført litteratursøkene med bistand fra bibliotekar Tordis Korvald og Idunn Seland. Mi Ah Schøyen, Idunn Seland og Jon Erik Finnvold har i samarbeid med Siri Berg Tveito gjennomgått og systematisert resultatene fra litteratursøkene. Marie Louise Seeberg har som fungerende forskningsleder tatt et overordnet ansvar for kvalitetssikring og ferdigstilling av rapporten.

En referansegruppe bestående av NOVA-forskerne Anja Bredal, Lars Gulbrandsen, Tonje Gundersen, Katharina Herlofson, Hans Christian Sandlie, Marie Louise Seeberg, Kari Stefansen og Monica Five Aarset har bistått med råd om litteratursøk og gitt innspill til og kommentert et førsteutkast til rapport.

Innhold

Sammendrag	7
Metode og datagrunnlag	7
Hovedfunn	7
Behov for videre forskning.....	8
1 Innledning: familiens betydning	11
Hva forstår vi med «familie»?	11
Familien i en nordisk kontekst.....	12
Familiens betydning på individnivå	12
Familiens betydning på samfunnsnivå	13
Hovedtema og forskningsspørsmål	15
Metode og datagrunnlag	16
Eksklusjonskriterier.....	19
Hånd søk i litteraturlister.....	20
Oppbygning av rapporten.....	21
2 Omsorg	22
Omsorg i familien.....	22
Store samfunnsendringer som bakteppe for familiepolitikken.....	23
Generelle mønstre i omsorgsorganisering i norsk kontekst	25
Forståelser av godt foreldreskap og hvordan barndommen bør være.....	28
Hovedfunn	32
3 Tidsbruk	34
Tidsbruk i familien.....	34
Målinger av tidsbruk i familien	36
Tidsbruk og husholdsarbeid	37
Tidsbruk og fritid	48
Hovedfunn	51
4 Samlivsbrudd	53
Samlivsbrudd som forskningstema	53
Risikofaktorer for samlivsbrudd.....	54
Høykonflikt ved samlivsbrudd	55
Delt omsorg – delte forskningsmiljø	56
Hovedfunn	60
5 Familiestøttende tiltak	62
Familiestøttende tiltak som forskningsfelt.....	62
Foreldremekling.....	63
Foreldrekurs.....	70
Samlivstiltak.....	76
Hovedfunn	77

6 Forskningsstatus og anbefalinger	78
Omsorg	79
Tidsbruk	80
Samlivsbrudd	81
Familiestøttende tiltak	82
Forskningens kvalitet og relevans	83
Videre kunnskapsbehov	84
Avsluttende betraktning	90
Summary	91
Methods and data	91
Main findings	91
Need for further research	92
Litteratur	95
Vedlegg 1: Søkestrenger	109
Vedlegg 2: Søkehistorikk	112
Vedlegg 3: Søkeord brukt til å ekskludere bidrag fra EndNote-bibliotek	119

Sammendrag

Store sosiale endringsprosesser og sosiale utfordringer knyttet til aldrende befolkning, migrasjon, sosioøkonomisk ulikhet og økende press på velferdsstaten er med på å understreke behovet for mer kunnskap om familiens endrede betydning og vilkår. I denne kunnskapsoversikten kartlegger vi hva vi vet om dagens familier og familielivets vilkår og utforming, om familien som arena for sosialisering, tilhørighet og utvikling, men også trekk ved familien som kan være uheldige.

Rapporten tar utgangspunkt i fire sentrale tema i familieforskningen, nemlig omsorg, tidsbruk, samlivsbrudd og familiestøttende tiltak. Formålet med publikasjonen er å gi en oversikt over forskningslitteraturen på disse fire områdene.

Metode og datagrunnlag

For å avgrense litteraturen til et håndterbart omfang har vi brukt tekstord som utdyper «barnefamilie» koblet sammen med søkeord for geografisk område for hvert av de fire temaene. Systematiske litteratursøk resulterte i et nettoutvalg på til sammen 143 referanser som utgjør datagrunnlaget for denne rapporten.

Hovedfunn

For temaet «omsorg» er forskningsbidragene vi har inkludert, avgrenset til familier med småbarn, det vil si i barnehagealder. Oppmerksomheten er i hovedsak rettet mot bruk eller uttak av rettigheter og omsorgstilbud. Kvalitativt beskriver forskningen utformingen av de velferdspolitiske ordningene rettet mot småbarnsfamiliene. Kvantitativt kartlegger disse studiene faktisk bruk av de aktuelle rettighetene og omsorgsordningene. Kombinasjonen av kvalitative og kvantitative tilnærminger gjør denne forskningen i stand til å analysere betydningen av disse ordningene for ulike familietyper og -konstellasjoner (f.eks. ulik sosial eller etnisk bakgrunn, ulik familiestørrelse, u/likekjønnede foreldre) og potensielle konsekvenser av endringer i politikk. Familiepolitiske virkemidler som kontantstøtte, barnehage og betalt foreldrepermisjon legger føringer for småbarnsfamilienes organisering av hverdagslivet og fordeling av omsorgsoppgavene. Innenfor disse rammene tilpasser folk sine livsprosjekter og fortolker politikken i rammen av egne idealer og behov. Mange forskningsbidrag kan plasseres innenfor den komparative velferdsstatsforskningen eller fagretningen «social policy», som forsøker å forstå hvordan sosiale problemer påvirkes av sosialpolitikk.

Temaet «tidsbruk i familien» handler i stor grad om kjernefamilier med små barn, men også forholdet mellom voksne familieforsørgere og deres foreldregenerasjon er fanget opp. Innretningen på forskningsområdet er preget av politiske og økonomiske likestillingsinteresser med bakgrunn i kvinners inntreden på arbeidsmarkedet fra 70-tallet. De teoretiske perspektivene i litteraturbidragene om «tidsbruk i familien» befinner seg i all hovedsak innenfor sosiologien med grenseflate

mot samfunnsøkonomi. Forskningsbidragene i dette feltet viser i vår litteraturgjennomgang typisk til måter å kategorisere foreldrepårene som mer eller mindre «tradisjonelle» eller «egalitære» etter i hvor stor grad de deler på husholdsarbeid, og i hvor stor grad de er tilfredse med disse ordningene. Slike typologier kan ses som en naturlig forskningsmessig utvikling av det som tidsbruksundersøkelsene opprinnelig fanget opp og etablerte som forskningsfelt, nemlig likestilling i hjemmet.

Når det gjelder temaet «samlivsbrudd», har risikofaktorer for slike brudd vært et viktig forskningsfelt, som særlig har vært gjenstand for kvantitative analyser. Her finner en at årsaksforhold er svært komplekse, men at kronisk sykdom og funksjonsnedsettelser relativt entydig øker den statistiske sannsynligheten for samlivsbrudd. I familier med et høyt konfliktnivå, enten før, under eller etter samlivsbrudd, er det en tendens til at barn kommer dårligere ut på målbare variabler som skolegang. Det er likevel vanskelig å si om det er konfliktnivået som er direkte årsak til slike tendenser. Videre er forskningen ikke entydig når det gjelder konsekvenser for barn av ulike omsorgsordninger etter et samlivsbrudd. Omfanget av delte omsorgsløsninger har vært økende i de fleste land, og flertallet av studier peker mot at barns levekår er best i familier som har valgt en delt løsning, men kunnskapsgrunnlaget på dette området når det gjelder mindre barn, er begrenset, og resultater fra andre land er ikke nødvendigvis overførbare til en norsk kontekst.

Under temaet «familiestøttende tiltak» har vi tatt for oss studier av ordninger under familievernet, som foreldremekling, foreldrekurs og samlivstiltak. Her har vi lagt vekt på å undersøke hvordan disse tiltakene er tilpasset ulike familiekonstellasjoner, om tiltakene ivaretar perspektivene til de ulike familiemedlemmene, og om prioriteringer og ressursbruk er i samsvar med behov. For foreldremekling tyder forskningen på at dagens ordning ikke møter behovene til familier med store konflikter godt nok, slik at den avsluttes uten avtale, at det bør være to meklere til stede i høykonfliktsaker, at barn bør delta i større grad, og at meklernes håndtering av egne følelser kan virke inn på meklingen i slike saker. Norsk forskning på foreldrekurs skiller seg ut fra de øvrige landene ved å i stor grad være rettet mot barn og unge med atferdsvansker.

Behov for videre forskning

Litteratur som omhandler omsorgsorganisering og foreldreskap i familier med funksjonsnedsettelser blant barna og/eller foreldrene, har ikke blitt plukket opp i søkene. Det samme gjelder barnefamilier med foreldre av samme kjønn. Vi har også funnet få studier som omhandler enslige forsørgere eller barnerike familier. Videre er det behov for forskning om følger for barn av ulike forståelser og tilnærminger til foreldreskap og barndom, og for forskning som tar barns perspektiv på foreldrenes organisering av omsorgen. Det vil også være behov for mer kunnskap om den videre utviklingen av holdninger og praksiser i befolkningen generelt, og i ulike minoritetsgrupper spesielt. Av interesse her vil også være ulike befolkningsgruppers syn på familiepolitiske virkemidler, ulike forståelser og tolkninger av ordningene, og begrunnelser for egne valg. Her vil vi også peke på

behovet for slik forskning om fedre som ikke tar ut fedrekvote, uavhengig av om de selv er positive til ordningen.

Artiklene som omhandler tidsbruk i denne litteraturgjennomgangen, har mindre interesse i et mangfoldsperspektiv, idet etnisk bakgrunn eller regnbuefamilier ikke har blitt fanget opp i litteratursøkene til tross for at slike søkeord inngikk i søkestrengene som lå til grunn for søk i litteratordatabasene. Det kan dermed identifiseres kunnskapshull her, som det er behov for å gå inn i med mer forskning. Det foreligger også lite forskningsbasert kunnskap om tidsbruk i familier med enslige forsørgere og familier der en ny voksen partner kommer inn etter et samlivsbrudd i den opprinnelige kjernefamilien. Det vil også være ytterligere behov for forskning som tematiserer tidsbruk i familier der ett eller flere familiemedlemmer har en funksjonsnedsettelse. Det er en betydelig mangel på studier av hvordan barn og ungdom oppfatter tid og erfarer tidsbruk i familier der begge voksne er i full jobb, og de selv går i barnehage eller på skole og eventuelt på SFO og organiserte fritidsaktiviteter. Eksisterende datamateriale i de nordiske landene er underutnyttet med tanke på komparativ forskning om tidsbruk i familien.

Når det gjelder risikofaktorer for samlivsbrudd, kan vi peke på to områder med behov for mer kunnskap, nemlig livssituasjonen til mødre med små barn, og livssituasjonen til familier med barn som har krevende diagnoser og store omsorgsbehov. Når det gjelder konsekvensene av samlivsbrudd, er det en mangel på longitudinelle studier og datasett der vi har relevant informasjon fra situasjonen før samlivsbruddet. Det er også behov for mer kvalitativ forskning, ikke minst for å avdekke særnorske trekk ved ulike omsorgsorganiseringer og delt omsorg, sett fra barnets perspektiv.

Forskningen på familiestøttende tiltak svarer i liten grad på spørsmålet om hvordan tiltakene møter ulike familiekonstellasjoner. Vi har ikke funnet noen studier som ser på møtet med regnbuefamilier. Det foreligger noen studier av hvordan tiltakene møter andre minoritetsgrupper, men mye av denne forskningen er bygget på upresise eller udefinerte kategoriseringer av slike grupper. Det synes å være gjennomgående at det er foreldrenes og profesjonsarbeiderenes perspektiver som ligger til grunn for analysene, mens barns egne perspektiv er mindre fremtredende. Det er dermed behov for forskning som kan gi mer kunnskap om barns erfaringer. Særlig mangler vi kunnskap om hvordan tiltakene bør tilpasses barn som ikke har samspillsvansker. Videre mangler vi kunnskap om hvordan meklingsordningen bør tilpasses høykonfliktsaker, om hvordan barn best kan inkluderes i meklingen, og om mekling mellom foreldre med minoritetsbakgrunn. Det er behov for nordiske komparative studier av foreldrekurs og samlivstiltak, samt større studier som undersøker hvordan tiltakene virker, for hvem, under hvilke betingelser, og hvordan virkningen er på lang sikt.

1 Innledning: familiens betydning

Formålet med denne kunnskapsoversikten er å kartlegge hva forskningen sier om dagens familier og familielivets vilkår og utforming, om familie som arena for sosialisering, tilhørighet, utvikling, men også trekk ved familien som kan være uheldige. Store sosiale endringsprosesser og sosiale utfordringer knyttet til aldrende befolkning, migrasjon, sosioøkonomisk ulikhet og økende press på velferdsstaten er med på å understreke behovet for mer kunnskap om familiens endrede betydning og vilkår.

Endring i familiemønstre og familietyper, og oppløsning av familier har gitt grunnlag for debatt om familieinstitusjonens status i samfunnet og i menneskers liv. På tross av store samfunnsendringer og et økende mangfold i familieformer, har familien som sosial institusjon vist seg å være både stabil og tilpasningsdyktig, og den er fortsatt av grunnleggende betydning i folks liv. Familiesfæren er det primære stedet for sosialisering og overføring av verdier. De aller fleste barn i Norge bor sammen med begge biologiske foreldre (SSB, 2019a). I Meld. St. 24 heter det at familien er «samfunnets sterkeste og mest grunnleggende sosiale fellesskap» (Barne- og likestillingsdepartementet, 2016). Familien er dermed å anse som en sentral arena for både reproduksjon og endringer av kulturelle tradisjoner, normer, verdier og praksiser.

I denne rapporten vil vi identifisere de viktigste bidragene på fire sentrale områder innenfor familieforskningen og vurdere kvaliteten på kunnskapen vi har om disse temaene. Vi vil identifisere kunnskapshull og eventuelle behov for ny kunnskap, og slik danne grunnlag for framtidig forskning på familiefeltet.

Hva forstår vi med «familie»?

I Stortingsmelding 29 (2002–2003) (Barne- og familiedepartementet, 2003, s. 5) heter det at «familien omfatter ektepar med og uten barn, samboere med og uten barn, homofile partnere med og uten barn, aleneforeldre som bor sammen med barn, samværsforeldre, familier med fosterbarn og enslige, aleneboende. Etter skilsmisses og samlivsbrudd oppstår nye familiekonstellasjoner med særkullsbarn og fellesbarn». Også i Melding til Stortinget 24 (2015–2016) (Barne- og likestillingsdepartementet, 2016) understrekes det økende mangfoldet i familiekonstellasjoner. Her pekes det på kjerne- og stjernefamilier, adopsjon, fosterfamilier, regnbuefamilier¹, funksjonsnedsettelse, samt ulike familietyper knyttet til etnisitet og bakgrunn (samiske familier, nasjonale minoriteter og familier med innvandrerbakgrunn).

¹ «en fellesbetegnelse for et mangfold av ulike familiekonstellasjoner med foreldre som er lesbiske, homofile, bifile, trans eller interkjønn», se https://bufdir.no/lhbt/LHBT_ordlista/R/Regnbuefamilie/

Familien, samt samspillet mellom familie, stat og marked studeres innenfor ulike akademiske disipliner og teoretiske perspektiver. Fra et økonomisk ståsted kan familiens rolle bl.a. knyttes til omfordeling av inntekt mellom individer og på tvers av generasjoner, til forsyning av arbeidskraft, og til forbruksmønstre. Sosiologene ser på familien som en sosial konstruksjon og organisasjonsform som tradisjonelt sett har dannet rammene for utførelse av omsorgsroller og tilfredsstillelse av omsorgsbehov. Organisering innenfor familien definerer dermed så vel kjønnsroller som forhold mellom generasjoner. Solheim (2016, s. 17) definerer for eksempel familien som institusjon som «et sett av regler og verdier, rettigheter og plikter som regulerer nære slektsrelasjoner og genererer ulike familielogikker», mens Ellingsæter (2012a, s. 13) beskriver familien som «en institusjon der ulikhetsprosesser i samfunnet spilles ut og genereres».

Familien i en nordisk kontekst

Den norske og nordiske konteksten kjennetegnes av mer utviklede velferdsordninger, relativt små klasseforskjeller og mer demokratiske relasjoner mellom kvinner og menn og mellom foreldre og barn, sammenliknet med andre land (Gullestad, 1996). Slike ordninger og individualisering av rettigheter innebærer på den ene side det Ellingsæter (2012b) betegner som «defamilisering» der enkelt-individer ikke lenger er like avhengig av familien for forsørgelse og omsorg. På den annen side har forskning om betydning av familien i et generasjonsperspektiv vist at familien fremdeles spiller en viktig rolle både emosjonelt og økonomisk, og er preget av sterke avhengighetsbånd (Herlofson og Daatland, 2016; Hagestad, 1986). Et økende mangfold i familiekonstellasjoner, samt innvandring fra samfunn med andre familiemønstre hvor avhengighet, komplementære kjønnsroller og generasjonshierarkier er mer uttalt, har bidratt til både å synliggjøre og utfordre nordisk tenkning om hva en familie er, og hvilken betydning den nordiske velferdsstatsmodellen og disse velferdsordningene har for familien og dens enkelt-individer. Forskingen påviser endringer i ekteskapsmønstre og familiepraksiser generelt for innvandrere og etterkommere av innvandrere i Norge. Her er det overordnede bildet at alder ved ekteskapsinngåelser øker samt at andelen transnasjonale ekteskap går ned, i tillegg til færre barn og økt utdanningsnivå (Tønnessen, 2014; Friberg og Bjørnset, 2019; Lidén, Bredal, Pedersen, Igesund og Staver, 2015; Wiik og Holland, 2018). Dette kan forstås som et uttrykk for endringer i forståelsen av og holdninger til ekteskap og familieliv (se for eksempel Aarset, 2015).

Familiens betydning på individnivå

Familien er det primære sted for sosialisering og overføring av verdier, og en godt fungerende familie gir medlemmene trygghet og tilhørighet. På individnivå spiller familien en nøkkelrolle i å definere enkeltmenneskers liv. På tross av velferdsstatens utjevne ambisjoner viser forskning at familien man vokser opp i og familietilhørighet har stor innvirkning på hvordan det går senere livet. Familien fungerer slik også som en ulikhetsskapende institusjon (NOU 2017:6).

Flertallet av barn og unge har gode oppvekstvilkår i Norge. Samtidig vokser et betydelig antall barn i Norge opp i lavinntektsfamilier, og antallet ser ut til å være økende (Kristofersen, 2019; Hyggen, Brattbakk og Borgeraas, 2018). Flere forskningsprosjekter og kunnskapsoversikter har de senere årene sett på kortsiktige så vel som langsiktige konsekvenser av å vokse opp i lavinntektsfamilier. En NOVA-rapport fra 2018 oppsummerer de senere års forskning (Hyggen, Brattbakk og Borgeraas, 2018). Foreldres økonomiske situasjon har betydning for hvorvidt barna senere vil ha behov for sosialhjelp, om de dropper ut av skolen eller blir arbeidsledige. Det er også en tydelig sammenheng mellom levekår og risikoen for å være utsatt for grov vold (Mossige og Stefansen, 2016). Et interessant og viktig poeng er imidlertid at det ser ut til å være mindre sammenheng mellom oppvekst i lavinntektsfamilier og uheldige utfall for barna i Norge enn det som identifiseres i internasjonal forskningslitteratur (Hyggen, Brattbakk og Borgeraas, 2018).

Unge som mangler tilhørighet og opplevelse av mening kan være sårbare for å bli tiltrukket av ekstreme miljøer (Vestel, 2016). I Stortingsmelding 24 (2015-2016) (Barne- og likestillingsdepartementet, 2016) fremheves gode og trygge familielevekår som en viktig forebyggende faktor mot konflikter og ekstremisme i samfunnet.

Familiens betydning på samfunnsnivå

På samfunnsnivå spiller familien en viktig rolle for hvordan samfunnet som helhet, samt dets sosiale og politiske institusjoner er utformet. Fra et ideologisk ståsted er familien med på å påvirke kontinuitet og endring i normer, verdier og holdninger. Familien står for primærsosialisering og politisk er den med på å holde sosial kontroll og sosial orden (Daly, 2010). I forholdet mellom familie og samfunn er det relevant å peke på at staten bruker flere virkemidler som kan være med på å påvirke rollefordelinger innad i familien. Ulike lands familiepolitikk består av ulike kombinasjoner av tiltak som barnehage, eldreomsorg, kontantoverføringer, skattefradrag og permisjonsordninger (Saraceno, 2013). Videre påvirker staten familieatferd og roller gjennom skolesystemet, gjennom lover og regler knyttet til f.eks. myndighetsalder, tilgang til ekteskap og skilsmisse, forsørgerplikt innad i familien, eller barns rettigheter, samt gjennom en rekke andre politikfelt og virkemidler (Saraceno mfl., 2012).

Familiens samfunnsøkonomiske betydning og velferdsstatens bærekraft har fått mye oppmerksomhet, og kan sies å være en sentral drivkraft for de fleste velferdsreformer både i Norge og i resten av Europa. Veksten i kvinners betalte sysselsetting bidrar til økte skatteinntekter og bidrag til Folketrygden, der utbetalingene til alderspensjoner og andre trygder finansieres løpende av dem som står i arbeid. Samtidig har denne utviklingen skapt nye behov, som innbyggerne – i alle fall i Norden – har blitt vant til at velferdsstaten dekker. De siste tiårenes storstilte utbygging av barnehager kan leses som statens svar på et slikt behov, som har vokst fram i takt med andre strukturelle endringsprosesser.

Både kvinner, menn og barn gjennomfører fortsatt viktig ubetalt arbeid i familien, som en del av husholdet. Kostnadsfester man dette arbeidet snakker vi om verdier

for flere hundre milliarder kroner. SSB har beregnet at verdien av ulønnet husholdsarbeid tilsvarte 646 milliarder kroner i 2010 (Westberg, 2012). Familien står altså fortsatt for en betydelig del av omsorgsarbeidet som utføres her i landet, og sparer dermed staten for utgifter. Samtidig har den offentlige debatten de siste tiårene vært preget av en bekymring for velferdsstatens bærekraft på grunn av aldrende befolkning og migrasjon. Befolkningsaldringen drives av to parallelle tendenser: synkende fødselstall og større utbredelse av barnløshet, i kombinasjon med at den gjennomsnittlige levealderen stiger sakte, men sikkert. Til sammen gir dette en økende andel eldre, inkludert flere enslige. Etter hvert som barnløshet blir mer utbredt vil en langsiktig konsekvens være at vi vil få flere eldre som ikke har voksne barn som kan være med å yte sosial og praktisk støtte. Dette vil igjen lede til nye behov og sette krav til velferdsstaten. Et viktig bidrag fra den komparative velferdsstatsforskningen har vært å vise hvordan store strukturelle og gradvise samfunnsendringer – eksempelvis befolkningsaldring, kvinner som en del av den lønnede arbeidsstokken, mer ustabile familier og flere enslige forsørgere – har skapt nye sårbarheter og behov for velferdstjenester. Begrepet «nye sosiale risikoer» har ofte blitt brukt som en samlebetegnelse på disse prosessene (Bonoli, 2005; Schøyen, 2016; Taylor-Gooby, 2004).

Sammenhengen mellom migrasjon og velferdsstatens bærekraft er et annet tema som har fått en del oppmerksomhet både i det offentlige ordskiftet og samfunnsforskningen særlig det siste tiåret. Innvandring kan ses på som en delvis løsning på noen av utfordringene knyttet til befolkningsaldring og etterspørsel etter arbeidskraft, spesielt innenfor helse- og omsorgsyrkene (Hatland, 2018). Der dette har blitt til praktisk politikk, viser Hervie (2019) at en rekke dilemmaer oppstår, ikke minst med tanke på de ansattes muligheter for karriere og familieliv. Samtidig er det uttrykt bekymring for kostnadene forbundet med at noen innvandrere har betydelige problemer med å komme seg inn på arbeidsmarkedet og generelt integreres i det norske samfunnet (Brochmann, 2011). Dette er et felt som vi ikke skal gå nærmere inn på her, men i vår forbindelse er det imidlertid relevant å peke på at innvandring fører med seg økt mangfold også fra et familieperspektiv. Det kan dukke opp nye problemstillinger og behov særlig knyttet til det å være minoritet (Smette og Rosten, 2019).

Familier er avhengige av sosiale relasjoner og nettverk utover kjernefamilien for å klare seg i hverdagen. Dagens besteforeldre omtales for eksempel som en sentral «generasjonsressurs» og er viktige støttespillere i hverdagen for mange småbarnsfamilier (Herlofson og Daatland, 2016). Mange familier investerer mye tid i å ta vare på eldre familiemedlemmer. Betydningen av slekt og familie utover kjernefamilien trekkes også i økende grad inn i barnevernets arbeid, for eksempel ved at barneverntjenesten i Norge først må vurdere fosterhjem i barnets slekt og nettverk i rekruttering av fosterhjem (jf. bvl. § 4-22, tredje ledd)². I vår gjennomgang har vi likevel valgt å ikke inkludere studier av barnevernets arbeid. Forholdet

² Lov om barneverntjenester. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1992-07-17-100>

mellom barnevernet og familien utgjør i seg selv et svært omfattende, politisert og komplisert forskningsfelt, der det bør gås mer i dybden enn vi har anledning til i denne bredt anlagte oversikten. Her kan vi bare kort vise til en del nyere studier som tar for seg dette temaet. Blant disse bør nevnes Aarset og Bredal (2018) om omsorgsovertakelser og etniske minoriteter, Berg mfl. (2017) om innvandreres møter med barnevernet, Boddy mfl. (2019) om erfaringene til unge voksne som har vært under barnevernets omsorg, og Boddy (2013) om familiestøttende tiltak i en bredere europeisk kontekst.

Mange minoritetsfamilier har bakgrunn i samfunn hvor storfamilier og flergenerasjonsfamilier har vært normen (se for eksempel Nadim, 2014; Aarset, 2015). Med økende migrasjon og globalisering vil flere individer og familier være del av transnasjonale sosiale felt (jf. Levitt og Schiller, 2004). For familier med migrasjonsbakgrunn vil ofte slekt og andre sosiale nettverk befinne seg i andre land. Dette handler om økonomiske og sosiale forpliktelser, men også om at støtte og hjelp vil gå på tvers av landegrenser, for eksempel ved at ansvar for både barn og eldre familiemedlemmer oppfattes som et kollektivt ansvar (Lidén, 2017).

Familiers liv leves i stor grad på sosiale arenaer utenfor hjemmet. Nabolag og nærmiljø utgjør en sentral del av barn og unges oppvekst, og er også betydningsfulle arenaer for foreldre (jf. Smette og Rosten, 2019). Mange foreldre investerer mye tid og oppfølging av barns idrettsaktiviteter, og Archetti (2003) beskriver hvordan barne- og ungdomsidretten på den måten blir en forlengelse av familielivet.

Hovedtema og forskningsspørsmål

Rapporten er bygget opp som en gjennomgang av litteratursøk under fire hovedtema som er sentrale i forskningen om familie. Disse temaene er presentert som omsorg, tidsbruk, samlivsbrudd og familiestøttende tiltak. Forskningsspørsmålene som har vært utgangspunkt for litteraturgjennomgangen under hvert tema er som følger:

Omsorg

- Hva sier forskningen om sammenhengen mellom familiepolitiske tiltak, som for eksempel fedrekvoten, og endringer i idealer og praksiser for foreldreskap og omsorgsorganisering?
- Hvordan treffer dette ulike typer småbarnsfamilier sett fra et mangfoldsperspektiv?

Tidsbruk

- Hvordan utspiller hverdagslivet seg i familier, og i ulike faser av det å være familie?
- Hvordan opplever familiemedlemmer den tiden de tilbringer sammen?

Samlivsbrudd

- Hvilke faktorer er med på å øke risikoen for samlivsbrudd?
- Hva vektlegger forskningen i forbindelse med de mest konfliktfylte samlivsbruddene hvor barn er involvert?
- Hvilke konsekvenser har samlivsbrudd for familien, og hvilken betydning har foreldres organisering av omsorg for barn etter samlivsbrudd?

Familiestøttende tiltak

- Hvordan er ulike familiestøttende tiltak i stand til å møte en mangfoldig befolkning og ulike familiekonstellasjoner?
- Står prioriteringer av ressurser i familiestøttende tiltak i et realistisk forhold til målsettingene for slike tiltak?

Hvert kapittel i rapporten tar for seg ett av de fire temaene med forskningsspørsmål som her er presentert. Funn fra temakapitlene oppsummeres i sluttkapitlet ved hjelp av følgende to tverrgående dimensjoner som vi oppfatter som sentrale i analysen av forskningsbidragene:

Mangfold og endringer i familieformer. I hvilken grad omhandler forskningen på de ulike temaene ulike familieformer- og faser? Her vil dimensjoner som sosioøkonomiske grupperinger, etnisitet, funksjonsnivå, kjønn (likekjønnede foreldre med mer), generasjon (kjernefamilie, flergenerasjonsfamilier) samt familiefaser (små/storbarnsfamilier) være sentrale.

Teoretiske perspektiver. Hvilke teoretiske utgangspunkt og innfallsvinkler preger forskningslitteraturen på de ulike temaene? For eksempel er mange av de nyere perspektivene på familier utviklet i angloamerikanske samfunn som har en svakere velferdsstat og større sosial ulikhet (jf. Aarseth, 2018). Her vil det være interessant å diskutere i hvilken grad dette er overførbart til en nordisk kontekst.

Oppdraget har omfattet å utarbeide en kunnskapsstatus som skal gi oversikt over forskningsbidrag fra Norge, Norden og andre sammenliknbare land om de utvalgte temaene de siste ti årene. Når det gjelder land utover Norden vil vi trekke fram Storbritannia. Dette fordi Storbritannia representerer et annet velferdsregime, og dermed også andre vilkår og rammer for familiesfæren enn det nordiske, jf. Esping-Andersens (1990, 1999) typologi over velferdsregimer. En sammenlikning mellom disse landene vil dermed kunne være med å tydeliggjøre hva som er særegent med den norske og nordiske konteksten. Videre er Storbritannia interessant fordi mye av de nyere teoretiske perspektivene på familie er utviklet nettopp der (se f.eks. Gillies, 2003; Morgan, 2011; Weeks, mfl., 2001).

Metode og datagrunnlag

Temaet for denne kunnskapsoversikten er omfattende, noe som stiller særlige krav til den metodiske framgangsmåten for å samle og syntetisere litteratur. Prosjektgruppen har i samråd med spesialbibliotekar på OsloMet utarbeidet seks

separate søkestrenger for å søke opp og avgrense litteratur knyttet til de fire hovedtemaene som vi presenterte ovenfor. I tillegg har vi konstruert søkestrenger for å definere «familie» samt gjort en geografisk avgrensning av hvilke land forskningen skal omhandle. De fire hovedtemaene er som nevnt omsorg i familien, tidsbruk i familien, samlivsbrudd og familiestøttende tiltak, og følgende seks søkestrenger ble anvendt (se vedlegg 1)

- Barnefamilie
- Geografisk avgrensning til Norden og Storbritannia
- Omsorg
- Tidsbruk i familien
- Samlivsbrudd
- Familiestøttende tiltak

Søkene har vært såkalte kombinasjonssøk, hvor tekstord som utdyper «barnefamilie» har blitt koblet sammen med søkeord for geografisk område og ett av de fire temaene. Søkestrengene har blitt testet i flere omganger, før den endelige kombinasjonen av søkeord i hver streng ble avgjort. Testene foregikk ved å gjennomgå bruttosøk og undersøke om sentrale bidrag på området var fanget opp i søket. For å avgjøre hvilke litteraturbidrag som kan regnes som sentrale, har vi mottatt råd fra referansegruppen.

For å finne fram til relevant litteratur ble det foretatt søk i et utvalg av de bibliografiske databasene som OsloMet har tilgang til. Databasene avspeiler det samfunnsfaglige perspektivet og dekker et nordisk nedslagsfelt. Etter testsøking og konferering med spesialbibliotekar ble følgende databaser valgt ut:

- Oria: Felles portal til det samlede materialet som finnes ved norske fag- og forskningsbibliotek.
- SwePub: Referanser til vitenskapelige publiseringer ved svenske universiteter og høyskoler.
- Den danske forskningsbase (DEF): Danske vitenskapelige artikler, avhandlinger, konferansepapirer.
- Norart: Referanser til norske og nordiske tidsskrift og årbøker innen de fleste fagområder.
- Web of Science: Dekker verdens ledende tidsskrifter innen naturvitenskap, samfunnsfag og humaniora.
- Education Source: Referanser og fulltekst til artikler og bøker innen utdanningsrelaterte emner.

Vi søkte i den tverrfaglige databasen Web of Science. I tillegg søkte vi i fagdata-basen Education Source på samlivsbrudd. For å fange opp skandinaviske publikasjoner som ikke er indeksert i de store databasene, søkte vi i skandinaviske databaser på norske, svenske og danske søkeord (se vedlegg 1). En stor andel av

treffene på samlivsbrudd omhandlet mekling på familievernkontoret, og i en forlengelse av disse funnene valgte vi å konsentrere oss særlig om familievernet og andre sammenliknbare tiltak/tilbud. Siden familievernet er en særnorsk institusjon, valgte vi å søke på familiestøttende tiltak kun i de skandinaviske databasene.

Hvert søk har blitt tilpasset de tekniske søkefunksjonene i den enkelte database. Dette har i hovedsak handlet om ulikheter i antall mulige søkekombinasjoner, bruk av trunkering³ og sorteringsmuligheter. I Oria, SwePub, DEF og Norart søkte vi ikke på geografisk område, ettersom det ville gitt begrenset treffmengde. Den vedlagte søkehistorikken inneholder beskrivelser av tilpasningene som er gjort (vedlegg 2). I samråd med spesialbibliotekar ble søkene justert i flere omganger fram til vi satt igjen med et antall treff som var overkommelig innenfor prosjektets tidsramme, samtidig som risikoen for å utelukke nøkkelbidrag ble vurdert som liten.

I utgangspunktet har våre søk vært avgrenset til empiriske artikler fra fagfelle-vurderte tidsskrifter. Det vil si at masteroppgaver ikke er inkludert, men vi har likevel inkludert en del bøker og doktorgradsavhandlinger. Søket ble begrenset til å gjelde fra perioden 2009 til 2019. Studiene skulle være utgitt i Norden eller Storbritannia, på språkene norsk, svensk, dansk eller engelsk. I tillegg anla vi som et kriterium at studiene skulle omhandle barnefamilier i ulike former og faser. I databasen Oria har vi også inkludert relevante forskningsrapporter som ikke er fagfelle-vurdert etter strenge kriterier, såkalt «grå litteratur». Nærhetsoperatør var en teknisk begrensning som ble lagt på deler av søket på samlivsbrudd, som et grep for å nedjustere antall søketreff. Nærhetsoperatør innebærer at tekstordene som beskriver «barnefamilie» ble justert slik at disse elementene skulle stå med maksimalt to ords avstand fra hverandre. På den måten ble litteratursøket mer presist, samtidig som det er en risiko for at relevante forskningsbidrag ikke har blitt fanget opp i søket.

Litteratur som ikke tilfredstilte inklusjonskriteriene, ble sortert bort i databasene der det var mulig. De resterende søketreffene ble deretter importert til et digitalt referansebibliotek i programvaren EndNote. Flere av treffene var medisinske studier som falt utenfor vårt forskningsoppdrag. For å ekskludere disse og andre irrelevante temaer, foretok prosjektgruppen ordsøk på tittel, abstract og tidsskrift-navn i EndNote. Det er utarbeidet en fullstendig oversikt over ekskluderte søkeord/tidsskrift fra søkene (Vedlegg 3). Etter denne eksklusjonsprosessen satt prosjektgruppen igjen med et bruttoutvalg på 763 referanser.

Dette digitale referansebiblioteket ble deretter lastet opp i Rayyan⁴, som er et screeningsverktøy som tillater prosjektmedlemmene å gjøre en blindet evaluering av referansene, uten å se hverandres vurderinger. Vurdering av de enkelte litteraturbidragenes relevans ble i denne fasen foretatt basert på artiklenes tittel

³ Trunkering betyr at en søker på stammen av et ord for å få med entalls-/flertallsendelser og ulike varianter av ordet.

⁴ <https://rayyan.qcri.org/>

og sammendrag og i enkelttilfeller også søk i Google. Innledningsvis gjennomførte prosjektgruppen et test-review i Rayyan av de første 25 artiklene fra søk på hvert hovedtema. Prosjektgruppen hadde ukentlige møter for å diskutere disse test-evalueringene. Ved å benytte denne framgangsmåten har vi fått undersøkt hvorvidt hver søkestreng har truffet tematisk, samt diskutert oss fram til felles eksklusjonskriterier.

Eksklusjonskriterier

Ekskluderingsprosessen i Rayyan har fulgt de samme kriteriene som er nevnt tidligere i dette kapitlet. Prosjektgruppen skjerpet samtidig kravene om at dataene i de inkluderte studiene ikke skulle være eldre enn fem år før nedre tidsavgrensning av litteratursøk. Det vil si at vi ikke inkluderte studier hvor data var eldre enn 2004. Vi prioriterte forskning fra Norge, Sverige og Danmark, og inkluderte kun studier fra de øvrige nordiske landene der tema fra disse studiene ikke syntes å være godt nok dekket i studiene fra de skandinaviske landene. I tråd med forskningsoppdraget, inkluderte vi også studier fra Storbritannia. I de internasjonale komparative studiene, som er fanget opp gjennom litteratursøket har vi valgt å prioritere studier som omfatter Norge som et av landene som inngår i sammenlikningen. Det vil si at vi har utelatt komparative studier hvor et eller flere av de nordiske landene eller Storbritannia inngår, hvis studien ikke omfatter norske data.

Vi har videre gjort en sortering av studier i henhold til utfallsvariabler. Utfallsvariabel betyr hva studien tar sikte på å forklare. At barn har opplevd foreldres samlivsbrudd, er et eksempel på en variabel som ofte blir brukt til å forklare utslag i for eksempel helse eller levekår i voksen alder. Slike studier har vi valgt å utelate fra vår litteraturgjennomgang. Videre er studier som omfatter tidsbruk i familien ofte koblet til utfallsvariabler som dreier seg om deltakelse på arbeidsmarkedet. Vi har på samme måte valgt å utelate denne typen studier fra vår litteraturgjennomgang. Omvendt er studier av arbeidsdeltakelsens betydning for organiseringen av tidsbruk i familien, inkludert i vår litteraturgjennomgang.

I utlysningen som denne rapporten besvarer, ber oppdragsgiver om at litteraturgjennomgangen skal undersøke forskning knyttet til foreldres involvering i barns skolearbeid. I stortingsmeldingen (Barne- og likestillingsdepartementet, 2016, s. 30) påpekes det at det er «behov for mer kunnskap om hvordan foreldre kan være med å motvirke kunnskapsskiller og dokumentert betydning av skole-hjem samarbeidet». Et godt samarbeid, hvor foreldrene påtar seg en aktiv rolle ovenfor barna, har positiv betydning for barnas faglige og sosiale prestasjoner i skolen uavhengig av barnets alder (Drugli og Nordahl, 2016). Det viste seg at ingen av søkestrengene i litteraturdatabasene fanget opp studier som omhandler dette spørsmålet. Da skole-hjem samarbeid er et eget forskningsfelt, og litteratursøkene gav svært mange treff i det som er våre hovedtema, valgte vi å ikke inkludere nye søkeord i søkestrengene som kunne ha ført til at det ble fanget opp studier fra dette feltet.

De gjenstående referansene ble fordelt mellom prosjektgruppen og lest i fulltekst. Bidrag som etter gjennomgang i fulltekst viste seg å være irrelevante ble ekskludert. Prosjektgruppen stod deretter igjen med et nettoutvalg på 143 litteraturreferanser.

Håndsök i litteraturlister

Litteratursøk i databaser kan settes opp systematisk, og hjelpemidler som EndNote og Rayyan (se over) kan ytterligere lette arbeidet med å sortere treff i disse basene, som benytter standardiserte felt. Dette er ikke tilfelle med den norske bibliotekbasen Oria, som gir svært begrensede muligheter for systematiske søk. Flere norske fagfelleverderte artikler aktuelle for denne studien dukket opp i internasjonale databaser, men det har likevel vært behov for å supplere søk på norsk faglitteratur gjennom såkalte håndsök i litteraturlister i publiserte arbeider. Håndsök (fra engelsk: «hand search») betyr her at en forsker leser gjennom litteraturlisten i en artikkel eller rapport, for å se om tittel, eventuelt forfatter, årstall og publiseringskanal peker mot at denne studien også bør vurderes inkludert i en kunnskapsstatus.

Håndsök i litteraturlister har i vårt arbeid vært særlig sentrale for å finne fram til forskningsrapporter som refererer til forskning, ofte kalt «grå litteratur». Den grå litteraturen kan være omfattende og inneholde mye relevant forskning, men kjennetegnes ved at den ikke er fagfelleverdert og publisert i et vitenskapelig tidsskrift. Ph.d.-avhandlinger som publiseres som monografier regnes også til grå litteratur. Til gjengjeld kan grå litteratur favne bredere i et felt enn den fagfelleverderte forskningen, og grå litteratur kan ofte presentere de ferskeste forskningsresultatene, som ennå ikke har gått gjennom ofte tidkrevende prosesser for fagfellevurdering. Grå litteratur representerer med andre ord et verdifullt tilfang av forskning for en kunnskapsstatus som skal gi en oversikt over et forskningsfelt.

Prosjektgruppen har følgelig gått igjennom litteraturlister i fortrinnsvis norske publikasjoner som kom fram gjennom databasesøket, og på den måten utarbeidet nye lister over mulige forskningsreferanser som ble vurdert for denne kunnskapsoversikten. I tillegg til håndsök har vi inkludert noe litteratur etter tips fra referansegruppen, også kalt referansehøsting. Referanser som ble inkludert etter håndsök og referansehøsting inngår blant det totale nettoutvalget som ligger til grunn for arbeidet med denne rapporten.

På den måten mener prosjektgruppen at vi har gjennomført et litteratursøk som har gjort det mulig for oss å favne bredt i et forskningsfelt, samtidig som vi har funnet fram til publiserte studier som på best mulig måte kan dekke våre problemstillinger. En inspirasjonskilde i dette har vært såkalt konfigurativ review (Gough og Thomas, 2012). Kjernen i denne tilnæringsmåten til et felt kan beskrives som iterativ, det vil si at man når fram til en beslutning om inklusjon av et litteraturbidrag gjennom en prosess hvor man flere ganger vender tilbake til problemstilling og studiens siktemål, for å vurdere hvorfor og i tilfelle hvordan studien passer inn, basert på hva den kan belyse.

I dette ligger også vår begrunnelse for vurderingen om hvor mange studier vi skulle inkludere. En streng avgrensning av dette spørsmålet kunne vært gjort med henvisning til standardiserte inklusjonsregler i en systematisk litteraturgjennomgang, hvor man som hovedregel kun vurderer kvantitativt orienterte studier som måler effekt. Dette hadde i vårt tilfelle ikke gitt resultater. Når vi isteden har gått bredt til verks for å tegne et så nyansert bilde av tilgjengelig kunnskap som mulig, har vi også måttet sette strek i noen deler av feltet hvor det foreligger svært mye forskning. Vårt mål med gjennomgangen av disse studiene har derfor vært å presentere de mest sentrale funnene innenfor de fire temaene.

Oppbygning av rapporten

Etter dette innledningskapitlet følger fire kapitler som tar for seg forskningen på hovedtemaene omsorg i familien, tidsbruk i familien, samlivsbrudd og familie-støttende tiltak (kapittel 2–5). Avslutningskapitlet (kapittel 6) oppsummerer hovedfunnene i rapporten og ser disse i lys av hvordan vi kan forstå familien som begrep og institusjon, inkludert familiens betydning individuelt og på samfunnsnivå. På dette grunnlaget vil vi i avslutningskapitlet vise til kunnskapshull som vi har avdekket gjennom litteraturgjennomgangen under de ulike deltemaene, og gi anbefalinger til videre forskning.

2 Omsorg

Omsorg i familien

Idealer og praksiser for omsorg i familien er stadig i endring. Familien som arena for omsorg omfatter alle generasjoner og aldersgrupper, der omsorg for de eldste og de yngste familiemedlemmene er det som tar mest tid og får mest oppmerksomhet i forskningen (Seeberg og Jessen, 2017). Vi skal her rette søkelyset mot foreldres omsorg for barn i oppvekst. Forskere peker på en endring fra at foreldre i Norge har autoritet i kraft av sin posisjon som voksne til at relasjonen mellom foreldre og barn har blitt mer demokratisk (se for eksempel Hennum, 2002). Foreldre møter også i større grad forventninger i oppfølgingen av barna fra oppvekstinstitusjoner som skole og barnehage. Begreper som intensivering, «intimiserings» og barnesentrering brukes for å beskrive nye foreldreskapsidealer, som i særlig grad knyttes til middelklassen (Stefansen og Aarseth, 2011). Stefansen og Farstad (2008, 2010) beskriver ulike kulturelle modeller for omsorg for små barn i arbeiderklassen og middelklassen, der arbeiderklassens omsorgsprosjekt er «et skjermet rom»-modell, mer orientert mot nær familie og hjemmet, mens middelklassen i større grad kombinerer ulike velferdsstatiltak innen «et ordnet løp». Flere forskere har vært opptatt av hvordan for eksempel barnevernets forståelser av god omsorg reflekterer middelklassenormer samt en bestemt forståelse av norskhet, noe som har utilsiktede konsekvenser for arbeidet med minoritetsfamilier og familier med arbeiderklassebakgrunn (Berg mfl., 2017; Bredal og Ramsvik, 2018; Hennum, 2010; Rugkåsa mfl., 2017; Aarset og Bredal, 2018).

Vi har her valgt å fokusere på småbarnsfamilier, og ser på forskning om foreldreskap med vekt på omsorgsorganisering for barn i barnehagealder og yngre. Med omsorgsorganisering tenker vi på hvordan (tid til) omsorg fordeles innad i familien og mellom hjemmet og staten/markedet som man kan karakterisere som ulike arenaer for omsorg. Her tar vi for oss mønstre over tid samt forskjellige perspektiver på mangfold. I litteraturgjennomgangen ligger hovedvekten på nyere (siden 2009) norske og internasjonale bidrag som omhandler Norge som enkeltcase eller som del av sammenliknende studier.

Målet for dette kapitlet er derfor å belyse følgende overordnede spørsmål:

- Hva sier forskningen om sammenhengen mellom familiepolitiske tiltak, som for eksempel fedrekvoten, og endringer i idealer og praksiser for foreldreskap og omsorgsorganisering?
- Hvordan treffer dette ulike typer småbarnsfamilier sett fra et mangfoldsperspektiv?

Etter innledningen hvor temaet for kapitlet blir ytterligere presisert og forklart, er kapitlet videre organisert i tre hoveddeler samt en kort oppsummering. Første hoveddel beskriver det samfunnsmessige og strukturelle bakteppet for hvordan dagens småbarnsfamilier organiserer omsorgen og ser på foreldreskap. Deretter

går vi gjennom litteratur og statistikk som bidrar til å gi et generelt bilde på hvordan organiseringen av omsorg for små barn har endret seg over tid i Norge og hvilke slutninger som trekkes om denne utviklingen. I den tredje hoveddelen går vi mer i dybden på variasjon og mangfold og trekker veksler på litteraturen som handler om mening og fortolkninger av politikken som ofte har skillelinjer tilknyttet klasse, kjønn eller kulturell bakgrunn.

For å få et innblikk i mangfoldet blant småbarnsfamilier i dagens samfunn er det av særlig interesse hvordan ulike deler av befolkningen omsetter sine idealer i praksis. I så måte er det særlig relevant å se på hva forskningen sier med hensyn til normer og praksis blant småbarnsfamilier på tvers av sosial bakgrunn så vel som innenfor ulike grupper av befolkningen (f.eks. familier med etnisk minoritetsbakgrunn, familier med voksne og/eller barn med funksjonsnedsettelse, familier med likekjønnede foreldre). Hvilke likheter og ikke minst forskjeller finnes? Det er særlig relevant å fange opp variasjoner da vi kan anta at holdninger, ønsker og faktiske valg og praksiser med hensyn til omsorgsorganisering påvirkes av de økonomiske, sosiale og kulturelle rammene familiene befinner seg innenfor. Dimensjonene klasse, kjønn og etnisitet er mangfoldsdimensjoner som framstår som særlig framtrædende i dette kapitlet.

Det er verdt å klargjøre at når det gjelder kjønn fører fokuset på småbarnsfamiliens omsorgsorganisering (snevert forstått) til at vi utelater enkelte viktige temaer. Dette gjelder blant annet forsørgelse eller lønnsarbeid i et kjønns- og etnisitetsperspektiv (f.eks. Magnussen, 2012; for et samtidig kjønns- og etnisitetsperspektiv, se også Kavli, 2015) og diskusjonen om «det tredje skiftet», det vil si ansvaret for planlegging og organisering av familiehverdagen utover husarbeid og oppgaver direkte tilknyttet barnepass. Begrepet «det tredje skiftet» handler om at barnefamiliens hverdag ikke bare handler om utførelsen av omsorgsoppgaver og husarbeid. Noen må også ta ansvaret for å planlegge og tilrettelegge for oppfølging av hverdagens aktiviteter, noe som kan være særlig krevende hvis begge foreldrene er i arbeid (f.eks. Smeby, 2017; Smeby og Brandth, 2013).

Det er også verdt å understreke at spørsmål om kjønn og likestilling er et tverrgående tema i flere av bidragene vi refererer til i dette kapitlet. Dette er fordi kjønn ofte virker sammen med klasse, etnisitet, seksuell legning og/eller funksjonsevne, noe som former individuelle erfaringer og kan bidra til å forsterke forskjeller mellom grupper. Selv om det ikke er brukt eksplisitt i litteraturen vi refererer til i dette kapitlet, er det derfor relevant å nevne begrepet interseksjonalitet som av og til brukes med henvisning til hvordan ulike sosiale kategorier kan påvirke hverandre gjensidig.

Store samfunnsendringer som bakteppe for familiepolitikken

Som et bakteppe for dagens organisering av barneomsorg er det relevant å trekke fram samfunnsmessige og politiske endringer og utvikling over tid. Samtidig som samfunnet har blitt mer mangfoldig gjennom bl.a. sterk globalisering og internasjo-

nalisering, har familier blitt mer ustabile (se kapitlet om samlivsbrudd) og mangfoldige. Allerede mot slutten av forrige årtusen oppsummerte Saraceno (1997) med følgende overskrifter de generelle samfunnsendringene, som – med ulik styrke – har funnet sted over tid i de aller fleste europeiske land:

- økt kvinnelig deltakelse på arbeidsmarkedet, særlig kvinner med omsorgsansvar for små barn
- mer ustabile ekteskap
- synkende fruktbarhet (godt under reproduksjonsnivå) og aldrende befolkninger

Med begrunnelse i samfunnsøkonomiske og demografiske hensyn har familien – gjennom familiedannelse, interne og eksterne relasjoner, familiemedlemmers plikter og atferd – vært av generell interesse for storsamfunnet i hundrevis av år. Likevel har det i mange land ikke blitt sett på som en legitim statlig oppgave å ha familien som direkte målgruppe for offentlig politikk. Familiens relasjoner og organisering har tradisjonelt blitt sett på som en privat sfære hvor det er naturlig at staten holder seg på en armlengdes avstand (Daly, 2010; Saraceno mfl., 2012). I takt med utviklingen av det vi kjenner som velferdsstaten og en mer tjenestedominert økonomi, har familien gradvis blitt en viktigere målgruppe for offentlig politikk (Ellingsæter, 2012b).

Disse store samfunnsendringene har hatt en sterk innvirkning på den sosialpolitiske debatten og har over de siste tiårene lagt rammene og fungert som katalysator for utvikling av ny politikk på familiefeltet. Sosialpolitikken har generelt blitt mer barnesentrert (Daly, 2019). Mer offentlige ressurser går nå til barn og dette reflekterer et endret syn på barn og barndom. Blant annet har det blitt et sterkere fokus på å bedre eller «investere» i barns framtidsmuligheter. Særlig det siste tiåret har den sammenliknende velferdsstatsforskningen referert til denne logikken som et «sosialt investeringsperspektiv» (Morel mfl., 2012; Schøyen, 2016). Human kapital skal bygges allerede fra tidlig barndom. En konsekvens av denne tankegangen er at barnehagen nå forstås som en del av utdanningsløpet.

De politiske og institusjonelle rammene for familieliv og barneomsorg danner en naturlig inngang til spørsmålene vi stilte i innledningen av kapitlet. Familiepolitikken legger en del institusjonelle føringer for hvordan husholdninger organiserer sitt hverdagsliv. Den danner blant annet en ramme for forholdet mellom de voksnes arbeidsmarkedsdeltakelse og deres rolle som omsorgspersoner, og påvirker dermed de valgene som tas i hver enkelt familie. Den internasjonale komparative forskningen har derfor understreket viktigheten av de institusjonelle rammene, som gjerne reguleres på nasjonalt nivå, for prosesser og valg innad i familien.

På et overordnet nivå er forskjellige tilnærminger til familiepolitikken en faktor som er med på å produsere viktige forskjeller på tvers av land. Videre er familiepolitikken betydningsfull for endringer over tid når det gjelder mønstre knyttet til arbeidsfordeling i familien, fruktbarhet, familieformer og foreldreformer (f.eks.

Prince Cooke og Baxter, 2010; Ray mfl., 2010). Dette vises gjennom bruk av begreper som policy- eller omsorgsregimer hvor velferdsstater sorteres etter hvilken overordnet tilnærming de har blant annet til fordeling av omsorgsansvar mellom familie, stat og marked. Denne litteraturen eller forskningstradisjonen er opptatt av å fortolke familiepolitikkenes innhold og retning.

De nordiske velferdsstatene beskrives ofte som de landene som er nærmest idealet om en dobbel likestillingsmodell eller dual earner/dual carer-modell når det kommer til statens tilrettelegging for familiens fordeling av forsørgelses- og omsorgsansvar (f.eks. Anttonen og Sipilä, 1996; Morgan, 2008). Går man spesielt inn på det norske familiepolitiske systemet, har det blitt brukt begrep som hybrid, ambivalent eller tosporet fordi den norske tilnærmingen også har hatt elementer av en mer tradisjonell mannlig forsørgermodell (Duvander og Ellingsæter, 2016; Ellingsæter, 2016). Samtidig påpeker Bjørnholt og Stefansen (2018) at selv innenfor et bestemt familiepolitisk regime med fastlagte institusjonelle strukturer, vil ulike grupper – i deres tilfelle polske og norske småbarnsfamilier bosatt i Norge – oppleve ordningenes mulighetsrom og begrensninger forskjellig.

Generelle mønstre i omsorgsorganisering i norsk kontekst

Utviklingen av offentlig politikk rettet mot barnefamilier begynte relativt tidlig i de skandinaviske landene sammenliknet med andre europeiske velferdsstater. Den nordiske tilnærmingen til familiepolitikk kan føres tilbake til tiårene etter den andre verdenskrig og var et resultat bl.a. av lave fødselstall i 1930-årene. En sentral målsetning var å gjøre det lettere for par å få barn gjennom ulike økonomiske virkemidler som barnetrygd, mødrepermisjon, skattereform og enklere tilgang på bolig gjennom rimelige boliglån og statlig boligutbygging (Björnberg, 2013). Likevel er det særlig siden 1970-tallet at det har vokst fram omfattende velferdsordninger rettet mot barnefamilier. Sentrale tiltak inkluderer permisjon og foreldrepenger i perioden rett før og etter fødsel, en egen fedrekvote, utbygging av barnehager og kontantstøtte (Ellingsæter, 2012a). Disse kan forstås som kjernepakken av familiepolitiske tiltak rettet mot barnefamilier i småbarnsfasen.

Når foreldrepengeperioden er ferdig, det vil si fra barnet er cirka 1 år, står barnehagen igjen som hovedalternativet for omsorg på dagtid utenom helgene. Tall fra Statistisk Sentralbyrå viser at det store flertallet av norske barn i alderen 1–5 år benytter seg av et barnehagetilbud. I 2018 hadde 83,5 prosent av barna i aldersgruppen 1–2 år barnehageplass, noe som representerte en økning på 2,5 prosentpoeng over de foregående 5 årene. Tilsvarende tall for alderen 3–5 år var henholdsvis 97,1 prosent og en beskjeden økning på 0,3 prosentpoeng i samme tidsrom (SSB, 2019b).

Kontantstøtten ble innført i 1998, og har blitt endret flere ganger siden. Den gis i dag som en skattefri ytelse uten behovsprøving for barn mellom 13 og 23 måneder som ikke benytter seg av et offentlig subsidiert barnehagetilbud. SSB gikk nylig igjennom kontantstøttebruken og undersøkte blant annet om mottakerne hadde innvandrerbakgrunn eller ikke, samt utdanningsnivå og inntektsfordeling (Sandvik

og Gram, 2019). I kontantstøttens første år ble den utbetalt til 8 av 10 barn i aldersgruppen 1–2 år. Deretter gikk bruken bratt nedover fram til 2011, da omtrent to av ti benyttet seg av muligheten til kontantstøtte for ett- og toåringene. Dette kan forklares med at det blir lettere å få barnehageplass takket være en omfattende utbygging. Fra 2012 er det kun ettåringene som har rett til støtte. Etter at bruken økte noe mellom 2011 og 2015 i forbindelse med at støtten ble mer generøs, var andel mottakere rekordlav i 2018 med 21 prosent.

Samtidig som kontantstøttebruken er mindre utbredt enn noen gang, er familier med innvandrerbakgrunn fortsatt overrepresentert blant mottakerne. Den gjennomsnittlige bruken blant familier med innvandrerbakgrunn gikk imidlertid markant ned (fra 43 prosent i 2016 til 28 prosent i 2018) etter at det i 2017 ble innført krav om 5 års botid for begge foreldrene. Variasjonen er stor på tvers av landbakgrunn. Blant polske foreldre, som utgjør den største innvandrergruppen med foreldrerett til kontantstøtte, var andelen mottakere fortsatt høy (40 prosent). Det er også tydelig at inntekt spiller en viktig rolle. I fire av ti innvandrerfamilier som har valgt kontantstøtte, har mor lav inntekt. I familier uten innvandrerbakgrunn hvor man mottar kontantstøtte, har 25 prosent en mor med lav inntekt (Sandvik og Gram, 2019).

Når det gjelder den delen av foreldrepermisjonen som er reservert for far, er det generelle bildet at andel fedre som tar ut full kvote, steg gradvis i årene 2008–2015. Mellom 2004 og 2012 økte også lengden fra fire til tolv uker. Fra 2014 ble kvoten forbeholdt far redusert til 10 uker mens den i 2018 økte på nytt – denne gang til 15 uker. I 2015 tok 33 prosent av fedrene full kvote og 37 prosent mer enn den reserverte andelen. Samtidig var det slik at nesten en fjerdedel av de som ble fedre ikke tok ut pappapermisjon i det hele tatt. Disse vet vi lite om da de ikke registreres i NAVs register. Årsaker kan være at far ikke har opparbeidet seg rettigheter til permisjon i det hele tatt eller at han ikke har egen kvote siden mor ikke tilfredsstiller kravet om yrkesaktivitet (Hamre, 2017; for mer om disse fedrene, se Kitterød mfl., 2017). I 2018 lå andelen fedre som tok full kvote eller mer av foreldrepengeknoten fortsatt på omlag 70 prosent (SSB, 2019c).

I sine analyser av de familiepolitiske ordningene, der hun legger til grunn data som viser utvikling av utnyttelse og uttak, argumenterer Ellingsæter for at ordningene har redusert klasseforskjeller blant småbarnsfamilier. Hun konkluderer at «[f]oreldres rettigheter har i liten grad en klasserelatert slagside. [Bruken] av velferdsstatens omsorgsordninger for de minste barna preges først og fremst av slående likhet i alle sosiale lag» (Ellingsæter, 2012b, s. 116). Dette resonnementet gir mening når man ser på det generelle bildet og legger til grunn tilgjengelige data over utnyttelse og bruk av rettigheter og ordninger. Utviklingen som Ellingsæter viser til, kommer som et resultat av en utvidelse av rettigheter for småbarnsfamilier samt foreldrenes/mødrenes valg av lønnet arbeid og barnehage framfor hjemmebasert omsorg. Barnehagen er i dag et universelt tilbud til alle barn. Blant de relativt få familiene hvor mor eller far faller utenfor foreldrepenge- eller fedrekvoteordningen, er innvandrerfamilier og studenter i flertall. I tilknytning til familie og foreldreskap viser Ellingsæter (2012b, s. 118) til ulikheter som følger av etniske

skillelinjer som viktigere enn sosial klassebakgrunn i norsk sammenheng. Samtidig er innvandrere enn heterogen gruppe, ikke bare når det gjelder den geografiske bakgrunnen. Blant annet er det betydelige generasjonsforskjeller.

Ulike sider ved og konsekvenser av foreldrepermisjon og fedrekvote har blitt behandlet blant annet i tre rapporter fra Institutt for Samfunnsforskning publisert i perioden 2016–2018, alle skrevet på oppdrag for Barne- og likestillingsdepartementet (Halrynjo og Kitterød, 2016; Kitterød mfl., 2017; Østbakken mfl., 2018). Videre kom et bidrag til vår kunnskap om pappapermisjon i nordisk sammenheng i en antologi fra 2013 (Brandth og Kvande, 2013a). Her presenteres et knippe varierte perspektiver og analyser av fedrekvoten. Eksempler på temaer som står sentralt i de nevnte bidragene er hvordan foreldrepermisjonen og fedrekvoten brukes eller deles inn, deres innvirkning på faktisk likestilling hjemme og i arbeidslivet, samt foreldres forståelse av og holdninger til disse ordningene. Gitt at de nevnte rapportene og kunnskapsoppsummeringene er av relativt ny dato, velger vi i den foreliggende rapporten ikke å behandle spørsmålet om foreldrepengeordningen og fedrekvotens ulike sider og virkninger i detalj. I stedet konsentrerer vi oss om enkelte temaer som vi mener er særlig relevante i forhold til vårt fokus på idealer og praksiser for godt foreldreskap blant familier med ulik bakgrunn og konstallasjoner.

Ett slikt tema er hvordan fedrekvoten utnyttes. Selv om et flertall av småbarnsfamiliene benytter seg av muligheten til å ta pappapermisjon og fedrekvoten generelt oppfattes som en suksess (Brandth og Kvande, 2013a), er det betydelige forskjeller i hvordan uttaket organiseres, noe som igjen har konsekvenser for arbeidsdelingen mellom foreldrene (Halrynjo og Kitterød, 2016). Fedrekvoten er foreldrepermisjon reservert for far, men likevel åpner den for flere valg som må tas av foreldrene. Som Smeby (2013, s. 151) påpeker, er det «en selvfølge at far skal ta ut permisjon, men ikke når og hvordan han skal ta den ut».

Fedrene kan ta såkalt gradert uttak, som betyr at delvis arbeid kombineres med delvis permisjon. Uttaket kan utsettes så lenge hele permisjonen er gjennomført innen barnet fyller tre år. Brandt og Kvande har forsket mye på dette. Det er verdt å gjengi konklusjonen deres fra en artikkel publisert i et anerkjent internasjonalt tidsskrift. Her skriver de at en slik «fleksibel ordning betyr muligens mer som et symbol på delt foreldreskap enn i form av faktisk fedrepraksis» (Brandth og Kvande, 2016, s. 288; vår oversettelse). De understreker viktigheten av å se på hva fleksibilitet gjør med innholdet i permisjonen og de påfølgende likestillingskonsekvensene av valgene den fleksible fedrekvoten åpner for samtidig. Det er viktig å få fram mulige utilsiktede følger (for en diskusjon av fleksibel kvote i Sverige, se Duvander, 2013).

Videre skal vi være litt forsiktige med å anta at flere valg er et ubetinget gode og står i direkte sammenheng med større tilfredshet. Valgfrihet kan også føre med seg dilemmaer og dermed økende kompleksitet samtidig som presset og fallhøyden kan vokse i takt med høyere forventninger (Brandth og Kvande, 2013b). Også verdt å merke seg i den forbindelse, er funnet fra den kvalitative delen av

Kitterød mfl. (2017) sin studie. De fleste av de intervjuede mennene som ikke brukte hele fedrekvoten og utnyttet ordningens valgfrihet, ga uttrykk for at de ønsket mindre fleksibilitet og flere uker til far (Kitterød mfl., 2017). Også svensk forskning peker på at far tar mer omsorgsansvar hvis mor jobber fulltid mens far er i pappapermisjon enn han gjør hvis mor jobber deltid (Thomas og Hildingsson, 2009).

Kontantstøtten øker foreldres valgfrihet når det gjelder avgjørelser knyttet til omsorgsarena for de minste barna, men slike ytelser blir også framhevet som et paradoks i de nordiske landene hvor idealet om likestilling i arbeidslivet og i hjemmet står sterkt. Det blir ofte framhevet at det er et tiltak med kjønnete konsekvenser. Det er i all hovedsak mor som blir værende hjemme med kontantstøtte og dette går i mange tilfeller på bekostning av mulig arbeidsmarkedsdeltakelse. I den internasjonale litteraturen har det derfor blitt påpekt at kontantstøtteordninger er med på å opprettholde en modell hvor mødres andel av det betalte arbeidet fortsatt vil være lavere enn for menn, en modell blant annet Daly (2011) har referert til som en «1½ forsørgermodell». Bruken av kontantstøtte er mer utbredt i Norge enn i Sverige. Både Duvander og Ellingsæter (2016) og Höppner (2017) forsøker å forklare denne forskjellen. Førstnevnte legger vekt på samspillet mellom de familiepolitiske ordningene. Den norske kontantstøtte ble innført på en tid når barnehagetilbudet ennå ikke var fullt utbygd. Höppner undersøker særlig betydningen av holdninger og finner at nordmenn er generelt mer positive til familie og andre private omsorgsformer enn svenskene og inntektsnivå er av mindre betydning i Sverige for om foreldre velger kontantstøtte.

Forståelser av godt foreldreskap og hvordan barndommen bør være

I denne delen går vi over til å se på litteratur som omhandler variasjon og mangfold mer i detalj. Studiene vi har gjennomgått tar alle utgangspunkt i variasjon på tvers av klasse, etnisitet (minoriteter kontra majoritetsbefolkning) eller kjønn. Grunnlaget her er de kvalitative studiene som handler om mening og begrunnelser for valg. Sentralt er hvordan valgene som småbarnsforeldrene tar med hensyn til organisering av omsorg på den ene siden handler om den mulighetsstrukturen som politikken gir, men på den andre siden også er koblet til idealer og livsform – som er klasset og kulturelt forankret. I denne sammenheng er selvsagt også kjønn en relevant dimensjon. Kjønn behandles ikke som et eget tema, men kommer inn som en tverrgående dimensjon ved at mange av studiene har som utgangspunkt at mødre og fedre har forskjellige idealer, forventninger eller tar ulike valg og at dette varierer med klasse og/eller kulturell bakgrunn.

Særlig den familiesosiologiske forskningen har vært sentral i å sette fokus på at omsorgs- og foreldreskapsidealene og praksiser er stadig i endring. Allerede tidlig på 2000-tallet viste Hennem (2002) hvordan den klassiske relasjonen mellom foreldre og barn (i middelklassen) har endret seg. Mens foreldre tidligere hadde autoritet i kraft av sin posisjon som voksne, har barn over tid fått flere rettigheter. Foreldreskapet har blitt mindre autoritært, og relasjonen mellom foreldre og barn

beskrives som mer likestilt og demokratisk. Aarseth (2011, s. 9) er inne på noe av det samme og skriver om en «nyorientering i den moderne familiens hverdagsliv».

Det har blitt vanlig med et mer barnesentrert og mer demokratisk foreldreskap med en far som involverer seg i sterkere grad både praktisk og emosjonelt. I tillegg har forventninger om rom for individuell selvtillit og et samtidig behov for å skape solide, mer intime, emosjonelle bånd, kommet til som mer framtrædende aspekter i familielivets nære relasjoner. Denne utviklingen kan bl.a. forstås som forsøk på å finne nye arenaer eller metoder for å skape samhørighet og trygghet i en tid hvor andre, tradisjonelt viktige, tilknytningspunkter som ekteskap, slekt, arbeidsplass eller lokalsamfunn er blitt mer ustabile (Aarseth, 2011, s. 73–75; 2018).

Samtidig er det viktig å trekke fram forskning som viser at foreldre med ulik sosial bakgrunn, gjerne omtalt som «klasse», forstår og forholder seg til velferdsstatens familiepolitiske ordninger (som foreldrepermisjon og fedrekvote, barnehage og kontantstøtte) på til dels ulike måter. Denne forskningen kan ved første øyekast synes å stå i kontrast til Ellingsæters ovennevnte konklusjon om at klasse eller sosial bakgrunn er en nærmest utvisket skillelinje med hensyn til ideene bak og bruken av de familiepolitiske velferdsordningene. Vi vil imidlertid hevde at det er bedre å se disse studiene som et bidrag til å nyansere Ellingsæters argumenter. Avhengig av perspektivet og metodene man legger til grunn, gir begge fortolkningene mening.

Stefansen (2011, s. 59) skriver at «klasse kommer til uttrykk, og reproduseres, gjennom hverdagspraksiser». Gjennom dybdeintervjuer av middelklasse- og arbeiderklasseforeldrepar belyses ulike forståelser av småbarns behov. Denne forståelsen har betydning for hvordan de praktiserer foreldreskapet. Selv om det er mye likt i hvordan foreldre definerer barns behov og utøver foreldreskap, kan middelklassen og arbeiderklassen knyttes til to ulike kulturelle modeller for omsorg, det vil si kulturelt betingede normer for hvordan familier bør organisere hverdagslivet og omsorgen for småbarn.

Middelklassen assosieres med en modell hvor små barn betraktes som fleksible og tidlig robuste. De benytter seg gjerne av de familiepolitiske ordningene innenfor «et ordnet løp». I løpet av de første månedene av barnets liv opptrer først mor og så far som den primære omsorgspersonen mens de tar ut foreldrepermisjon og fedrekvote, og slik etablerer begge en selvstendig relasjon til barnet. Deretter legger den norske velferdsmodellen til rette for at deler av barnas hverdagsliv skal finne sted i barnehagen, slik at omsorgen rundt 12 måneders alder flyttes over på en arena som ligger utenfor hjemmet. Dette er begynnelsen på mer selvstendige liv utenfor den nærmeste familien. Annen forskning som har sett særlig på middelklassefamiliers hverdagsliv og tilnærming til omsorg, har brukt begreper som intensivering, «intimisering», barnesentrering og «involvert foreldreskap» for å beskrive nye foreldreskapsidealer (Forsberg, 2009; Stefansen og Aarseth, 2011). Det er viktig å gi barna muligheten til å utnytte sitt potensiale fullt ut. For å oppnå dette kreves intensiv involvering, som innebærer bl.a. et sterkt fokus på barnas læring, framtidsplanlegging og omfattende tilrettelegging (Stefansen og Farstad, 2010).

Arbeiderklassens modell for omsorg skiller seg fra middelklassens modell. Her gjelder en forestilling om det lille barnet som avhengig og mer sårbart. De gjennomfører et omsorgsprosjekt som har en sterkere orientering mot nær familie og hjemmet. Sentralt i foreldregjeringen står en oppfatning om at det er viktig å skape trygge rom, hvor barna er skjermet fra livets harde realiteter (Stefansen og Skogen, 2010). Barnet har behov for først å utvikle noen grunnleggende ferdigheter hjemme (f.eks. snakke, gå) før de er klare for å utfolde seg og ha det bra i barnehagen. (For) tidlig barnehagestart kan tolkes som en handling som gjøres for foreldrenes del eller av økonomiske årsaker, og ikke først og fremst fordi det anses som en optimal løsning for barnet.

De norske familiepolitiske ordningene, med en innbygget forventning om at foreldre deler på å være hjemme i permisjon i barnas første levemåneder for deretter å gå tilbake til fulltidsarbeid, gjenspeiler den norske middelklassens idealer og forståelse av barndom og småbarns behov. Middelklasseforeldrene kan gjerne gjenkjenne og identifisere seg med barnehagens målsetninger. Selv om arbeiderklassen gradvis har fulgt etter, har det antakeligvis vært lettere for middelklassen å slutte opp om og ta i bruk barnehagen selv for de aller yngste barna.

Stefansen viser at «universelle velferdsordninger på en og samme tid gjør foreldrene likere (alle velger fedrekvote og barnehage), og [...] bidrar til å opprettholde forskjellighet (de veves inn i klassepregete omsorgsprosjekter)» (Stefansen, 2011, s. 66). Bredt tilgjengelige ordninger og tilsynelatende lik bruk fortolkes ulikt og inntar ulike roller som ledd i foreldres omsorgsstrategier. Dette nyanserer Ellingsæters konklusjoner. Mens Ellingsæter baserer seg på analyser av rettigheter og faktisk utnyttelse eller uttak av de ulike ordningene, er Stefansen og hennes kollegaer mer opptatt av hva denne bruken betyr for familiene og hvilke forståelser de legger til grunn. Begge innfallsvinklene er med på å gi oss viktig kunnskap.

Beveger vi oss så over til spørsmålet om variasjon i mellom majoritets- og minoritetsbefolkningen i deres foreldreskapsidealene og organisering av omsorg, kan vi trekke fram bl.a. Nadim (2012) som med blikk på ikke-vestlige innvandrere har studert høyt utdannede småbarnsmødre født i Norge av pakistanske foreldre. Hun finner at første generasjons innvandrere og deres etterkommere er forskjellige når det gjelder praksiser og idealer. Det er tydelig at etterkommerne har blitt formet også av konteksten som ligger utenfor hjemmet. Sosialiseringen som foregår gjennom skolesystemet og samfunnet ellers har betydning for etterkommernes moralske og praktiske vurderinger og atferd knyttet til foreldreskap og arbeidslivstilknytning. Kvinnene som Nadim hadde tilgang til i sin kvalitative studie, gir klart uttrykk for at deltakelse på arbeidsmarkedet er viktig for dem. Å være i jobb framstilles som selvfølgelig og de anser dette som en legitim preferanse og praksis. Samtidig forteller flere om at de stadig blir konfrontert med foreldregenerasjonen og noen ganger også ektemennenes oppfatning om at mor er den beste omsorgsgiveren og småbarna derfor bør tilbringe mer tid hjemme med henne.

Kavli (2015) kommer til liknende konklusjoner når det gjelder pakistanske etterkommere basert på kvantitative analyser. Hun finner imidlertid variasjoner med landbakgrunn som en viktig variabel. Spørsmålet for de pakistanske kvinnelige etterkommerne er heller hvordan arbeidet kan tilpasses familien. For flere av mødrene framstår en redusert stilling som et godt kompromiss. Det kan imidlertid være andre faktorer relatert til arbeidets art, som gjør at arbeidstidsreduksjonen ikke gjennomføres i praksis. Denne tilpasningsevnen og opptak av majoritetsbefolkningens kjønnsnormer bekreftes blant annet i en studie fra ledende danske forskere på dette feltet (Breidahl og Larsen, 2016). For øvrig viser Halrynjos (2010a, 2010b; Halrynjo og Lyng, 2009) forskning på norske karrierekvinner at spenningsforholdet mellom selvrealisering og egne ambisjoner i arbeidslivet på den ene siden og en sterk forpliktelse til familielivet og omsorgsrollen på den andre også går igjen, også blant majoritetsbefolkningen.

Kvalitativ forskning tar også for seg hvordan minoritetsforeldre i Norge opplever sin foreldrerolle. Aarset og Sandbæk (2009) sin rapport er et tidlig bidrag her. De finner at både forskjeller i oppfatninger rundt barns autonomi og forskjellige normer knyttet til kjønn og seksualitet oppleves som vanskelig å håndtere. Samtidig opplever foreldrene at majoritetssamfunnets oppfatning om at deres barneoppdragelse kjennetegnes av kontroll og undertrykking, kan gjøre det vanskelig i møtet med institusjoner i majoritetssamfunnet. Erstad (2015) utforsker i sin avhandling mødreskap og barneoppdragelse blant mødre med pakistansk bakgrunn i Groruddalen, og hvordan mødrene søker å forme en god framtid for sine barn gjennom sosialisering i krysspresset mellom velferdsstatens og familiens idealer. Foreldreskap i minoritetsfamilier er også tema for Smette og Rosten sin studie av erfaringer med å oppdra barn innenfor rammene av den norske velferdsstaten (Smette og Rosten, 2019). Ut fra intervjuer med foreldre med svært ulike typer minoritetsbakgrunn tar forfatterne opp spørsmål om foreldreidealene, generasjonsendringer og verdier i konflikt. De viser hvordan mange foreldre har en høy bevissthet om at deres minoritetsposisjon både gjør dem til gjenstand for andres – ofte kritiske – blikk, og om hvordan de selv forsøker å navigere og velge mellom ulike foreldreidealene og -praksiser i et samfunn i utvikling. I denne rapporten gjengis også en del viktige hovedfunn fra en rekke andre studier om familieliv i en migrasjonskontekst. Her kan særlig trekkes fram Friberg og Bjørnset (2019), som skriver om (relativt konservative) foreldre med bakgrunn fra Pakistan, Somalia og Sri Lanka. Her pekes på en del felles utfordringer, som videreføringen av viktige verdier uten støtte fra storfamilien, at barna blir mer selvstendige enn det de selv forventer at barn skal være, og at de opplever at de mangler gode metoder i barneoppdragelsen som er anvendelige i en norsk kontekst. Flere studier tar også for seg transnasjonale aspekter ved familier med tilknytning til ett eller flere land i tillegg til Norge (Bell og Erdal, 2015; Carling og Erdal, 2014; Erdal og Ezzati, 2015; Reizel, Bredal og Lidén, 2018).

Innvandrerbefolkningen er som nevnt en svært heterogen gruppe, og det er derfor behov for å studere familier med ulik geografisk og kulturell bakgrunn. Et annet bidrag i så måte er en kvalitativ intervjustudie av Bjørholt og Stefansen (2018) hvor

de sammenlikner polske småbarnsforeldre med tilsvarende norske familier. Målet er å sammenlikne samspillet mellom politikk og hverdagspraksiser blant to grupper som har henholdsvis et norsk «insider»- og et polsk «outsider»-blikk på den norske institusjonelle modellen, som den komparative forskningen ofte betegner som en «dobbel likestillingsmodell» (dual earner/dual carer model). Det overordnede mønstret blant både de polske og de norske foreldrene var familier hvor både mor og far hadde inntektsgivende arbeid og delte på omsorgsoppgavene, det vil si at de tilpasset seg den dual earner/dual carer modellen som velferdsordningene oppfordrer til. Flere av de polske småbarnsforeldrene vektla mulighetene de norske ordningene ga dem, særlig hvis de sammenliknet med et polsk bakteppe. De norske informantene syntes å ta de institusjonelle strukturene for gitt. Samtidig følte de seg i større grad bundet av bestemte normative forventninger som kunne oppleves som vanskelige hvis de ikke fikk til å gjennomføre i praksis de likestilte idealene som de norske institusjonene legger opp til.

Hovedfunn

Oppsummert har dette kapitlet skilt mellom tre ulike typer forskning som alle omhandler organisering av småbarnsomsorg, men som har forskjellige innfallsvinkler. Den ofte kryssnasjonale og komparativt orienterte forskningen som omhandler politikken innhold og retning, peker på at Norge kjennetegnes av en «dual earner/dual carer» – tilnærming til omsorg for små barn, men med noen elementer av en mer tradisjonell mannlig forsørger og kvinnelig omsorgs/husmorsmodell. Den andre forskningstradisjonen vi trakk fram, legger vekt på utbredelse av rettigheter og faktisk utnyttelse av de familiepolitiske ordningene. Denne tradisjonen hjelper oss å få tak i de generelle mønstrene i hvordan organiseringen av småbarnsomsorgen har utviklet seg i Norge, og hvilke valg som gjøres innenfor ulike grupper. Minoritetsbakgrunn framstår her som en viktigere skillelinje enn sosial klasse. Den tredje retningen i litteraturen går mer i dybden og fokuserer – gjerne gjennom detaljerte kvalitative studier – på variasjon i forståelser, mening og fortolkninger betinget av dimensjoner som klasse, kulturell bakgrunn og kjønn. Det kommer fram at politikken danner en ramme eller mulighetsstruktur som fortolkes forskjellig og har ulik (muliggjørende eller begrensende) betydning, selv ved tilsynelatende lik bruk.

Litteratur som omhandler omsorgsorganisering og foreldreskap i familier med funksjonsnedsettelse blant barna og/eller foreldrene har ikke blitt plukket opp i søkene. Det samme gjelder barnefamilier med foreldre av samme kjønn. Vi har også funnet få studier som omhandlet enslige forsørgere eller barnerike familier. Videre er det behov for forskning om følger for barn av ulike forståelser og tilnærminger til foreldreskap og barndom, og for forskning som tar barns perspektiv på foreldrenes organisering av omsorgen. Det vil også være behov for mer kunnskap om den videre utviklingen av holdninger og praksiser i befolkningen generelt, og i ulike minoritetsgrupper spesielt. Av interesse her vil også være ulike befolkningsgruppers syn på familiepolitiske virkemidler, ulike forståelser og tolkninger av ordningene, og begrunnelser for egne valg. Her vil vi også peke på

behovet for slik forskning om fedre som ikke tar ut fedrekvote, uavhengig av om de selv er positive til ordningen. I avslutningskapitlet vil vi komme tilbake til disse temaene og utdype dem videre. I neste kapittel skal vi se på hvordan rammene for omsorg også virker inn på tidsbruk i familien.

3 Tidsbruk

Tidsbruk i familien

Barneforeldres tidsbruk har endret seg mye siden 1970-tallet. Småbarnsmødre deltar i dag i lønnsarbeid utenfor huset og bruker mindre tid på hus- og omsorgsarbeid. Utviklingen har vært motsatt for menn. Fremdeles er det kvinner som gjør mest husarbeid (Sandvik, 2018). Familiens (særlig småbarnsfamiliens) hektiske hverdag er et tema som til stadighet dukker opp i samfunnsdebatten. Forskere har uttrykt bekymring for familiens skjebne i møte med et «grådig arbeidsliv» (Hochschild, 1997; Brandth og Kvande, 2001). I norsk sammenheng har forskere for eksempel pekt på at staten gjennom diverse reguleringer (som arbeidsreguleringer), beskytter familien fra deler av det grådige arbeidslivet (Brandth og Kvande, 2001).

Denne situasjonen har blitt referert til som «tidsklemma» både populært i samfunnsdebatten og i forskningen. Andenæs og Sundnes (2019) beskriver «tidsklemma» som en konflikt mellom syklisk tid og lineær tid, hvor omsorgsoppgaver som stadig gjentas representerer den sykliske tiden og arbeidslivet eller det institusjonaliserte livet i for eksempel barnehage representerer lineær tid. Andenæs og Sundnes (2019, s. 233) utdyper dette på følgende måte:

Tidsklemme blir brukt som et bilde på spenning mellom forskjellige tidsformer, og vanlige begrepspar for å fange disse tidsformene er klokketid vs. hendelsenes tid, eller lineær tid vs. syklisk tid. Det første er løsrevet fra det som blir erfart, som en objektiv og homogen standard som kan måles som en mengde, og som gjør at man kan snakke om mye eller lite tid. Mens den andre tidsformen er bygd opp av konkrete erfaringer; årstidens gjentatte vekslinger, at dag følger natt.

Familielivet innebærer ifølge Andenæs og Sundnes (2019) en mer eller mindre vellykket kombinasjon av disse to tidsformene, hvor «tidsklemma» oppstår når barn for eksempel blir underlagt klokka og ikke får følge sitt eget tempo, eller at foreldre ikke tilbringer nok tid med barna og hverdagslivet blir for travelt. Ellingsæter (2009) argumenter for at tidsklemma i en norsk kontekst ikke viser til en reell knapphet på tid, men snarere at fokuset på tidsklemma i familier er et forsøk på å holde på tradisjonelle familieverdier i en verden i rask endring.

Diskusjonen om tidsklemma har i all hovedsak omhandlet barnefamilier. Det er imidlertid en økende oppmerksomhet om situasjonen for eldre arbeidstakere med omsorgsforpliktelser for gamle foreldre, også kalt «den nye tidsklemma» (Gautun, 2008; Herlofson og Ugreninov, 2014; Hamre og Ugreninov, 2015).

Studier av tidsbruk i familien knytter seg i stor grad til følgene av kvinners inntreden på arbeidsmarkedet etter 1970, samtidig med at mer av produksjonen i den tradisjonelle husholdningen gradvis ble flyttet ut i markedet. I Norge har denne endringen skjedd i løpet av én generasjon, noe Koren (2012) har betegnet som «det siste hamskiftet» i norsk økonomisk utvikling. I velferdsstaten representerer

kvinner deltakelse i lønnet arbeidsliv, kombinert med menns deltakelse i omsorgsarbeid, det første steget i overgangen til det den engelskspråklige litteraturen betegner som «dual earner/dual carer»-modellen, som kan oversettes med «forsørger-omsorgs-modell» (Ellingsæter, 2018). Modellen innebærer at når både menn og kvinner har inntektsgivende arbeid og bidrar til å forsørge familien, får dette konsekvenser for delingen av oppgavene som følger av å ha et felles hjem og oppdra barn, nemlig husarbeid og omsorg. Et sentralt spørsmål i dette forskningsfeltet har derfor vært hvem som utfører det ubetalte arbeidet i familien og hvordan arbeidsdelingen i familien foregår når begge foreldre har lønnsarbeid utenfor huset store deler av dagen (Ellingsæter, 2012a). Studier av tidsbruk er derfor nært forbundet med studier av kjønnsmessig likestilling forstått som faktisk og praktisk fordeling av betalt arbeid utenfor hjemmet og ubetalt arbeid i hjemmet blant kvinner så vel som blant menn.

Et gjennomgående funn i studier i dette feltet er at den totale andelen ubetalt arbeid i familien har gått ned, samtidig som kvinners deltakelse i arbeidsmarkedet har økt. Dette betyr at det omregnet i klokkeslett utføres mindre husarbeid og omsorg for barn i familien i dag enn hva som var tilfelle rundt 1970. Med hensyn til omsorg for barn kompenseres dette av ulike former for institusjonalisert barnepass og omsorg, i de to siste tiårene særlig i barnehager, ved innføring av skolestart for 6-åringer, og ulike former for skolefritidsordninger. Et annet gjennomgående funn i litteraturen er at kvinner fortsatt, og til tross for dette, utfører en større del av det ubetalte arbeidet i familien sammenliknet med menn. Dette er uavhengig av hvorvidt kvinner jobber heltid eller deltid (Grunow, 2019; Evertsson mfl., 2014).

Fordelingen mellom betalt og ubetalt arbeid og arbeidsdelingen i hjemmet danner rammen når familiemedlemmene skal disponere døgnets våkne timer i henhold til en rekke betingelser, behov og normer. Dette gjelder først og fremst de voksne i familien, som skal oppfylle de formelle kravene i et arbeidstakerforhold og samtidig få familielivet, samlivet og hverdagen til å forløpe med minst mulig friksjon for alle familiemedlemmene. Det gjelder imidlertid også barna, som må forholde seg til foreldrenes inndeling av dagen i arbeidstid, oppgaver i hjemmet og eventuelle tid til rekreasjon, men også til barnas egen institusjonaliserte tid i barnehage, skole og fritidsaktiviteter.

I dette kapitlet skal vi se nærmere på hva nyere forskningslitteratur forteller om 1) hvordan hverdagslivet utspiller seg i familier, og i ulike faser av det å være familie. Vi skal også se hva våre litteratursøk i forberedelsene av denne rapporten har gitt av resultater med hensyn til studier om 2) hvordan familiemedlemmene opplever tiden de tilbringer sammen. Kapitlet er lagt opp med to hovedtema, først med en gjennomgang av studier om tidsbruk til husarbeid og omsorgsarbeid i de ulike landene som inngår i denne rapporten, dernest en langt kortere sekvens om fritid. Mens den første delen av kapitlet dreier seg om voksne, er det små innblikk i barn og unges tidsbruk i hverdagen i delen som omhandler fritid. Kapitlet avsluttes med en diskusjon av de to forskningsspørsmålene nevnt tidligere i dette avsnittet.

Målinger av tidsbruk i familien

Sentralt i studier av tidsbruk i familien eller husholdningene er de såkalte tidsbruksundersøkelsene, som har blitt gjennomført i en rekke vestlige land gjennom flere tiår. Undersøkelsene bygger på et dagbok-design, der et representativt utvalg av respondenter registrerer bruk av tid på en rekke typiske aktiviteter i løpet av en arbeids- eller helgedag. I Norge har tidsbruksundersøkelser blitt gjennomført i regi av Statistisk sentralbyrå med om lag 10 års mellomrom siden 1971. I de første norske undersøkelsene var utvalget av respondenter avgrenset til personer mellom 16 og 70 år, eller det vi kan regne som arbeidsfør alder. I de to siste gjennomføringene av tidsbruksundersøkelsene er imidlertid barn ned til 9 år og eldre opp til 79 år også inkludert i utvalget.

Tidsbruksundersøkelsene har i særlig grad vært med på å forme forskningen om tidsbruk i familien som et økonomisk og politisk orientert felt, idet resultatene fra disse undersøkelsene tydelig har demonstrert ikke bare omfanget av arbeidet som foregår i hjemmet, men også hvem som har utført dette arbeidet. Koren (2012) understreker imidlertid at fordelingen av tid mellom oppgaver i husholdningen ikke bare handler om økonomi. Fordelingen påvirker også hvordan familiemedlemmene lever livene sine, hviler, leker, oppdrar barn, mottar og gir hverandre kjærlighet og omsorg. Dette er ikke data som kommer fram i den faktiske registreringen av tidsbruk, men som må tolkes i lys av samfunnsendringer og idealer og normer som knyttes til det å være familie. Koren (2012) viser særlig til bruken av tid på omsorg for barn. Mens 1970-tallets barneomsorg fylte mer i tid, var denne omsorgen i stor grad knyttet til barnetilsyn. I dag er selve omfanget av omsorgsoppgavene endret grunnet velferdsstatens institusjonaliserte barnepass, men innholdet av omsorgen som foreldrene yter barnet, har fått ny betydning.

I det følgende gjennomgår vi rapporter og artikler som bygger på tidsbruksundersøkelser med design som tilsvarende det vi har beskrevet over fra Norge, de øvrige nordiske land og i Storbritannia. Av øvrige kilder til studier av tidsbruk viser vi i dette kapitlet til artikler som bygger på resultater fra LOGG-undersøkelsen (Livsløp, generasjon og kjønn), som er en sammenkobling mellom den internasjonale Generations and Gender Survey (GGS), initiert av FN, og den norske studien av livsløp, aldring og generasjon (NorLAG). Artikkene som bygger på denne datakilden, bruker data innsamlet i 2007 og 2008 blant respondenter i alderen 18–79 år. Vi bruker også resultater fra European Social Survey og nasjonale longitudinelle panelstudier som Swedish Young Adult Parent Study (YAPS). Felles for disse studiene er at vi, til tross for at publikasjonene omfatter data fra mange ulike innsamlingstidspunkt, kun refererer data som faller innenfor tidsrammen for litteratursøkene i denne rapporten. Det vil si at studiene må være publisert tidligst 2009, men kan bygge på data samlet inn inntil fem år før dette tidspunktet.

Vi har bare i liten grad lyktes i å finne kvalitative studier som omhandler tidsbruk og opplevelse av tid brukt innenfor rammen av familien. Dette kan skyldes kriteriene som vi har satt opp for litteratursøk i denne rapporten, hvor stikkordet

«tid» må forekomme i tittel eller sammendrag i publikasjonen. Mens de kvantitative studiene i hovedsak belyser den faktiske tidsbruken i husholdningen, omfatter enkelte av dem også utslag på variabler som trivsel og helse (såkalt «well-being») eller opplevelse av om fordelingen av oppgaver oppleves som rettferdig. I forskningsartiklene dette gjelder, brukes slike utfallsvariabler til å måle opplevelse av kvalitet i familielivet og særlig i ekteskapet, noe som menes å ha stor betydning for opprettholdelse/oppløsning av samliv. Derfor kan slike studier til en viss grad også si noe om hvordan tiden som brukes i familien, oppleves av de ulike familiemedlemmene. Endelig kan det argumenteres for at kunnskap om hvordan familielivet oppleves også vil fanges opp i studier av omsorg og omsorgsidealer, som behandles i et eget kapittel i denne rapporten.

Tidsbruk og husholdsarbeid

Husarbeid og omsorgsarbeid omfattes av fellesbetegnelsen «husholdsarbeid», som vi vil bruke her. De ulike spørreundersøkelsene (se over) kategoriserer og grupperer husholdsoppgaver i hjemmet noe ulikt. Dette gjelder også for rapportene og artiklene som bygger på resultatene fra de ulike undersøkelsene, idet forfatterne kan ha slått sammen kategorier av oppgaver i variabler som de selv konstruerer som del av forskningen. Publikasjonene som bygger på de ulike undersøkelsene vil derfor ikke være fullt ut sammenliknbare, men dette mener vi har liten betydning ettersom artiklene til sammen gir en nyansert framstilling av mange ulike sider ved tiden og arbeidsfordelingen som knytter seg til husarbeid og omsorg.

Norske studier

Norske rapporter fra tidsbruksundersøkelsen med nyeste data fra 2010 viser at gjennomsnittlig tid brukt til husarbeid og barneomsorg har økt for menn i alle aldersgrupper, mens kvinnene bruker mindre tid på dette. I 2010 brukte norske fedre med barn under 15 år i gjennomsnitt 3 timer og 50 minutter til slike oppgaver (Kitterød og Rønsen, 2012). Målt som gjennomsnitt for alle aldersgrupper bruker menn 2 timer og 46 minutter til husholdsarbeid, mens kvinner bruker 3 timer og 32 minutter til dette. Sammenlikning av data fra tidligere tidsbruksundersøkelser viser at fordelingen av tid til slike oppgaver mellom de to kjønnene nærmer seg hverandre, men avslører også at dette først og fremst skjer fordi kvinnene gjør mindre, og ikke i hovedsak fordi mennene gjør mer. Vaage (2012b) og Egge-Hoveid og Sandnes (2013) forklarer økningen med at flere menn tar del i husarbeid, mens andelen kvinner som utfører slike oppgaver, kan anses som jevn.

Målt i minutter gjennomfører kvinnene 28 prosent mer husholdsarbeid enn menn, mens menn utfører 38 prosent mer lønnet arbeid enn kvinner i løpet av en gjennomsnittsdag (Vaage, 2012a). Målt ved gjennomsnitt er det menn i familier hvor det yngste barnet er over 7 år som bruker mest tid på jobben per dag (Egge-Hoveid og Sandnes, 2013). Alt i alt er det par med barn i alderen 0–6 år som bruker mest tid på husholdsoppgaver (Vaage, 2012b). Arbeidsdelingen mellom kjønnene er mest lik mens barna er små (0–6 år), men blir deretter gradvis det vi kan kalle

mer tradisjonell ved at kvinnene tar en større andel av husholdsoppgavene inkludert omsorg (Egge-Hoveid og Sandnes, 2013). Denne trenden ses også internasjonalt (Evertsson mfl., 2014). Kjønnsforskjellen i husarbeid har også blitt dokumentert for barn: I Norge bruker jenter mellom 9 og 15 år dobbelt så mye tid på husarbeid som guttene på samme alder. Dette resultatet framkommer ved at flere jenter gjør husarbeid enn gutter på en vanlig dag, men også ved at jentene faktisk bruker mer tid på slike oppgaver enn hva guttene gjør (Vaage, 2012a).

Den relative fordelingen mellom omsorgsarbeid og det vi kan kalle husarbeid, og som grovt kategorisert omfatter innkjøp, matlaging, rydding og renhold, har vært i endring. Mens omfanget av tid brukt på husarbeid har gått ned, er ikke nedgangen i omsorgsarbeid like stor. Koren (2012) skriver at for foreldre vil det likevel være svært vanskelig å tallfeste tid som går med til omsorg for barn, i og med at tilsyn med små barn må være kontinuerlig og til og med fortsetter som beredskap mens foreldrene sover. Det er også forskjell på å se etter barn mens man gjør noe annet og for eksempel det å leke med eller lese for barnet. Fedre deltar i stor utstrekning i omsorgsarbeidet for barn, men målt i tid bruker kvinner i gjennomsnitt tre kvarter mer på omsorgsarbeid for barn i løpet av en gjennomsnittsdag (Vaage, 2012a). Når familier har barn under tre år, er forskjellen mellom kvinner og menns bruk av tid sammen med barna betydelig, tilsvarende en forskjell på 60 prosent. Til gjengjeld stiger omfanget av fedres samvær med egne barn hvis partneren har høyere utdanning. Kitterød og Rønsen (2012) setter dette i forbindelse med at kvinner med høy utdanning bruker mer tid i lønnet arbeid enn kvinner med lav utdanning.

Kitterød og Lappegård (2012) bruker data fra den norske undersøkelsen LOGG (GSS og NorLAG) for å undersøke og typologisere familier basert på fordeling av husholdsarbeid. En jevn fordeling av slike oppgaver finner sted hos om lag 40 prosent av utvalget, og styrkes ved at både mannen og kvinnen har høy utdanning, regulert arbeidstid og at mannen arbeider i offentlig sektor. Sannsynligheten for at kvinnene utfører en betydelig større andel av husarbeidet enn mennene, øker hvis både mann og kvinne har lav utdanning, hvis en eller begge arbeider deltid, skift eller turnus, hvis mannen arbeider i privat sektor eller kvinnen har helseproblemer. Kitterød og Lappegård (2012) viser til at selv om den lovfestede retten til redusert arbeidstid for å ta vare på små barn er lik for begge kjønn, velger flere kvinner enn menn å arbeide deltid. Denne tendensen forsterkes av at arbeidsmarkedet i Norge kategoriseres som svært kjønnsdelt, hvor deltidsstillinger og stillinger med normal arbeidsuke er vanligere i kvinnedominerte yrker enn i mannsdominerte yrker.

Dommermuth, Homann-Marriot og Lappegård (2017) bruker det samme data-materialet som nevnt over (LOGG fra 2007–2008) og forklarer funnene som først ble presentert av Kitterød og Lappegård (2012). Dette gjør de ved å vise til tiden som menn og kvinner har til rådighet, deres relative ressurser og det som kan betegnes som «kjønnsideologi» («gender ideology»). «Kjønnsideologi» omfatter holdninger til likestilling og arbeidsdeling, og sammen med ressurser er dette vanlige forklaringsvariabler i studier av kjønn og arbeidsdeling (Grunow, 2019).

Dommermuth mfl. (2017) betegner den mest utbredte formen for arbeidsdeling blant par og familier i Norge som «gender equality light». Denne kategorien innebærer at menn tar aktivt del i husholdsarbeid når dette ses under ett, men kvinnene gjør likevel mesteparten av disse oppgavene og tar ansvar for hoveddelen av selve husarbeidet mens menn ofte er mer involvert i omsorg for barn. Dommermuth mfl. (2017) sitt hovedpoeng er at nesten ni av ti deltakere uttrykte tilfredshet med arbeidsdelingen i hjemmet. Det vil si at de var tilfredse med arbeidsdelingen uavhengig av om det var jevn fordeling av oppgaver mellom kjønnene, eller om kvinnen tok et større ansvar for husholdsarbeidet enn mannen. Det var likevel forskjell i tilfredshet basert på hvorvidt paret hadde barn og hvor mange barn det i tilfelle var i familien. Par uten barn oppga å være mest fornøyd med arbeidsdelingen i hjemmet, mens misnøye med fordelingen var høyest blant par med to barn (Dommermuth mfl., 2019).

Lorentzen og Lappegård (2009) har brukt data fra GGS og NorLAG for å undersøke menn og kvinners deling av omsorgsoppgaver for barn. Dataene i undersøkelsen består av et strukturert telefonintervju blant mer enn 15 000 respondenter koblet med registre. Respondentene skulle svare på hvem som vanligvis utfører et sett av ulike omsorgsoppgaver overfor barn. Forskerne fant at det var vanligst å dele på legging og lek/fritidsaktiviteter sammen med barnet, og at delingen av omsorgsarbeidet var sterkest påvirket av mors arbeidstid. I tillegg hadde fars utdanningsnivå stor betydning for delingen av omsorgsoppgaver, og høyt utdannede fedre deltok mest. Par som jobber deltid, delte også gjerne på omsorgsoppgavene overfor barna.

Kjeldstad og Lyngstad (2011) har undersøkt fordelingen av husholdsoppgaver i par der en av partnerne har en funksjonsnedsettelse. De har brukt LOGG-data, som kombinerer GGS og NorLAG for 6980 personer (med og uten funksjonsnedsettelse) som inngår i par med barn under 13 år. De finner at funksjonsnedsettelse bidrar til å redusere yrkesdeltakelse i større grad for kvinner enn for menn. Minst grad av likedeling av husholdsoppgaver finnes i par der bare kvinnen har funksjonsnedsettelse, mens størst grad av likedeling av slike oppgaver finnes i par der begge har en funksjonsnedsettelse. I par der bare kvinnen har en funksjonsnedsettelse, er det mannen som gjør mest, men kvinnen kan øke sin innsats i omsorgen for barn.

De fleste studier av fordeling av omsorgsarbeid i hjemmet dreier seg om omsorg for barn. Herlofson og Ugreninov (2014) har også brukt data fra LOGG for å undersøke hvem av de voksne i familien som yter hjelp og omsorg for eldre mødre og fedre. Andelen yrkesaktive menn og kvinner som yter hjelp til egne foreldre er lavest i familier med barn under 14 år, men stiger etter hvert som barna (og den eldre generasjonen) blir eldre. Uansett omfang og innsats viser det seg at dette arbeidet i størst utstrekning faller på kvinnene. I familier hvor kvinnene tar mesteparten av husholdsoppgavene, yter menn mer omsorg for egne foreldre enn det som er tilfelle for menn som deler husholdsoppgavene hjemme mer likt med kvinnene. Hvorvidt kvinner yter hjelp og omsorg til egne foreldre avhenger derimot ikke av arbeidsdelingen i hjemmet, men av kvinnens tilknytning til arbeidslivet og

dessuten av den geografiske avstanden mellom generasjonene. Deltidsarbeidende kvinner stiller opp i større grad for den eldre generasjonen enn hva kvinner i fulltidsarbeid gjør. Herlofson og Ugreninov (2014) konkluderer at tilgjengelig tid har betydning for både kvinners og menns omsorg for foreldre, men der menns omsorg synes å avhenge av hvor mye tid de bruker på ubetalt arbeid i hjemmet, avhenger kvinners tid til foreldrene av tiden hun bruker på betalt arbeid utenfor hjemmet.

Forbindelsen mellom kvinners arbeidstid og sannsynligheten for at hun også tar seg av foreldregenerasjonen, bekreftes i en studie av Daatland, Veenstra og Lima (2010). Disse skriver at kvinner som tar på seg denne typen omsorgsoppgaver, har økt sannsynlighet for å arbeide deltid. I en studie basert på spørreskjema blant 2000 norske respondenter mellom 45 og 65 år viser Gautun og Hagen (2010) at syv av ti personer som tar seg av gamle foreldre, er i jobb, og at mer enn halvparten av disse opplever denne situasjonen som tidkrevende og vanskelig.

Som nevnt innledningsvis har vi funnet svært få kvalitative studier av tidsbruk og opplevelse av tiden som brukes sammen i familien. Andersen og Aarseth (2012) har i en intervjustudie av til sammen 13 norske par undersøkt sammenhengen mellom utdanning, tilknytning til arbeidsmarkedet og fordelingen av husarbeid. I ni av disse parene hadde både mannen og kvinnen lang utdannelse og kunnskapsbaserte karrierejobber uten strenge krav til arbeidstid. I de fem øvrige parene hadde verken han eller hun utdannelse ut over videregående skole, og de hadde rutinebaserte jobber med turnus- eller skiftarbeid og/eller regulert arbeidstid. Andersen og Aarseth (2012) fant at en lik fordeling av arbeidsoppgaver i hjemmet var like utbredt blant begge typer par, men med ulik begrunnelse. Karriereparene måtte ofte yte ekstra innsats på jobben, noe som førte til at partneren måtte yte litt ekstra hjemme. Denne arbeidsfordelingen ordnet partnerne seg imellom med målsetting om at det skulle oppleves mest mulig rettferdig og at hensynet til barna skulle ivaretas på en god måte selv om foreldrene var svært involvert i og opptatt av arbeidet utenfor hjemmet.

Lønnsarbeiderne, det vil si parene med lav utdannelse og rutinemessige jobber i Andersen og Aarseths (2012) intervjustudie, opplevde også at det ble lite tid til oppgavene hjemme fordi jobben krevde tilstedeværelse til faste tider og kanskje tider av dagen da barna var hjemme. Disse parene opplevde samtidig at jobbens krav var «avgrensbare» i høyere grad enn hva karriereparene gjorde, noe som blant annet kom til uttrykk med at lønnsarbeiderne aldri tok med seg uavsluttede oppgaver fra jobben for å gjøre disse hjemme. Lønnsarbeiderparene så på husarbeid som «et ork», men prioriterte likevel å få dette unna hurtig og effektivt slik at de kunne ha virkelig fri tid sammen som familie uten at andre krav eller behov kom i veien. Derfor delte lønnsarbeiderparene også husarbeidet mellom seg.

Andersen og Aarseths (2012) bidrag er et av få i vårt litteratursøk som uttalt tematiserer og diskuterer parenes opplevelse av «tidsklemme». Forfatterne viser at karriereparene ikke nedprioriterte familien, men at de ønsket å «investere

optimalt på begge arenaer», forstått som at jobb og familie var like viktige for dem. De kuttet heller i tiden til egne behov eller fritidsaktiviteter. Den reelle travelheten i disse familiene kunne likevel oppleves som hva Andersen og Aarseth (2012) kaller for «en emosjonell ambivalens», som var kjennetegnet ved at de kunne føle at de burde vært mer sammen med barna eller at de burde ha gjort unna viktige oppgaver på jobben. Lønnsarbeiderne kjente derimot på en «reell tidsklemme» der tilgjengelig tid og krefter måtte balanseres mellom jobb og familie. Motsatt av lønnsarbeiderne kunne karriereparene bestemme seg for å renonsere på husarbeidet, bestrebe seg på å involvere hele familien i oppgavene som tross alt må gjøres eller gjøre husholds- og vedlikeholdsoppgaver til «prosjekter», som dermed fikk tillagt ekstra mening. Lønnsarbeiderparene så derimot ingen dypere «mening» i rutineoppgavene, men vektla i større grad verdien av å være sammen som familie samtidig som omgivelsene framsto som rene og ryddige.

Johnsen, Fegran og Kristoffersen (2012) har gjort en kvalitativ studie av hverdagslivet for fire par som har barn med utviklingsmessige funksjonshemninger. Barna var i alderen 1–6 år. Foreldrepårene fortalte om en annerledes og uforutsigbar hverdag, med unormal døgnrytme og opplevd sosial isolasjon. De var alltid i beredskap, og opplevde skyldfølelse, uro, bekymring og kroppslige reaksjoner i denne situasjonen. Samtidig la foreldrepårene vekt på betydningen av å «leve her og nå», å tenke positivt og finne mening, håp og glede i tilværelsen med et funksjonshemmet barn, for eksempel ved et smil eller øyekontakt med barnet. De var også stolte av barna sine. Tid brukt på sykehus og i kontakt med helsepersonell utgjorde en betydelig del av familienes liv, i en så stor utstrekning at sykehuset ble kalt «det andre hjem».

Spørsmålet om hvem som tar seg av gamle hjelpetrequende foreldre (se Herlofson og Ugreninov 2014, over) tas opp i en kvalitativ tilnærming av Berthinussen og Fredriksen (2014). Disse forskerne intervjuet ni kvinner i alderen 46-67 år om opplevelsen av hverdagen i spenningsfeltet mellom hjelpetrequende foreldre, jobb og egen familie. Kvinnene kjente et moralsk ansvar for å ta vare på egne foreldre, samtidig som de også ga uttrykk for fortvilelse. I noen grad bekymret disse kvinnene seg også for egen helse i anstrengelsene for å dekke de ulike omsorgsbehovene, men så på det som utenkelig å be om sykemelding fra egen jobb. Enkelte av dem opplevde at fordi de var kvinner, hadde søsken/brødre sett det som naturlig at de tok hovedansvaret for foreldrene. Kvinnene kunne velge å nedprioritere husarbeid i eget hjem, og det var vanlig å bruke fridager hos de eldre. Det var høyst ulikt i hvilken grad andre i familien tok over husarbeidet hjemme. De eldste av kvinnene, som hadde egne barnebarn, nedprioriterte tid med barnebarna for å ta vare på egne foreldre.

Svenske studier

Neilson og Stanfors (2018) bruker data fra den siste svenske tidsbruksundersøkelsen, hvor data ble samlet inn siste gang i 2010–2011, for å undersøke om «dual earner/dual-carer»-modellen gjør at par tilbringer mer eller mindre tid sammen med familien. Disse forskerne finner at i stedet for å redusere på tid som

brukes med familien, har svenske par økt samværet med barn og hverandre samtidig som kvinners arbeidsdeltakelse har økt. I likhet med hva de norske tidsbruksundersøkelsene har vist (Vaage, 2012a; Egge-Hoveid og Sandnes, 2013; Kitterød og Rønsen, 2013), er det fremdeles kvinnene som tilbringer mest tid sammen med barna i Sverige, men svenske menn har økt sin tilstedeværelse hjemme sammen med familien, og særlig på ukedagene. Når det gjelder omfanget og intensiteten i samværet med barn, finner Neilson og Stanfors (2013) enkelte forskjeller mellom par avhengig av utdannelsesnivået. Høyt utdannede par ser ut til å sette av noe mer tid til hverandre i helgene enn par med lavere utdanning, og høyt utdannede foreldre har en noe større tendens til å være sammen om omsorgen og samværet med barna enn foreldre som har lavere utdanning. Alt i alt konkluderer Neilson og Stanfors (2013) med at svenske barn har fått mer og ikke mindre tid sammen med foreldrene etter at kvinner gikk ut i betalt arbeid. Dette setter forfatterne i forbindelse med endrede omsorgsidealer og synet på barns utvikling i samfunnet.

To svenske publikasjoner om fordeling av husarbeid og omsorg blant par bygger på Swedish Young Adult Panel Study (YAPS), hvor siste datainnsamling foregikk i 2009. Evertsson mfl. (2014) fastslår, med bakgrunn i sitt svenske datamateriale, sammenfall mellom nasjonale og internasjonale tendenser til at svenske menn deltar mindre i husarbeidet enn svenske kvinner, men har økt deltakelse i omsorgsarbeid for barn. Omsorg for barn er i størst grad ulikt fordelt mellom kjønnene mens barna er små, mens fedres og mødres innsats på dette området nærmer seg hverandre i takt med at barna vokser til og blir eldre. Fars involvering i omsorg for barn stiger også når mor eventuelt går fra deltids- til fulltidsarbeid når barna blir eldre. Mengden av husarbeid er på sin side størst mens barna er små, men kjønnsdelingen i husarbeidet tar til etter hvert som barna blir eldre. Kvinners andel av husarbeidet øker også hvis antallet barn i husholdningen stiger.

Evertsson mfl. (2014) tar videre for seg betydningen av såkalt «kjønnsideologi» («gender ideology», se også Grunow, 2019) i fordelingen av husholdsoppgaver, og følger på denne måten i samme forskningsmessige spor som den norske studien av Kitterød og Lappegård (2012, se over). Kjønnsideologi kan forstås som i hvilken grad menn og kvinner ser det som naturlig at de to kjønn arbeidsoppgaver tilhører det som i forskningslitteraturen betegnes som separate sfærer, og som i sin mest rendyrkede form vil bety at kun mannen forsørger familien ved lønnsarbeid og kun kvinnen ivaretar husholdsoppgaver inkludert familiemedlemmenes omsorgsbehov. Med bakgrunn i variabler i YAPS fordeler Evertsson mfl. (2014) respondentene i ulike kjønnsideologiske kategorier, hvor holdnings-spørsmål i undersøkelsen gir svar på om de i større eller mindre grad stiller seg bak likestillingspolitiske målsettinger. Forskerne finner at likestillingsorienterte kvinner utfører mindre husarbeid enn kvinner som kjennetegnes ved å ha en mindre kjønnslikestilt ideologi, og at det motsatte er tilfellet for menn. Uenighet om husarbeid forekommer oftest i par som ikke har lik holdning til likestilling mellom kjønnene. Når likestillingsorienterte kvinner utfører relativt mindre husarbeid, bemerker Evertsson mfl. (2014) at dette kan skyldes at de danner par med

likestillingsorienterte menn, som gjør mer husarbeid. De avslutter artikkelen med å slå fast at selv om svenske kvinner sier seg å være likestillingsorienterte, viser det seg at arbeidsfordelingen i familiene deres ikke nødvendigvis er likestilt mellom mann og kvinne.

Også Ruppaner, Bernhardt og Barndén (2017) bruker YAPS til å undersøke hva som i litteraturen er kalt et «fairness paradox» i fordelingen av husarbeid mellom menn og kvinner, og som også påvises i Kitterød og Lappegårds (2012) studie (se over). Ruppaner mfl. (2017) viser til at selv om bare et mindretall av svenske par fordeler husholdsoppgavene likt mellom seg, oppfattes dette som urettferdig bare av 30 prosent av svenske kvinner og 20 prosent av svenske menn. Ruppaner mfl. (2017) forklarer ikke dette paradokset, men utdyper de relative forskjellene mellom kvinners og menns oppfatninger av rettferdig/urettferdig fordeling basert på hvor stor andel av husarbeidet de selv utfører. Ruppaner mfl. (2017) avslutter artikkelen med å slå fast at oppfatninger av urettferdig fordeling av husarbeid er en kjent årsak til samlivsbrudd blant svenske par.

Ahlborg og Misvær (2009) har på grunnlag av en svensk survey blant par med små barn undersøkt hvorvidt det å få barn påvirker arbeidsmengden og fordelingen av husholdsoppgaver mellom de to foreldrene, og dermed kvaliteten av parforholdet. Når Ahlborg og Misvær (2009) sammenlikner rapporter fra da partene hadde fått sitt første barn og da barnet var fire år, finner de en betydelig nedgang i tilfredshet med partneren og parforholdet. Foreldrene rapporterer om trøtthet, mangel på sosial kontakt og støtte i hverdagen, økonomiske bekymringer, jobbkrav og generelle utfordringer knyttet til det å være foreldre for små og i høy grad omsorgstrengende barn. Kvinnene var mer utilfredse enn mennene, og kvinner som hadde fått et nytt barn i perioden mellom de to datainnsamlingene, var mer utilfredse enn kvinnene som bare hadde ett barn. Ahlborg og Misværs (2009) artikkel er ikke en ordinær tidsstudie, men måler i større grad respondentenes subjektive opplevelser og synspunkter. Forfatterne skriver derfor at «Mothers seemed to do a greater amount of housework» (s. 254), og «it is reasonable to conclude that marital dissatisfaction is rather common among parents with small children» (op. cit.). Det er imidlertid verdt å legge merke til at til tross for opplevd lav kvalitet i parforholdet, var selve det å bli og det å være foreldre opplevd som bedre enn forventet eller som forventet av respondentene i undersøkelsen.

Danske studier

Bonke (2012) er forfatter av boken *Har vi tid til velfærd?* som bygger på tidsbruksdata samlet inn fra 8400 personer av Rockwool-fonden i perioden 2008–2009. Ifølge denne boken har tid brukt til husholdsoppgaver steget sammenliknet med tidligere danske tidsbruksundersøkelser de siste 25 år. Fordelingen av husholdsoppgaver mellom menn og kvinner har samtidig blitt mer jevn. En mulig forklaring på stigningen i tidsbruk til husholdsoppgaver kan være knyttet til undersøkelsenes utvikling av spørsmål og derfor skyldes en metodeendring, men

også at menn har økt sin andel av tid til slike oppgaver uten at kvinner samtidig har redusert sin tidsbruk på dette formålet.

Fallesen og Gähler (2019) bruker data fra den danske tidsbruksundersøkelsen i 2008 til å undersøke hva slags aktiviteter som foregår i den tiden foreldre bruker på omsorg for egne barn. De skiller mellom såkalte utviklende aktiviteter «developmental activities», som er å leke, lese høyt for, undervise eller lære opp og snakke sammen, og ikke-utviklende aktiviteter «non-developmental activities». Eksempler på sistnevnte er grunnleggende omsorg og tilrettelegging for barns naturlige og aldersbestemte behov i dagliglivet. Vi kaller for enkelhets skyld dette for utviklende vs. dagligdagse aktiviteter. Fallesen og Gähler (2019) viser først til at det er gifte eller samboende foreldrepar som bruker mest tid på samvær og omsorg for barn, fulgt av enslige foreldre. Minst tid på barn bruker par i såkalte «reconstructed families», som betegner familieformen der en av de voksne er biologisk forelder og den andre voksne er steforelder. Vi kan for enkelhets skyld oversette dette til «reetablerte familier». Fallesen og Gählers (2019) hovedfunn kan presenteres som at enslige foreldre og foreldre i reetablerte familier brukte mindre tid på utviklende aktiviteter sammen med barna enn foreldre i intakte familier, og at de voksne i reetablerte familier i tillegg også bruker mindre tid på dagligdagse aktiviteter sammen med barna. For de enslige foreldrenes vedkommende kan dette forklares med at de har mindre tid til rådighet alt i alt, mens voksne i reetablerte familier ifølge Fallesen og Gähler (2019) kan ønske å tilbringe mer tid sammen med partneren uten barna.

Finske studier

Känsälåa og Oinas (2016) bruker surveyintervjudata fra i alt 20 par i den finske utgaven av European Social Survey i 2010 for å undersøke fordelingen av husarbeid i par hvor både mann og kvinne har lederjobber eller andre typer arbeid som krever høy utdanning og har et høyt lønnsnivå. Studien setter som premiss at jo mer likestilte mennene og kvinnene er på disse variablene, desto større blir det opplevde presset på husholdsoppgavene for begge. Studien viser imidlertid at jo mer likestilte mennene og kvinnene er i form av utdanning, karriere og lønn, desto mer likt deler de på oppgavene i hjemmet. Samtidig er denne sammenhengen sterkest for kvinnene, noe som peker mot det andre og tidligere refererte studier i denne rapporten har vist: Utearbeidende kvinner med høy utdannelse renonserer på den totale mengden husarbeid, gjennomfører husarbeidet mer effektivt eller kjøper seg hjelp til husarbeidet. Slik kan menn og kvinners arbeidsinnsats i hjemmet bli mer lik, selv om ikke menn nødvendigvis øker sin innsats betydelig.

Murtorinne-Lahtinen, Moilanen, Tammelin mfl. (2016) har gjennomført kvalitative, semistrukturerte intervjuer med 20 finske småbarnsmødre, hvorav halvparten inngikk i et parforhold og halvparten var enslige foreldre. Felles for alle mødrene var at de hadde ikke-standardisert arbeidstid, som her betyr at de arbeidet skift, turnus eller var ansatt som skuespillere eller dansere og dermed arbeidet utenfor den vanlige tidsrammen 08–17 i ukedager. Forekomsten av slik ikke-standardisert

arbeidstid blant finske arbeidstakere tilsvarer en fjerdedel av kvinnelige og en femtedel av mannlige arbeidsstokken. Forskerne bak studien ønsket å undersøke hva det betyr for husholdsoppgaver når minst en av foreldrene ikke har standardisert arbeidstid. For seks av mødrene som levde i parforhold, hadde imidlertid også partneren ikke-standardisert arbeidstid. Mødrene som levde i parforhold, hadde hva forfatterne beskriver som en tradisjonell fordeling av husarbeid. Det som kjennetegnet familiene med to voksne, var videre det forfatterne av studien kaller for de-synkronisering. Dette innebærer at foreldrenes bruk av tid var ikke-samtidig, og kunne føre til at de delte oppgavene mellom seg som i en slags stafett. Familiens måltider og barns morgenritualer og leggetid ble likevel gjennomført som vanlig i disse familiene, selv om foreldrene skiftet om hvem som gjennomførte disse oppgavene. Enslige mødre med ikke-standardisert arbeidstid hadde større vanskeligheter med å få gjennomført slike faste oppgaver til faste tider, og var avhengig av hjelp til barnepass.

Alle mødrene i Murtorinne-Lahtinens mfl. (2016) studie kunne fortelle om særlig fine opplevelser av å ha god tid sammen med barna sine, på morgener der mor hadde fri og barna, (hvis de var under skolealder), kunne være hjemme. Likeledes på fridager i ukene mellom intense perioder med nattskift eller liknende, hvor mor og barn kunne være sammen uten å måtte tenke på klokka. Likevel var betingelsene på arbeidsplassen avgjørende for i hvilken grad mødrene opplevde det problematisk å ha ikke-standardisert arbeidstid. Lange skift og korte hvileperioder mellom skift ble oppgitt som de største hindringene for opplevelsen av å ha tid nok til barn. Enslige mødre, som i denne studien også hadde lavere utdanning enn mødrene som inngikk i parforhold, måtte klare alle husholdsoppgaver selv. Alle mødrene, men særlig de enslige mødrene i studien, ga derfor uttrykk for skyldfølelse og utilstrekkelighet idet de ikke opplevde å ha tid nok sammen med barna sine, og i noen grad opplevde de også at andre så skjevt til dem fordi de ikke var gode nok mødre. For disse kvinnene, og særlig for de enslige, framstår konflikten mellom arbeidsliv og familieliv som åpenbar og strevsom (Murtorinne-Lahtinens mfl. 2016).

Islandsk studie

Rafnsdóttir og Júlíusdóttir (2018) har intervjuet 32 islandske menn og kvinner med lederposisjoner i næringslivet om arbeidsdeling i hjemmet når arbeidsgiver samtidig la til rette for tekniske løsninger som gjorde det mulig å utføre deler av arbeidsoppgavene hjemmefra. Studien har i noen grad forbindelse med Andersen og Aarseths (2012, se over) studie av «karrierepar». Studien viser at kvinnene tar mesteparten av ansvaret for husholdsoppgaver samtidig som de benytter muligheten til å jobbe hjemmefra. Disse kvinnene opplever i større grad enn mennene at det å jobbe hjemmefra visker ut grensene mellom jobb og fritid, og de opplever i større grad uro, bekymring og stress over den kombinerte arbeidsbyrden fra betalt og ubetalt arbeid enn hva mennene gjør. Rafnsdóttir og Júlíusdóttir (2018) mener på dette grunnlaget at de tekniske løsningene og fleksibiliteten som muliggjør det å jobbe hjemme, bidrar til å holde kvinnene fast i husholdsoppgavene.

Nordiske komparative studier

Gunnarsdottir, Petzold og Povlsen (2014) har brukt spørreskjemadata fra The NordChild Study (data fra 2011) blant 5949 foreldre fra Danmark, Sverige, Norge og Finland med barn i alderen 2–17 år for å undersøke forekomsten av opplevd tidspress blant foreldrene. Undersøkelsen viste at mødrene var hovedansvarlig for omsorg for barna i familien i mer enn 80 prosent av tilfellene. Blant disse mødrene var det 14 prosent som rapporterte at de som regel opplevde tidspress, mens over 30 prosent svarte at de ikke opplevde tidspress i det hele tatt. Andelen av mødrene som opplevde tidspress var høyest i Sverige (22 prosent) og lavest i Danmark (litt over tre prosent). I Norge var andelen 13 prosent. Opplevelse av tidspress ble i studien koblet til mangel på sosial og praktisk støtte i hverdagen, det å ha høyere utdanning, økonomiske bekymringer, det å ha overtidarbeid og det å ha små barn.

Holm, Ekström, Hacj og Lund (2015) bruker data fra en e-postsurvey gjennomført i 2012 for å undersøke hvem som lager middagen i de nordiske landene. Om denne studien bør det særskilt gjøres oppmerksom på at selv om utvalget er stort (8248 personer i de nordiske landene samlet), var responsraten lav (9–13 prosent for de ulike landene). Lavt utdannede er underrepresentert i nettoutvalget som besvarte surveyen. Holm mfl. (2015) sin undersøkelse viser på dette grunnlaget at det stort sett ikke er forskjeller mellom de nordiske landene når det gjelder hvem som lager mat, og at for disse landene sett under ett var det 11 prosentpoeng flere menn som laget middag i 2012 sammenliknet med resultatene fra en liknende undersøkelse i 1997. Menns økende ansvar for middagen har skjedd i takt med at kvinner gradvis har redusert sitt ansvar, hvor kvinnene står for en reduksjon tilsvarende 20 prosent fra 1997. Menn fra middelklassen var først ute til å ta mer ansvar på kjøkkenet, men menn fra arbeiderklassen har ifølge Holm mfl. (2015) nå tatt igjen forspranget til mennene fra middelklassen. Likevel er det fremdeles kvinnene i Norden som oftest lager middag, og forskjellen mellom menn og kvinners engasjement på kjøkkenet øker betydelig med alder.

Britisk studie

Til sist i denne gjennomgangen av hvordan tid brukt til husholdsoppgaver preger tiden familien har sammen, skal vi se på en britisk studie av fedres omsorg for barn. Studien er skrevet på bakgrunn av UK Time Use Survey, med data sist innsamlet i 2014. Henz (2019) redegjør i denne studien for fedres ulike grad av involvering i barnas liv basert på fedrenes klasses tilhørighet forstått som utdannelsesnivå og yrke. Henz (2019) viser at det har vært stabilitet i britiske fedres engasjement i barnas liv målt i tid mellom 2014 og 2000, men at fedrene fra lavere sosiale lag har mindre av det artikkelforfatteren kaller for interaktivt samvær med barna i helgene. Det som i studien betegnes som «aktive fedre» har dessuten redusert tid til fysisk omsorg for barn i perioden. Kategoriene «interaktivt samvær» og «fysisk omsorg» kan i noen grad sammenliknes med det Fallesen og Gähler (2019, se over) har kalt «developmental versus non-developmental activities». Fedre med høy sosial status økte derimot tid til interaktiv barneomsorg i perioden.

Henz (2019) beskriver hvordan britiske kvinners deltakelse i arbeidsmarkedet steg fra 66 prosent i 2000 til 70 prosent i 2014. De fleste britiske familier kan ifølge Henz kategoriseres som «one and a half earner-model» hvor kvinnens arbeidstid forsøkes regulert av paret slik at mannen kan ta seg av barna. Britiske fedres arbeidstid sank mellom 2000 og 2014, noe som dermed kunne ha ført til at fedre hadde økt sin innsats i omsorg for barn. Henz (2019) ser derimot at innholdet av fedres omsorg for barn er mer preget av sosiale forskjeller ved avslutningen av perioden for studien enn for 20 år tilbake.

For å oppsummere disse studiene av tidsbruk og husholdsarbeid: Det studiene forteller, er at i takt med at majoriteten av mødrene har blitt yrkesaktive, har samlet tid brukt til husholdsoppgaver gått nedover. De norske tidsbruksundersøkelsene bruker året 1971 som sammenlikningsgrunnlag for en slik konklusjon. Kvinner gjør mindre husarbeid, det vil si matlaging, rydding og vasking, mens menn i større grad deltar i slike oppgaver. Studiene viser imidlertid at når menn har økt sin andel av husarbeidet, skyldes dette at flere menn deltar i slike oppgaver, ikke nødvendigvis at mennene faktisk gjør mer.

Fordelingen av husholdsoppgaver påvirkes av partnernes utdanning. Høyt utdannede kvinner bruker mindre tid på husholdsoppgaver enn kvinner med lav utdanning. Høyt utdannede fedre bruker mer tid på omsorg for barn enn menn med lav utdanning. Med hensyn til kvinnene kan dette skyldes at høyt utdannede kvinner bruker mer tid på betalt arbeid, mens menn med høyere utdanning kan være påvirket av idealer om barneomsorg, og av råd om betydningen av foreldres deltakelse i barns liv og de positive konsekvenser dette kan få for barnets læring og utvikling. Norske menn som har barn med kvinner som har høy utdanning, bruker også mer tid på barna enn hva som er tilfelle i par der kvinnen har lav utdanning.

Tidsbruksstudiene og undersøkelsene av arbeidsdeling som er referert i dette kapitlet, tar typisk for seg heterofile par med barn. Det er ingen henvisninger til regnbuepar, og vi har heller ikke funnet resultater hvor bruk av tid vises på respondenter med landbakgrunn utenfor Norge (eller de andre skandinaviske landene, for tidsbruk utført på disse populasjonene). Ganske få studier tematiserer tidsbruk i familier med enslige forsørgere eller såkalte «reetablerte» familier, hvor en ny voksen partner kommer inn etter et forutgående samlivsbrudd i den opprinnelige kjernefamilien. Vi har funnet til sammen to norske studier som tematiserer funksjonsnedsettelse i familien. For par påvirker dette arbeidsdelingen i familien, slik at den av partene som ikke har en funksjonsnedsettelse, gjør mest.

Med hensyn til hvordan familiemedlemmene opplever tiden de har sammen, har vi i dette kapitlet vist til norske og svenske studier av arbeidsdelingen i hjemmet. Selv om norske så vel som svenske par gir tilslutning til likestillingsideologiske prinsipper i betalt så vel som ubetalt arbeid, er virkeligheten når det kommer til arbeidsdeling i hjemmet ofte annerledes. De norske studiene viser at parene likevel stort sett oppfatter arbeidsdelingen som rettferdig. Dette gjelder selv om fordelingen av husholdsoppgaver er objektivt skjev i kvinnens disfavør. En svensk

studie har vist at i den grad fordelingen av husholdsoppgaver er skjev, kan dette føre til utmattelse, frustrasjon og samlivsbrudd. Det er likevel uklart om dette henger sammen med den totale arbeidsmengden i husholdningen eller irritasjon over at husholdsoppgavene fordeles skjevtt mellom partene.

Det er flere kvalitative studier som i større grad tar for seg opplevelsene av tidsbruk i familien. Også her er tidsbruk knyttet til husholdsoppgaver. En norsk studie viser at i familier hvor begge har høy utdannelse og jobber som krever mye tid uten at arbeidstiden er regulert, kan foreldrene oppleve en «emosjonell tidsklemme» fordi de føler at de enten burde ha brukt mer tid på barna eller mer tid på jobboppgavene, avhengig av hva de holder på med. For arbeiderklasseparene viser den samme studien at opplevelsen av tidsklemma kan være mer reell, i og med at jobben setter klare rammer for tilstedeværelse og arbeidstid, som kanskje er ordnet i skift eller turnus. Begge typer par deler imidlertid på husholdsarbeidet. Det gjør ikke parene i en islandsk studie av par hvor minst en av partnerne har lederjobb, og tilrettelagt for å gjøre deler av jobben hjemme. Den fleksible arbeidstiden viser seg i denne studien å gå ut over kvinnene, som multitasker seg gjennom dagen i en kombinasjon av husholdsoppgaver og lønnsarbeidsoppgaver. I en finsk studie går det fram at enslige mødre med ikke-standardisert arbeidstid kan ha store vanskeligheter med å få husholdsoppgavene til å gå opp, og er avhengige av hjelp til barnepass. Disse mødrene kjenner ofte skyld for at de ikke er sammen med barna så mye som de burde. I en norsk kvalitativ studie av middelaldrende kvinner og deres omsorg for gamle foreldre, kjenner kvinnene både moralsk ansvar, fortvilelse og bekymring for egen helse når de samtidig skal skjøtte gamle foreldre, egen jobb, og omsorg for egne barn eller barnebarn. I en norsk studie av familier med barn som har store funksjonsnedsettelse, oppleves tiden og døgnrytmen som svært avvikende fra alt som fortelles i de andre studiene. Beredskapen og uroen disse foreldrene opplever, samt den store delen av tiden de tilbringer på sykehus med barna, gjør at andre forpliktelser og behov må vike plassen.

Tidsbruk og fritid

De norske tidsbruksundersøkelsene gir også et oversiktsbilde over familiers fritid. Par med barn under seks år bruker minst tid på fritidsaktiviteter en gjennomsnittsdag, og kvinner bruker mindre tid på fritidsaktiviteter enn menn. Barn har mer fritid enn voksne, og guttene har litt mer fritid enn jentene. Forskjellen i fritid mellom menn og kvinner skyldes fordelingen av husarbeid og omsorgsoppgaver i hjemmet. Forskjellen i fritid mellom gutter og jenter skyldes at jentene gjør mer husarbeid enn guttene, og at jentene bruker mer tid på personlig pleie enn guttene (Vaage, 2012b).

I litteratursøkene forut for denne rapporten har det ikke lyktes oss å finne studier om hvordan enheten «familie» bruker fritiden. Det finnes imidlertid studier av hvordan barn og ungdom bruker fritiden, og den norske tidsbruksundersøkelsen så vel som spørreskjemaundersøkelsen Ungdata viser at norske barn og ungdommer i økende grad bruker fritiden hjemme (Vaage, 2012b; Bakken, 2019). Der brukes en økende del av tiden på skjermaktiviteter, og gutter bruker data og mobiltelefon

i større utstrekning enn jenter. I 2010 var det 45 prosent av aldersgruppen 9–15 år som brukte tid på skjermer og internett, i gjennomsnitt 1 time og 35 minutter per dag. For barn og unge øker tiden brukt til skjerm med stigende alder (Vaage, 2012a).

Arvola og Clancy (2014) har undersøkt kontakten mellom foreldre og unge, mannlige spillere av dataspillet World of Warcraft. Artikkelen bygger på intervjuer med ti unge menn, som bruker mer enn 30 timer per uke på dette spillet og prioriterer spillet foran andre typer aktiviteter. Ni av de ti informantene i studien opplevde foreldrenes reaksjoner som negative og konfliktorienterte. Arvola og Clancy (2014) beskriver dette som at de unge mennene ikke opplevde å få deres identitet bekreftet eller verdsatt av foreldrene, og mener at avstanden mellom foreldre og sønnene tenderer mot stigmatisering. Forstått som stigmatisering innebærer dette at de unge mennene opplevde å bli tillagt mange negative egenskaper i form av stereotype oppfatninger av atferd og personlighet knyttet til det å være en person som spiller mye dataspill. De unge mennene unngikk derfor i stor utstrekning å snakke med foreldrene om spillingen. Flere av de unge mennene mente imidlertid også selv at de kastet bort tid ved å spille, selv om de ferdighetsmessig lå på europa-toppen i spillets rankingliste. Samtidig la de vekt på hvordan de utviklet sosiale bånd til andre spillere og styrket sine egne engelskferdigheter ved å spille.

Skjermaktivitet er imidlertid noe som også gjelder voksne. Johnsen og Glavin (2017) har intervjuet 13 småbarnsmødre om deres bruk av smarttelefon samtidig som barnet (3–12 måneder gammelt) var våkent. Mødrene opplevde nok smarttelefonen som en tidstyv, men også som et nyttig redskap som hjalp dem i hverdagen, en «forlenget arm». Dette gjaldt særlig kommunikasjon og sosial kontakt med andre, men også som kilde til kunnskap. Mødrene brukte i noen grad også telefonen som underholdning når de var sammen med barnet. Flere av mødrene fortalte at de kjente seg ensomme når de gikk hjemme med barnet, og flere av dem ønsket også å redusere bruken av smarttelefon når de var sammen med barnet. Johnsen og Glavin (2017) konkluderer med at det trengs mer forskning om hvordan familielivet berøres av nye kommunikasjonsformer.

Vilhelmson, Thulin og Elldér (2017) har med data fra den svenske tidsbruksundersøkelsen (data fra 2010–2011) gjort en studie av tid brukt på internett i hjemmet. Disse forskerne finner at tid som brukes til internett, i høy grad er hentet fra det som i forskningslitteraturen kalles «elastisk tid», det vil si den tiden som er til overs og dermed kan «fylle ut» tidsrommet når betalte arbeidsoppgaver er overstått. Storbrukere av internett (de 20 prosent av respondenter som i gjennomsnitt bruker mer enn to timer på skjerm utenfor arbeidstid per dag) bruker mye av denne tiden hjemme, og de tar denne tiden fra husholdsoppgaver, måltider og øvrige fritidsaktiviteter, men ikke fra tid de bruker på andre typer media eller fra samvær med venner og familie. Det sosiale samværet foregår imidlertid ikke nødvendigvis ansikt til ansikt. Vilhelmson mfl. (2017) understreker at mange aktiviteter som nå foregår på internett foregikk også tidligere, men i analog form. Eksempler på dette er avislesing, bruk av banktjenester og ulike former for sosial kontakt med andre.

Med hensyn til organiserte fritidsaktiviteter, bruker barn og ungdom mest tid på idrett (Nordbakke, 2019; Bakken, 2019), selv om barn og ungdom med minoritetsbakgrunn og/eller som har foreldre med lav utdanning eller inntekt, i mindre grad er involvert i denne typen aktiviteter (Seland, Persson og Eriksen, 2019; Thorød, 2012). Strandbu, Bakken og Sletten (2017) skriver at det å delta i sport kan ses som en forlengelse av det norske familielivet, hvor foreldrenes frivillige engasjement ikke bare er forventet, men også nødvendig for opprettholdelsen av klubbens aktivitet. I en kvalitativ studie der både ungdom og foreldre ble intervjuet, viste foreldrene høyt engasjement i barnas idrettsaktivitet (Stefansen, Smette og Strandbu, 2016), særlig fram til ungdomstiden. Forskning på barn og unges deltakelse i slike aktiviteter er imidlertid et eget felt, som vi ikke kan referere her. Det vi kan slå fast, er at barns oppvekstmiljø er endret parallelt med at majoriteten av kvinnene var hjemmeværende til i stor grad å delta i arbeidslivet. Dette har fått konsekvenser for barn og unges tidsbruk, fra lek uten voksentilsyn og sammen med jevnaldrende i nærmiljøet til bred deltakelse i organiserte fritidsaktiviteter med voksne ledere eller trenere (Koren, 2012). Barns skoledager er også lenger enn de var rundt 1970, og de siste to tiårene har skoledagen vært utfyllt av skolefritidsordning. Barns bruk av tid i skole og skolefritidsordning faller utenfor rammene av denne litteraturgjennomgangen.

Nordbakke (2019) rapporterer spørreskjemadata om norske barns fritidsaktiviteter og reisebehov fra den nasjonale reisevaneundersøkelsen, hvor datainnsamlingen foregikk i 2005 og i 2013–2014. Undersøkelsen var rettet til foreldre med barn under 12 år. Av denne undersøkelsen går det fram at mellom de to tidspunktene har det skjedd en økning i andel barn som deltar i organiserte fritidsaktiviteter, fra 88 prosent i 2005 til 92 prosent i 2013–2014. Økningen har funnet sted innenfor den organiserte idretten. I 2013–2014 var barna yngre da de startet med fritidsaktivitetene enn hva som var tilfelle i 2005, og de yngste barna har økt hyppigheten i deltakelse mellom de to måletidspunktene. I den samme perioden har tendensen til at barn leker utendørs uten tilsyn fra voksne gått nedover, og det er også færre respondenter som rapporterer at barna har vært på besøk hos venner. Nordbakke (2019) undersøker hvorvidt det er den økte deltakelsen i organiserte fritidsaktiviteter som gjør at barn leker mindre ute og går mindre på besøk til venner. Analysen viser imidlertid at barna som deltar i organiserte fritidsaktiviteter, også er mest ute og leker med jevnaldrende og går mest på besøk til venner i fritiden. Nordbakke (2019) forklarer dette med at de organiserte fritidsaktivitetene representerer et utvidet sosialt nettverk, hvor det å møtes til trening eller øvelse gjør det enkelt å fortsette samværet etter at aktiviteten er slutt. Siden det i høy grad er idrettsaktivitet barna i undersøkelsen deltar i, foreslår Nordbakke (2019) også forklaringen om at barna fortsetter å leke utendørs for å forbedre seg i sporten eller bare fordi det er morsomt. Nordbakke (2019) konkluderer derfor med at deltakelse i organiserte fritidsaktiviteter ikke «stjeler» tid fra samvær med venner.

Thing, Nielsen og Ottesen (2015) har gjennomført en longitudinell intervjustudie blant 120 danske elever i videregående skole om tidsoppfatninger og tidsbruk, sett på bakgrunn av at disse ungdommene var forventet å delta i idrettsaktivitet.

Ungdommene lyktes eller lyktes ikke i å finne tid til å delta i slik aktivitet i tillegg til forpliktelser knyttet til skolearbeid, deltidsjobb og ønsket om å være sammen med familie og venner. Thing mfl. (2015) undersøker særlig hvordan ungdommene resonnerer og forklarer opplevelsen og prioritering av tid, og viser til et teoretisk rammeverk over ulike idealtyper for tidsoppfattelse og følgelig tidsbruk. Thing mfl. (2015) sin forklaring av ungdommenes prioritering og avveielser går i stor grad ut på å kategorisere ungdommene i henhold til dette teoretiske rammeverket. Ungdommene framstår dermed som enten en som liker å få tid til mye og prioriterer trening høyt, i likhet med andre aktiviteter som er forventet å gi et stort utbytte for den enkelte, eller en som evner å la forpliktelser være forpliktelser og la seg drive med i gleden over å utøve sport og idrett som en følelse av totalt fri tid. Mellom disse ytterpunktene finnes kategorier av tidsoppfatning som gjør at man forsvarer hvorfor man utelater idrett eller prioriterer andre aktiviteter foran dette. Ungdommenes bruk av tid sammen med familien er ikke undersøkt særskilt i denne studien, men gir en pekepinn over hvordan ungdommer opplever den totale tiden de har til rådighet, med konsekvenser for samvær med familie.

Hovedfunn

Hensikten med gjennomgangen av litteraturen i dette kapitlet har vært å undersøke hvordan hverdagslivet arter seg i familier og i forskjellige faser av det å være familie, og hvordan familiemedlemmene opplever den tiden de tilbringer sammen.

Tid brukt til omsorg for barn har ikke gått nedover i samme takt som husarbeidet: tid brukt til denne oppgaven har faktisk steget i Norge de siste årene. Litteraturlidrag i denne gjennomgangen har vist at til tross for at flere barn i Norge har yrkesaktive mødre enn det som var tilfelle for to tiår siden, har ikke barna fått gjennomsnittlig mindre, men snarere mer omsorg fra foreldrene, målt i tid. Dette til tross for en annen stor endring som har skjedd i løpet av det samme tidsrommet, nemlig at flertallet av de minste barna går i barnehage og skoledagen forlenges med SFO for de yngste skolebarna. I litteraturen forklares dette med at status på og kvaliteten i mye av tiden til omsorgen for barn er endret fra mer eller mindre passivt tilsyn til aktiv deltakelse i barnas liv.

Tid for omsorg for barn, og tiden som tross alt blir brukt på husarbeid er likevel travel for de voksne, og særlig kvinner renonserer på egen fritid og samvær med andre utenfor familien for å få tiden til å gå opp. Menn jobber fulltid i større grad enn kvinner, mens kvinner på sin side har en større tendens enn mennene til å velge deltidsjobber mens barna er små. Dette bidrar til at kvinner i større grad løser husholdsoppgavene sammenliknet med menn. Det er også flest kvinner som tar på seg omsorg for gamle foreldre i tillegg til lønnsarbeid og husholdsarbeid inkludert omsorg for egne barn. Menn som hjelper gamle foreldre, kommer typisk fra husholdninger med en mer tradisjonell arbeidsdeling mellom mann og kvinne.

Denne tendensen er lik i landene som inngår i denne litteraturgjennomgangen, inkludert i Storbritannia. I det sistnevnte tilfellet tenderer kvinnene i enda større grad til enten å stå utenfor arbeidsstokken eller til å ha deltidsarbeid enn hva som

er tilfelle for kvinnene i de skandinaviske landene, noe som bidrar til å gjøre fordelingen av husholdsoppgaver skjevere i Storbritannia. Også her har imidlertid menn økt sin andel av husholdsoppgaver, og særlig omsorg for barn. I en dansk studie går det fram at tid brukt på husholdsoppgaver har økt de siste 25 år. Dette kan likevel skyldes metodetekniske forhold ved undersøkelsene som inngår i sammenlikningene.

I sluttkapitlet kommer vi tilbake til behov for videre forskning på dette feltet. Når familien ikke lenger holder sammen, brytes samlivet opp. I neste kapittel skal vi se på hva forskningen sier om årsaker, risikofaktorer og konsekvenser av samlivsbrudd.

4 Samlivsbrudd

Samlivsbrudd som forskningstema

Begrepet samlivsbrudd omfatter oppløsning av både ekteskap og samboerskap. En kunne også tenke seg at begrepet kunne omfatte tilfeller der barn bryter ut av familien, for eksempel på grunn av vold eller misbruk, men slik er det ikke brukt i forskningslitteraturen. I Norge har antall inngåtte ekteskap sunket de siste ti årene, mens andelen samboere har steget i samme periode (Zahl-Olsen, 2018). I et komparativt perspektiv er Norge et av landene hvor samboerskap er mest utbredt. Denne samlivsformen er sosialt akseptert, og samboende par er tilnærmet likestilt med gifte par i skattesystemet og i tilgangen til velferdsstatens ytelser og plikter (Noack, 2010). Ekteskap og samboerskap kan inngås mellom to partnere av ulikt eller samme kjønn. Likekjønnet ekteskap har likevel bare vært tillatt i Norge og Sverige siden 2009, i Danmark siden 2012 og i Finland siden 2017. Dette innebærer at temaet regnbuefamilier er et relativt nytt og fortsatt lite forskningsfelt, og det meste av kunnskapen om samlivsbrudd er basert på forskning i familier der foreldrene har ulikt kjønn.

Ifølge den siste tilgjengelige oversikten fra Statistisk sentralbyrå oppløses 39 prosent av alle ekteskap i dag (SSB, 2019, s. 13). Trenden har vært en svak nedgang siden 2012. Hvor mange samboerskap som oppløses vet vi ikke. Det finnes ingen oversikt over antallet samlivsbrudd med barn, men om lag 20 000 barn under 18 år opplevde i 2017 at foreldrene ble skilt eller separert (Bufdir, 2019), og antallet har holdt seg relativt stabilt siden 2007 (Dommermuth, Hart, Lappegård, Rønsen og Wiik, 2015). Andelen barn som bor med begge foreldrene synker med barnets alder, og hovedårsaken til dette er foreldrenes samlivsbrudd (Bufdir, 2019). Om et samlivsbrudd har negative konsekvenser for familiemedlemmene vil variere, og da i hovedsak med konfliktnivå mellom de voksne. Et høyt konfliktnivå mellom foreldre, enten de bor sammen eller har gjennomgått et samlivsbrudd, har statistisk sett en negativ innvirkning på barns skolegang (Nilsen, Skipstein og Gustavson, 2012), og antakeligvis også for andre deler av barns liv.

Oppløsning av samboerskap og ekteskap er et utbredt fenomen med mange implikasjoner på individ- og samfunnsnivå. Indirekte bekrefter dette også hvor stor betydning familien har, for den enkelte og for samfunnets organisering. Litteraturen er tilsvarende omfattende, og det finnes tidsskrifter som mer eller mindre er viet ulike tematikker rundt samlivsbrudd, for eksempel *Journal of Divorce & Remarriage* og *Journal of Marriage and Family*. Det er gjennomført flere kunnskapsoppsummeringer på området, også av norske forskere (f.eks. Blaasvær, Nøkleby, og Berg, 2017; Helland og Borren, 2015). Det er naturlig å kommentere disse, selv om mange av studiene som inngår i disse faller utenfor våre søkekriterier.

I dette kapitlet skal vi først ta for oss studier av hvilke risikofaktorer som henger sammen med, og som dermed kanskje kan predikere samlivsbrudd. Dernest går

vi inn på forskning på de vanskeligste tilfellene av samlivsbrudd i barnefamilier, der det er store konflikter mellom de voksne. Til sist vil vi se på studier av en vanlig konsekvens av samlivsbrudd blant barnefamilier, nemlig delt bosted for barn.

Risikofaktorer for samlivsbrudd

Fordi familien er en så mangfoldig og kompleks institusjon, er det vanskelig å identifisere direkte årsaksforhold mellom risikofaktorer og samlivsbrudd. Enkelte faktorer ser likevel ut til å gjøre risikoen generelt høyere. Ekteskapsinngåelse i ung alder er en slik faktor, og aldersforskjell mellom ektefellene er en annen (Dommermuth, Hart, Lappegård, Rønsen og Wiik, 2015, s. 59). Det er også kjent at ektefeller som selv har skilte foreldre, har en økt statistisk sannsynlighet for selv å bli skilt, men igjen viser forskningen at årsakssammenhenger ikke enkelt kan identifiseres her (ibid., s. 60).

På samme måte som faktorer utenfor kjernefamilien kan virke inn på risikoen for samlivsbrudd, har studier også undersøkt kjennetegn ved relasjoner og familie-medlemmer for å identifisere mulige risikofaktorer. Samlivsbrudd er et fenomen som typisk krever forløpsdata, noe en norsk studie er et godt eksempel på. Helland og medarbeidere (2014) fulgte en populasjon med 500 gifte og samboende familier over en periode på 17 år, der mødrene ble bedt om å fylle ut et spørreskjema på fire ulike tidspunkt i perioden. Den første gangen ble de bedt om å svare på spørsmål som skulle måle blant annet følelsesmessig støtte fra partneren, mødrenes nivå av psykologisk stress, mødrenes personlighet, stress relatert til egenskaper ved barna (som sykdom eller adferd), stress relatert til boforhold, og sosiodemografiske variabler. Forskerne fant at risikofaktorer kunne observeres hos foreldre med barn som var under 18 måneder gamle da undersøkelsen startet (Helland mfl., 2014). Noen av risikofaktorene økte sannsynligheten for samlivsbrudd på kort sikt, mens andre var tettere knyttet til samlivsbrudd på lengre sikt. For eksempel var hyppige uttrykk for kritikk mellom partnerne assosiert med tidlig samlivsbrudd, liten følelsesmessig støtte hang sammen med samlivsbrudd på både kort og lang sikt, mens det på lengre sikt var sterkere sammenhenger mellom samlivsbrudd og mødrenes personlighet eller stress.

Risikoen for samlivsbrudd kan også analyseres i lys av ulike samlivsformer og familiekonstellasjoner. I en kvantitativ studie som undersøker betydningen av samlivsform – dvs. ekteskap versus samboerskap – i Norge og Sverige for kvalitet og følelse av forpliktelse i forholdet, finner Wiik mfl. (2009) at ekteskap er knyttet til bedre kvalitet og sterkere forpliktelse. Det er imidlertid stor forskjell blant samboere. Individuer som lever i et samboerforhold hvor det er planer om ekteskap, er mye mer like de som lever i ekteskap enn de som ikke går med gifteplaner. Forfatterne påpeker at disse resultatene antakeligvis til en viss grad drives av en seleksjonseffekt: Ekteskap inngås av par som er mer fornøyde i utgangspunktet. En slik tilfredshet er en av faktorene som kan gjøre at man går til det skritt å omgjøre samboerskapet til ekteskap. Ser man på forskjeller mellom landene, finner forfatterne at svenskene er generelt mer tilfredse og føler større grad av forpliktelse til relasjonen, uavhengig av den valgte samlivsformen. Det bør nevnes

at personene inkludert i analysene var relativt unge (25–35 år), og at utvalget var representativt for den ikke-innvandrede befolkningen i den aktuelle aldersgruppen.

I en norsk studie (Wiik, Seierstad og Noack, 2014) fant man at risikoen for samlivsbrudd var større for likekjønnede ektepar enn blant ulikekjønnede ektepar. Par som besto av to kvinner, hadde høyere risiko for samlivsbrudd enn mannlige par. Kvinnelige par med barn hadde lavere sannsynlighet for samlivsbrudd enn kvinnelige par uten barn. For mannlige par var dette forholdet omvendt: sannsynligheten for samlivsbrudd var større dersom paret hadde barn sammen.

Også holdninger til skilsmisse virker inn på sannsynligheten for samlivsbrudd. Nyere kvalitativ forskning viser at holdninger til skilsmisse i minoritetsbefolkningen er i endring. Fra Storbritannia diskuterer Qureshi, Charsley og Shaw (2014, s. 262) en økende ustabilitet i pakistansk-britiske ekteskap. Her utfordres forestillinger om tradisjonelle familier og lave skilsmisserater, og det påpekes at et stigende antall skilsmisser i arrangerte ekteskap gjør at slike ekteskap nå anses som mer risikofylte enn tidligere. Dette legger til grunn for mer aksept og støtte til unge som vil ut av arrangerte ekteskap, og mer handlingsrom og individuell frihet for unge som selv ønsker å finne en ektefelle.

Aarset (2015, s. 187–214) viser i sin avhandling om familie og tilhørighet blant etterkommere av innvandrere fra Pakistan og India i Norge også til endringer i holdninger til ekteskap og skilsmisser. Hun viser at blant hennes informanter blir skilsmisse sett som en mulighet hvis et ekteskap ikke fungerer, samt at oppfatningen av hva det innebærer at et ekteskap ikke fungerer er i endring: fra å bety et voldelig ekteskap til å bety at man ikke lenger elsker hverandre. En helt ny studie av skilsmisser blant kvinner med etnisk minoritetsbakgrunn i Danmark viser også endringstendenser i holdninger til og muligheter for skilsmisse, og at etterkommere av innvandrere ofte har et større mulighetsrom for skilsmisser enn det de som selv har innvandret har (Liversage og Petersen, 2020).

Gjennomgående er det også slik at kronisk sykdom og funksjonsnedsettelse i mange studier framstår som risikofaktorer som øker den statistiske sannsynligheten for samlivsbrudd. Dette kan særlig se ut til å gjelde diagnoser som autisme og ADHD (Kousgaard, Boldsen, Mohr-Jensen og Lauritsen, 2018).

Høykonflikt ved samlivsbrudd

Høykonflikt ved samlivsbrudd handler i mange tilfeller om at foreldrene ikke er blitt enige om barnefordeling etter mekling (se kapittel 5) eller gjennomført barnefordelings sak for domstolen. Imidlertid skiller ikke litteraturen alltid mellom par som bor sammen og par som ikke gjør det. En pekepinn på omfanget av fenomenet høykonflikt kan finnes i en studie av 7000 elever på siste trinn i videregående (Mossige og Stefansen, 2007), der én av ti elever hadde vært vitne til voldsepisoder mellom foreldrene. Noen konsensus rundt begrepet høykonflikt finnes ikke i litteraturen, ifølge en litteraturgjennomgang gjennomført av forskere ved FHI

(Helland og Borren, 2015). Det gjør det også vanskelig å si noe presist om risikofaktorene for barn og unge ved høykonflikt. Mer generelt kan en likevel si at på individnivå handler det om psykiske helseutfordringer, ofte som en konsekvens av negative erfaringer i barndom, erfaringer med rus og vold, eller belastende livshendelser av ulike typer som foreldrene har hatt sammen. Sammenhenger mellom etnisk bakgrunn og konflikt er også rapportert i Helland og Borrens (2015) litteraturgjennomgang, uten at dette temaet er fanget opp i noen av artiklene i våre treff. Denne FHI-rapporten etterlyser for øvrig flere norske studier av høykonflikt, både for intakte par og situasjoner med bruddkonflikter.

Hvilke metoder som finnes for å dempe foreldrekonflikt, og hvor effektive de ulike metodene er, blir belyst i en litteraturgjennomgang om intervensjoner for å dempe foreldrekonflikt, også forfattet av Borren og Helland (2013). Metodene omfatter foreldrekurs etter skilsmisse, mekling, samlivskurs og parterapi. Dette er temaer vi går nærmere inn på i neste kapittel. Litteraturgjennomgangen baserer seg i hovedsak på såkalte randomiserte kontrollstudier (*randomised controlled trial, RCT*), der man har to matchede grupper der den ene får tiltaket og den andre ikke. Metoden er i stor grad anvendt innenfor medisin og helseforskning, og ikke nødvendigvis overførbart til andre områder. Overføringsverdien av funn fra ett land til et annet er også omdiskutert og problematisert i rapporten. Borren og Helland (2013) konkluderer i sin gjennomgang av internasjonale RCT-studier at mekling har en konfliktdependerende effekt, ved at foreldrene får tettere kontakt med barna og bedre samarbeid seg imellom. Det finnes mange varianter av foreldrekurs, og positive effekter er funnet både når det gjelder samarbeid mellom foreldre og barns psykososiale helse.

Ikke alle funn er like entydige. Når det gjelder forebyggende samlivskurs, det vil si ulike former for familie og ekteskapsrådgivning, viser gjennomgangen til Borren og Helland positive resultater når det gjelder korttidseffekt, mens funnene når det gjelder langtidseffekter er mer uklare. Samlivskurs kan se ut til å ha best effekt for par med relativt høy risiko for å utvikle problemer. Gjennomgangen fra FHI kommenterer også parterapi. Dette representerer et eget forskningsområde som vi i liten grad har tematisert i våre søk. Det var heller ikke viet en systematisk gjennomgang i FHI-studien, som fokuserte på ulike typer av foreldrekurs, mekling og forebyggende samlivskurs. I Norge finnes det offentlige tilbud ved landets familievernkontor. Ifølge SSBs siste tall ble det i 2018 innmeldt 29600 saker til landets familievernkontor. FHI-studien etterlyser studier som evaluerer effekten av de tiltak som drives ved familievernkontorene. I studien til Kjøs og medarbeidere (2014) pekes det for øvrig på læringspotensialet som ligger i å studere meklingsprosesser med positive utfall.

Delt omsorg – delte forskningsmiljø

Konsekvensene av samlivsbrudd er vidtgående – på individnivå, for familiene som brytes opp og for samfunnet generelt. I det følgende velger vi å gå inn på betydningen av familiens organisering etter samlivsbrudd når barn er involvert. Bakgrunnen for dette valget er at mye av litteraturen vi har funnet, tar sikte på å måle

konsekvensene av ulike varianter av delt omsorg for barnet, eller å undersøke om barn med delt omsorg har bedre eller dårligere erfaringer enn barn som i hovedsak bor hos den ene av foreldrene. Vi har også vektlagt å få fram kunnskap som kan belyse hvordan barns rettigheter ivaretas.

Det ser ut til å foreligge få kvalitative studier om barns erfaringer med delt bosted, noe som også påpekes av Lidén og Kitterød (2019, s. 21). Et gjennomgående funn i de studiene som eksisterer er at barn vektlegger betydningen av relasjonen til begge foreldre, og at delt bosted kan bidra til å opprettholde og styrke disse relasjonene etter foreldrenes samlivsbrudd (se for eksempel Lidén og Kitterød, 2019; Berman 2015, 2018). En norsk studie har undersøkt barn og ungdommers erfaringer med delt bosted (Lidén og Kitterød, 2019). Studien er basert blant annet på intervjuer med barn og ungdommer som har eller har hatt delt bosted. Det å ha nær hverdagsrelasjon til begge foreldre blir gitt som den viktigste grunnen til å ha delt bosted. Selv om flertallet opplever delt bosted som en god ordning, forteller de også om at det kan være slitsomt å bo på denne måten.

Skjørten (2010) tar for seg hvordan barns rett til å bli hørt ivaretas i samværsaker. Her er datagrunnlaget dommer om barnefordeling og samvær i lagmannsretten 2006–2007. I dommene refereres samtaler med barna, og det kommer fram at de har ganske ulike oppfatninger om samvær og om hvordan samvær bør organiseres. Der barnet selv ikke ønsker samvær, må retten finne et balansepunkt mellom tvang og barnets beste. Her finner Skjørten at dette balansepunktet beveger seg med barnets alder, og at retten legger mer vekt på barnets vilje jo eldre barnet er, uavhengig av om de mener at barnets vilje er det samme som barnets beste i den konkrete saken.

En undersøkelse fra Sverige som fokuserer på barnas erfaringer med valg av bostedsløsning viser at barn ønsker å ta del i denne beslutningen, og faktisk også har innvirkning på den løsningen som velges (Berman, 2018). Studien er basert på kvalitative data, og viser at det å ha en innflytelse over hvordan hverdagen faktisk ser ut, er viktig for barns generelle velvære. Å måtte forholde seg til to husholdninger kan også være en konstruktiv kilde til refleksjon, slik en tidligere studie med samme metodiske utgangspunkt demonstrerer (Berman, 2015). Her forteller barn at de faktisk får både mer tid sammen med og oppmerksomhet fra hver av foreldrene, enn tilfellet var mens de bodde sammen med begge foreldrene i en husholdning. Undersøkelsen viser også at samlivsbrudd kan være en kilde til å bygge enda tettere relasjoner mellom familiemedlemmer. En dansk studie peker på at barn ser ut til å håndtere de utfordringene og belastningene en delt bostedsordning kan medføre, hvis foreldrene legger forholdene til rette for det (Ottesen, 2016).

Ved samlivsbrudd må partene komme fram til en ny organisering av omsorgen for felles barn. Foreldrene må også finne nye måter å organisere hverdagen på, noe som igjen henger sammen med hvordan de ser på sin egen rolle som mor eller far (se Oftung, 2009 for en dybdestudie av fedres erfaringer). I kapittel 5 skriver vi mer om mekling, som er obligatorisk når foreldre skiller lag, for at foreldrene skal inngå en avtale om omsorgsordninger. Delt omsorg er blitt mer vanlig. Det er i økende

grad konsensus om at delt omsorg er det beste for barnet, noe som gjenspeiles i hvordan offentlige instanser forholder seg til samlivsbrudd der barn er involvert. I Norge som i mange andre land er delt omsorg blitt mer vanlig, og har økt fra 10 til 30 prosent siden begynnelsen av 2000-tallet (Kitterød og Wiik, 2017). Delt omsorg i overnevnte undersøkelse innebærer en 50/50 prosent deling. Undersøkelsen viser at familier med delt omsorg oftere har et høyere utdannings- og inntektsnivå enn foreldre som velger andre samlivsformer etter samlivsbrudd. Igjen ser vi altså at klasseforskjeller kan gjøre seg gjeldende for organisering av familien. Denne observasjonen er gjennomgående også i studier fra andre land. Et spørsmål som ofte løftes fram er dermed om forskjeller som kan observeres mellom familier med ulike delingsbrøker, egentlig er en seleksjonseffekt – dvs. at ressurssterke foreldre oftere velger delt bosted.

I likhet med internasjonale studier, viser også analyser av norske data at barns utdanning påvirkes av foreldres samlivsbrudd og at den negative effekten øker jo tidligere i barnets livsløp bruddet skjer (Steele, Sigle-Rushton og Kravdal, 2009). Her er det ikke undersøkt hvilken betydning ulik organisering av samvær og omsorg har for denne effekten. Samlivsbrudd har ikke nødvendigvis samme konsekvenser for barna når etniske minoriteter sammenliknes med majoritetsbefolkningen. I litteraturgjennomgangen til Demir-Dagdas og medarbeidere gis det flere eksempler på både mer positive og negative utfall for etniske minoriteter (Demir-Dagdas, Isik-Ercan, Intepe-Tingir og Cava-Tadik, 2018). En dansk undersøkelse viser at kontakten med far er mindre etter skilsmissen for minoritetsbarn sammenliknet med majoritetsbarn (Liversage og Ottosen, 2017). Dette er imidlertid et tema som er lite belyst med norske data.

I noen undersøkelser kommer altså barn som bor sammen med bare en av foreldrene dårligere ut på en rekke utfallsmål. En forklaring kan ligge i vanskelige økonomiske levekår, noe en komparativ studie av livskvalitet i 36 vestlige land kunne bekrefte (Bjarnason mfl., 2012). Vi har sett en økning i permanent lavinntekt blant familier i mange land, også i Norge. Undersøkelser basert på svenske data (Turunen, 2013; Turunen, Fransson og Bergström, 2017) finner signifikante, men relativt moderate sammenhenger mellom psykisk helse og selvfølelse hos barnet og familietype. Når barn i skilte familier kommer dårligere ut i denne svenske undersøkelsen, er ikke forklaringen økonomiske levekår, men den relasjonelle kvaliteten mellom barn og forelder. Dette resultatet skiller seg dermed fra undersøkelser i andre land, der økonomiske levekår er den mellomliggende faktoren. Undersøkelsen finner også variasjoner mellom ulike familietyper, og at konsekvensene for gutter og jenter er ulike. Gutter som bor i husholdninger med far rapporterer for eksempel ikke flere negative utfall, og dette funnet er i tråd med også andre studier (Bramlett og Blumberg, 2007). En mulig tolkning av disse funnene kan være at det er en positiv selvseleksjon av menn som blir eneforsørgere. Og igjen er ikke bildet entydig, en norsk studie fant en økt risiko for rusrelaterte problemer hos barn som bodde bare hos far (Breivik og Olweus, 2006). Ser vi derimot på barn og ungdom som lever i hushold uten far, er bildet mer entydig negativt (Radl, Salazar og Cebolla-Boado, 2017).

For studier av delt omsorg finnes det flere litteraturgjennomganger, de mest omfattende av Nielsen, alle publisert i tidsskriftet *Journal of Divorce & Remarriage* (Nielsen 2011, 2014, 2018). I disse studiene er delt omsorg definert som omsorgsorganisering der barn bor minst 35 prosent av tiden hos en av foreldrene. Ett sentralt spørsmål i disse litteraturgjennomgangene er hva som kjennetegner familier med delt omsorg sammenliknet med familier som ikke har delt omsorg når det gjelder karakteristika som inntekt og utdanningsnivå. Det er viktig å forstå om vi har å gjøre med en selektert gruppe, som ikke er representative for flertallet av barn der foreldrene ikke bor sammen. I tillegg undersøkes det om det statistisk sett er noen fordeler med å vokse opp med delt omsorg, hvilke oppfatninger barna har om bostedsløsningen som foreldrene har valgt for dem, og hva som karakteriserer far-barn relasjonen i familier med delt omsorg sammenliknet med familier der barnet i hovedsak bor hos mor.

I litteraturgjennomgangen fra 2011 (Nielsen, 2011) kommer det fram at konfliktnivået er vel så høyt i situasjoner med delt omsorg sammenliknet med andre samværsformer. Foreldre som velger delte omsorgsløsninger synes ikke å være en gruppe som skiller seg radikalt fra andre familier. Konklusjonene fra studien er relativt klare og entydige: Barn med delt omsorg klarer seg bedre, spesielt når det gjelder kvalitet og varighet av relasjonen til far. Familier trenger ikke nødvendigvis å ha et lavt konfliktnivå, god inntekt og utdanning eller høy grad av enighet om den delte løsningen de har valgt, for at barnet skal tjene på delt omsorg. Barnas vurderinger var stort sett den at det å vokse opp hos begge foreldrene var det beste for dem.

Litteraturgjennomgangen fra 2011 fanget i mindre grad opp studier fra skandinaviske land. I gjennomgangen fra 2014 (Nielsen, 2014) er dette endret seg, og flere skandinaviske studier er kommet med. Denne gjennomgangen omfatter over 40 studier, men der kun tre av disse omhandler barn under 3 år. Positive effekter av delt omsorg dominerer bildet, en norsk studie (Breivik og Olweus, 2006) finner at omfanget av røyking, depresjon, antisosial adferd og lav selvtillit er mindre blant barn som har delt omsorg. Hovedkonklusjonen også i denne gjennomgangen er at situasjonen for barn med delt omsorg gjennomgående er mer positiv for et vidt spekter av utfallsmål. En oppfølging av studien fra 2006 (Thuen, Breivik, Wold og Ulveseter, 2015) kommer til mange av de samme konklusjonene. En problemstilling som har vært oppe er om delt omsorg kan ha negative effekter for svært små barn, men litteraturgjennomgangen til Nielsen kunne ikke finne noen holdpunkt for dette. Et gjennomgående funn er negative utfall for barna i tilfeller der vold er involvert, eller der barna oppgir å ha et dårlig forhold til far.

I den tredje litteraturgjennomgangen fra Nielsen er tallet på studier kommet opp i 60 (Nielsen, 2018). Det positive bildet som er tegnet av delt omsorg dominerer fortsatt. Det er en høy grad av konvergens mellom studier med svært ulike utvalg, mellom ulike land og over flere tiår. Det å ha tingene sine på to steder og leve under to ulike husholdsregler har ikke negative konsekvenser for de som har en delt omsorg sammenliknet med barn som i hovedsak bor hos en av foreldrene. Nielsen finner at de positive utfallene som mange studier har observert for de som

har delt omsorg ikke kan forklares med seleksjon. Det er altså ikke faktorer som foreldrenes utdanningsnivå eller inntekt som er forklaringen her. Resultatene i gjennomgangen til Nielsen støttes også av funnene til Baude og medarbeidere (Baude, Pearson og Drapeau, 2016), som også konkluderer med at positive utfall dominerer for barn med delt omsorg. Studien bruker samme definisjon på delt omsorg som Nielsens studier referert over, 70/30 deling, og finner at jo mer delingen nærmer seg 50/50, desto klarere er de positive effektene.

Forskere ved Folkehelseinstituttet (FHI) har på oppdrag fra Barne - , ungdoms - og familiedirektoratet gjennomført en litteraturstudie med formål å gi en «systematisk oversikt over studier som kan si noe om konsekvenser av ulike bostedsordninger for barn (s. 5)» (Blaasvær, Nøkleby og Berg, 2017). Litteraturstudien fokuserer på barn som var seks år eller yngre, fordi spørsmålet om delt omsorg for mindre barn ifølge forfatterne er mer omdiskutert og kontroversielt enn tilfellet er for eldre barn. Resultatene fra FHI-studien står i skarp kontrast til de fire gjennomgangene som omtales ovenfor. Forfatterne finner kun fem studier som tilfredsstillende inkluderer kriteriene. Konklusjonen er at forfatterne har «svært lav tillit til samtlige resultater» (s.8) som er presentert i de fem studiene, og at det er svært lite man egentlig kan si om effekten av delt bosted.

Noe av forklaringen på denne kontrasten kan ligge i forskjellen i aldersgrupper. FHI-studien nevner to generelle svakheter ved litteraturen på feltet, nemlig mangel på longitudinelle forskningsdesign, og mangel på kvalitative studier. Longitudinelle design som begrenser seg til barn under 6 år vil i seg selv være krevende å gjennomføre, spesielt dersom man velger en kvalitativ tilnærming. Det er mange metodiske og etiske utfordringer knyttet til intervju med og observasjon av små barn. Forfatterne mener videre at resultatene i mange internasjonale studier ikke kan overføres til norske forhold fordi begrepet «delt omsorg» har ulik betydning. I norsk sammenheng innebærer delt omsorg en 50/50 deling, mens delt omsorg i mange land kan bety helt ned til 30 prosent deling. Studiene til Nielsen tok utgangspunkt i det som var vanlig i USA, nemlig at en delingsprosent ned mot 30 er å forstå som delt omsorg.

En annen viktig forklaring på diskrepansen kan ligge i de metodisk valgte inkluderingskriteriene. FHI-studien bygger på retningslinjer fra en metodebok utformet av Kunnskapssenteret for helsetjenesten, nå innlemmet i FHI (Kunnskapssenteret, 2016). Kriteriene for kunnskapsoppsummeringer fra Kunnskapssenteret bygger ofte på randomiserte kontrollerte utvalg (RCT), en metode som ekskluderer mye av den samfunnsvitenskapelige forskningen på området.

Hovedfunn

Som nevnt er risikofaktorer for samlivsbrudd svært sammensatte, og kontrollerte studier viser at det kan være nær sagt umulig å identifisere direkte årsaksforhold (jfr. Dommermuth, Hart, Lappegård, Rønsen og Wiik 2015, s. 58). Når det gjelder risikofaktorer for samlivsbrudd, peker forskningen likevel mot to mulige innsatsområder for målrettede tiltak, nemlig livssituasjonen til mødre med små barn, og

livssituasjonen til familier med barn med krevende diagnoser og store omsorgsbehov.

Selv om delte omsorgsløsninger dominerer som den foretrukne løsningen, både ideologisk og empirisk, viser litteraturgjennomgangen fra FHI (Blaasvær mfl., 2017) at kunnskapsgrunnlaget på dette området når det gjelder mindre barn er begrenset, og at resultater fra andre land ikke nødvendigvis er overførbare til en norsk kontekst. Likevel indikerer funnene fra de få kvalitative studiene som foreligger at det har betydning for barn å kunne opprettholde en tydelig relasjon til begge foreldrene etter samlivsbrudd – og at delt bosted kan bidra til dette.

Gjennomgangen viser behovet for longitudinelle studier, samt datasett der vi har relevant informasjon fra situasjonen før samlivsbruddet og som gjør det mulig å følge forløpet over tid. Spesielt når det gjelder studier av tiltak, er det kvantitative studier som dominerer forskningen på samlivsbrudd. Forskning som tar en mer kvalitativt tilnærming, kan, som vi har sett, balansere det mer problemorienterte utgangspunktet som kvantitative undersøkelser representerer.

5 Familiestøttende tiltak

Familiestøttende tiltak som forskningsfelt

Et viktig lavterskeltilbud i norsk sammenheng er familievernnet, som har fått seg tildelt mer ressurser og ansvar de siste årene. Som følge av dette har det blitt stilt spørsmål ved hvordan familievernnet skal ivareta sine kjerneoppgaver som er mekling og parterapi, samtidig som de håndterer nye arbeidsoppgaver rettet mot spesifikke grupper og problemstillinger (NOU 2019: 20). Familievernnet er, sammen med kirke og trossamfunn, viktige arenaer for ulike typer samlivskurs. Dette er tilbud som både kan virke forebyggende på konflikter i familien og rådgi ved brudd. Tilbudet i familievernnet er på flere områder overlappende med kommunale tilbud, og flere kommuner har samlet familienære tjenester i familiesentre eller familiens hus, hvor også rådgivning til foreldre inngår i tjenestetilbudet. Forskning har indikert at et tettere samarbeid med kommunen kan skape et bedre tilbud, og utprøving av en ny samhandlingsmodell mellom familievern og helsestasjon har gitt gode resultater (Brodtkorb mfl., 2018). For barn og familier er helsestasjonen sammen med skolehelsetjenesten et viktig lavterskeltilbud, som med sin brede kontaktflate kan bidra til utjevning av sosiale helseforskjeller (Dahl, Bergsli og van der Wel, 2014).

I dette kapitlet presenterer vi publikasjoner som beskriver virkningen av ulike former for familiestøttende tiltak, herunder foreldremekling, foreldrekurs og samlivstiltak, som organiseres og tilbys ved familievernkontor, barneverntjenester og helsestasjoner. Viktige spørsmål i den sammenheng er hva vi vet om hvordan disse tiltakene er tilpasset ulike familiekonstellasjoner og hvorvidt tiltakene ivaretar perspektivene til de ulike familiemedlemmene. Et underspørsmål i den forbindelse er hvorvidt ressurser og målsetning står i forhold til hverandre. Den første delen av kapitlet omfatter forskning på foreldremekling, deretter følger beskrivelser og evalueringer av et utvalg foreldrekurs og samlivstiltak, før vi oppsummerer hovedfunnene. Før vi presenterer funnene, vil vi innledningsvis gi et kort overblikk over studiene i dette kapitlet og gjøre oppmerksom på hva vi ikke kan si noe om. Deretter vil vi knytte noen kommentarer til forhold som kan påvirke funnenes gyldighet og generaliserbarhet.

Et overblikk over studiene

Hovedparten av litteraturen om familiestøttende tiltak som vi går igjennom her er basert på forskning om den heterofile majoritetsfamilien. Vi har kun funnet én studie om regnbuefamilier, mens dimensjoner som etnisitet, kjønn, klasse og småbarns/storbarnsfamilier til en viss grad er dekket og diskutert i litteraturen. Det synes å være gjennomgående at det er foreldrenes og profesjonsarbeiderenes perspektiver som ligger til grunn for analysene, mens barns egne perspektiv og erfaringer bare mer unntaksvis kommer fram.

Flere av publikasjonene om foreldremekling er basert på datamaterialet fra to nasjonale utfallstudier: SINTEF-studien (Ådnanes, Haugen, Jensberg, Lossius og Rantalaiho, 2011; Ådnanes, Haugen, Jensberg, Rantalaiho og Lossius, 2011; Jensberg, Ådnanes, Haugen, Rantalaiho, og Husum, 2012) og FORM-studien (Gulbrandsen og Tjersland, 2017). I meklingsfeltet er det ikke konsensus om hva som utgjør gode effektmål, men flere benytter avtaleoppnåelse eller brukertilfredshet som mål på effekt. I den sammenheng er det relevant å henvise til Borren og Helland (2013), som gjør oppmerksom på at avtaleoppnåelse ikke er synonymt med dempet konflikt. Selv om foreldre har kommet fram til en avtale i mekling er det ikke gitt at de følger den, eller at ikke foreldrene på et senere tidspunkt ønsker å endre avtalen.

Et par av studiene (Gigstad og Wathne, 2017; Karlsen og Andersen, 2015) vi omtaler i dette kapitlet har til felles at forskeren har gjennomført undersøkelsen på egen arbeidsplass, og med et relativt lite antall deltakere. Forskernes nære posisjon til feltet sammen med det lave antallet deltakere, begrenser studienes overføringsverdi. Vi har allikevel valgt å inkludere disse studiene blant vårt utvalg da de kan gi innsikt i problemstillinger vi ellers har funnet lite forskning om. Med de overnevnte forbeholdene skal vi nå se nærmere på hva publikasjonene finner om familiestøttende tiltak.

Foreldremekling

Som eneste land i verden pålegges foreldre i Norge som skiller lag og har felles barn under 16 år, å møte til minst én meklingsamtale (jf. barneloven § 51⁵, tredje ledd; ekteskapsloven § 26⁶). Det samme gjelder for foreldre som ønsker å reise sak om foreldreansvar, bosted eller samvær, også kalt barnefordelingssaker. Uten meklingsattest kan foreldrene få problemer med tilgang til sosiale støtteordninger. Hovedformålet med meklingen er at foreldrene skal komme fram til en skriftlig avtale om foreldreansvar, hvor barnet skal bo fast og samværsordninger, samt tilrettelegge for et barnesentrert foreldresamarbeid i fortsettelsen (Jensberg mfl., 2012).

I 2007 foretok Barne- og familiedepartementet endringer i tidsrammen for mekling i et forsøk på å skreddersy meklingen inn mot de foreldrene som trenger det mest. Antall obligatoriske timer ble redusert fra inntil tre til én time, mens den øvre rammen for tilgjengelige timer økte fra fire til syv. Intensjonen med denne lovendringen var å bidra til en bedre disponering av ressursene, ved å legge til rette for at mekler skulle bruke mindre tid på foreldre som allerede var enige om en avtale før mekling, og mer tid på familier med konflikter (Ådnanes, Haugen, Jensberg, Lossius og Rantalaiho, 2011). Med dagens ordning kan meklingsattest utsendes etter én meklingstime, uavhengig av om foreldrene har kommet fram til en avtale.

⁵ Lov om barn og foreldre. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1981-04-08-7?q=barneloven>

⁶ Lov om ekteskap. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1991-07-04-47?q=ekteskapsloven>

Meklingstilbudet i de andre nordiske landene

Ingen av litteratursøkene vi gjorde i databasene fanget opp studier som handler om meklingspraksiser i de øvrige nordiske landene. Av NOU 2019:20 *En styrket familietjeneste – en gjennomgang av familieverntjenesten*, framgår det at alle de nordiske landene tilbyr mekling eller liknende tilbud til foreldre som gjennomgår samlivsbrudd. Til forskjell fra Norge, så er dette frivillig i de øvrige nordiske landene. I Sverige er det en sakkyndig i kommunen som tilbyr foreldrene en samarbeidssamtale. Danmark innførte nylig endringer i forbindelse med søknad om skilsmisse der ektefellene har barn under 18 år. Fra 1.april 2019 screenes disse sakene ved at foreldrene må svare på spørsmål som kartlegger familiens behov og problemer. Foreldre som er enige om barnets bosted kan registrere avtalen på internett, mens foreldre som er uenige kan få hjelp til å komme fram til en avtale på Familieretshuset. Ugifte foreldre som skiller lag gis også tilbud om samtale. Finske foreldre som ikke blir enige om hvor barnet skal bo eller hvilken samværsordning det skal ha, kan be om mekling hos Socialnämndene i kommunen. I tillegg til kommunen, kan også finske organisasjoner med tillatelse drive meklingsvirksomhet. Avtalen mellom foreldrene må være skriftlig og godkjennes av Socialnämnden (NOU 2019:20).

Når det gjelder barns deltakelse i mekling, er det et fellestrekk i de nordiske landene at barn i de fleste tilfeller høres indirekte, via foreldrene. I Finland kan barn delta i meklingen dersom foreldrene ønsker det og det vurderes å være til barnets beste. I Danmark har hensynet til barnet blitt tillagt økt vekt som følge av endringene 1.april 2019. Det er opprettet en barneenhet som skal ivareta barnet og sørge for at barnet alltid har en voksen å snakke med, rådspørre eller søke trøst hos. I barnesamtalen får barnet mulighet til å snakke med en ansatt ved Familieretshuset og gi uttrykk for sitt syn om blant annet hvor det skal bo (NOU 2019:20).

Norske utfallsstudier om foreldremekling

Det siste tiåret er det gjennomført to norske evalueringstudier av mekling utenfor retten: SINTEF-prosjektet (Ådnes, Haugen, Jensberg, Lossius og Ranatalaiho, 2011; Ådnes, Haugen, Jensberg, Rantalaiho og Lossius, 2011) og FORM-prosjektet (Gulbrandsen og Tjersland, 2017). Prosjektene framstår som nøkkelbidrag hva angår mekling i en norsk kontekst, og vi vil derfor kort presentere studiene og noen hovedfunn fra disse. Deretter diskuteres studiene nærmere under de tematiske underavsnittene.

På oppdrag fra Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet gjennomførte SINTEF en nasjonal evaluering av meklingsordningen i 2011. Over en periode på syv uker fylte 274 meklere fra familievernkontor og eksterne tilbud ut informasjon om avsluttede meklinger, noe som tilsvarte totalt 1460 meklings saker. Spørreskjema ble også utdelt til foreldrene i etterkant av meklingen, og 1781 foreldre valgte å besvare dette. Åtte måneder senere gjennomførte forskerne en oppfølgingsstudie blant 191 av foreldrene. Meklernes holdninger og bakgrunn ble også kartlagt gjennom fokusgruppeintervju, hvor til sammen 61 meklere deltok, og

gjennom spørreskjema som 288 meklere besvarte. SINTEF-evalueringen fant at 75 prosent av foreldrene som deltok i mekling ble enige om avtale. Halvparten av disse var enige før de møtte til mekling. Av foreldrene som var enige på forhånd, svarte over 60 prosent at meklingen bidro til å gjøre avtalen mer gjennomtenkt. På bakgrunn av dette fastslo forskerne at meklingsordningen fungerer for de fleste siden hovedparten av foreldrene er fornøyde, mens foreldregruppen som skilte seg ut som minst tilfreds var dem med barnefordelingssaker (Ådnes, Haugen, Jensberg, Rantalaiho og Lossius, 2011).

Det er nærliggende å sammenlikne resultatene fra SINTEF-evalueringen med funn fra FORM-prosjektet, da begge prosjektene ble gjennomført innenfor omtrent samme tidsperiode. Til forskjell fra SINTEF-evalueringen var utvalget i FORM-prosjektet betraktelig mindre, og bestod av 154 foreldrepar og 12 erfarne meklere. Forskerne bak studien var opptatt av meklingsprosesser og hadde et særlig blikk på foreldre i konflikt. I forkant av prosjektet besvarte foreldrene et spørreskjema med spørsmål om egen bakgrunn, og de ble også bedt om å gi en kort vurdering etter hver meklingsamtale. I likhet med foreldrene, evaluerte også meklerne samtalene i etterkant. Foreldrene ble så telefonintervjuet 18 måneder senere om forhold knyttet til meklingen, foreldresamarbeidet og bakgrunnen for samlivsbruddet. FORM-prosjektet fant at 71 prosent av foreldrene kom fram til en avtale, og 31 prosent av disse fortalte at avtalen var klar før de møtte til mekling (Gulbrandsen og Tjersland, 2017).

Dagens meklingsordning og familier i konflikt

Flere av publikasjonene (Borren og Helland, 2013; Ådnes, Haugen, Jensberg, Lossius og Rantalaiho, 2011) vi har gjennomgått understreker at det å nå fram til barnefamilier med store konflikter, utgjør en av de største utfordringene på meklingsfeltet i dag. Når det gjelder omfang av høykonfliktsaker, fant SINTEF-evalueringen at 12 prosent av sakene ble karakterisert som høykonflikt, og at det var barnefordelingssakene det var knyttet høyest konflikt til (Ådnes, Haugen, Jensberg, Lossius og Rantalaiho, 2011). Forskerne i FORM-prosjektet registrerte at blant deres foreldreutvalg hadde 25 prosent store konflikter (Nilsen, 2012).

Som nevnt skulle endringen i tidsrammen for mekling legge til rette for å bruke mindre tid på foreldre som er enige før mekling, og mer ressurser på foreldre med konflikter. En av publikasjonene basert på SINTEF-evalueringen (Ådnes, Haugen, Jensberg, Lossius og Rantalaiho, 2011) har undersøkt tidsbruk i mekling siden lovendringen i 2007, i forhold til sakstype og sakens utfall. Studien finner at den totale tiden brukt på mekling er redusert siden 2007, noe som både skyldes en betydelig økning i andelen av saker som avsluttes etter én meklingstime, og en svært liten andel som benytter seg av den utvidede tidsrammen. Det samme mønsteret gjelder for barnefordelingssaker og øvrige saker preget av konflikter, selv om det i disse sakene ble brukt noe mer tid.

Av ekteskapsaker og samboersaker som kun meklet i én time, inngikk henholdsvis 92 og 85 prosent avtale. Dette er i tråd med lovendringens intensjon om at

ukompliserte saker skal kanaliseres raskt igjennom systemet. Forskerne understreker at det kan være hensiktsmessig å motivere foreldre med store konflikter til å fortsette meklingen, da de fant at de foreldrene i barnefordelingssakene som brukte mest tid, kom fram til en avtale. Studien fant et lineært forhold mellom tidsbruk og konfliktnivå fram til et visst punkt – jo høyere konfliktnivå, desto høyere var andelen saker som brukte mer enn én meklingstime. Andelen som brukte mer tid enn én meklingstime sank derimot i sakene med det aller høyeste konfliktnivået. Dette forklarer Ådnanes, Haugen, Jensberg, Lossius og Ranatalaiho (2011) med at for disse foreldrene er meklingen kun et ledd i prosessen mot domstol, og ikke et reelt konfliktverktøy. Det er en utfordring at foreldre med store konflikter avslutter meklingen etter én time uten å oppnå en avtale. I SINTEF-evalueringen utgjorde denne foreldregruppen 22 prosent av det totale antallet én-times-meklinger (Ådnanes, Haugen, Jensberg, Lossius og Ranatalaiho, 2011). I FORM-prosjektet var det 37 prosent av parene i høykonflikt som avsluttet meklingen etter én time (Nilsen, 2012).

Et dilemma som har oppstått som følge av den nye tidsrammen, er at meklerne i større grad må motivere foreldre som ikke blir enige på én time om å fortsette meklingssamtalene utover denne ene, obligatoriske samtalen (Ådnanes, Haugen, Jensberg, Lossius og Ranatalaiho, 2011). I en fokusgruppestudie med til sammen 15 erfarne meklere undersøkte Gigstad og Wathne (2017) hvilke strategier meklerne gjorde bruk av for å få partene tilbake til meklingsrommet og øke sjansen for avtaleinngåelse. Her framkom det at meklerne ønsket å komme hurtig i posisjon til avtalearbeidet. Samtlige understreket at de var opptatt av å etablere en best mulig arbeidsallianse med partene, som for flertallet innebar å slippe foreldrene til med sin virkelighetsforståelse, formidle aksept og nøytralitet, samt regulere og strukturere samtalen. Flere av meklerne beskrev hvordan det relasjonelle måtte tematiseres for å ikke stå i veien for avtalearbeidet. Ådnanes, Haugen, Jensberg, Lossius og Ranatalaiho (2011) fant at mekler differensierte mellom sakstyper, og at det i barnefordelingssakene ble brukt mer tid på forhold knyttet til barns beste, og mindre tid på ren informasjon om lover og regelverk. Det framgikk også av studien at meklerne ikke alltid følte seg kompetente nok i møte med høykonfliktsakene, og at de etterlyste mer og ny kunnskap om meklings-teknikker til bruk i de vanskeligste sakene.

Når det gjelder foreldrenes opplevelse av mekling, finner Jensberg mfl. (2012) at foreldre med høyt konfliktnivå er minst fornøyde med mekleren, men mest positiv til at meklingen er obligatorisk. Det kan indikere at en stor andel av foreldrene som trenger det mest, er de som i størst grad ser behovet for ordningen. Denne foreldregruppen angir også i langt større grad enn andre at meklingen var avgjørende for avtalen. Samme studie finner at mødre gjennomgående er mer fornøyd med mekler og mekling enn det fedre er. Forskerne påpeker at dette kan ha sammenheng med at mødre og fedre møter til mekling med ulike interesser, samt at meklingen ofte gir ulike resultater for mor og far, ved at mor oftere gis den daglige omsorgen for barna.

Minoritetsforeldre i mekling

Den ene studien vi fant om regnbuefamilier ble utført av Uni Rokkansenteret (2010) på oppdrag fra Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet. Her har forskerne kartlagt familievernet og barnevernets tjenestetilbud til regnbuefamilier. Kartleggingen var todelt: en kvalitativ dokumentanalyse av ulike dokumenter som omhandler tjenestetilbudet, og en spørreundersøkelse blant statlige ansatte i barnevernet og familievernet. Kartleggingen konkluderer med at tjenestenes tilbud i hovedsak er universalistisk innrettet, noe de definerer som at tilbudet skal kunne tilpasses en mangfoldig befolkning og ulike familiekonstellasjoner. Forskerne fant lite offentlig dokumentasjon om særlige eller partikularistiske tilnærminger til regnbuefamilie-problematikk i familievernet. Når det gjelder spesifikke tilbud til regnbuefamilier i familievernet så vises det til at alle familievernets ledere skal ha gjennomgått kurs- og kompetanseutviklingspakken «Rosa». Dette er et tiltak utviklet av LLH, som har til hensikt å bevisstgjøre og forberede, og dermed lette familievernets håndtering av situasjoner der ulike typer av regnbuefamilier-relevant problematikk er inne i bildet. Forskerne peker imidlertid på at man fra tidligere undersøkelser vet at en del familiekontorer kan ha utfordringer tilknyttet faglig utvikling. Dette gjelder særlig små kontorer og kontorer uten fastlagte rutiner for kompetansehevede tiltak. Foreldrekurset «Godt samliv» har også i noen grad vært gjennomført for lesbiske og homofile foreldre. Det at Barne-, ungdoms- og familieetaten ikke registrerer seksuell orientering eller kjønnsidentitet i sine statistikker bidro til å skape utfordringer i gjennomføringen av kartleggingen. Fra spørreundersøkelsen fremgår det at de ansatte er delt i synet på kompetanseheving. Mange understreker at de har et generelt behov for økt kompetanse om problematikk tilknyttet regnbuefamilier, mens andre vektlegger at kompetansen de allerede besitter, lett lar seg tilpasses i møte med disse familiene. Flere påpeker også at de kun unntaksvis møter på denne type problematikk. Hovedinntrykket er at det i stor grad er opp til den enkelte ansatte som møter på denne type problematikk, noe som resulterer i at spesiell tilpasning av tjenestetilbudet avhenger av den enkeltes kompetanse og tilnærming.

Det er ifølge Bredal og Vislie (2017) forsket lite på familievernets tilbud til minoritetsfamilier, særlig fra brukerens eget perspektiv. Vi fant da også få studier som tematiserte minoritetsforeldre og mekling. Flertallet av studiene vi referer til i denne delen ble publisert for nærmere 10 år siden, og omtaler minoritetsgrupper med begreper som i dag anses som foreldet og upresise. Der det framgår av studien hvilken definisjon forskeren tillegger begrepet konkretiserer vi dette, men der vi ikke har funnet en slik definisjon har vi oppført «undefinert» i parentes bak begrepskategorien. Det er etter vår mening en metodisk svakhet at flere av studiene mangler presise definisjoner, fordi sentral bakgrunnsinformasjon om foreldrene dermed går tapt. For mer presise definisjoner av «innvandrere» se for eksempel Østby (2004).

Flere av studiene (Bredal og Vislie, 2017; Jensberg mfl., 2012; Nilsen, 2012; Ådnanes, Haugen, Jensberg, Lossius og Ranatalaiho, 2011; Ådnanes, Haugen, Jensberg, Rantalaiho og Lossius, 2011) i vårt utvalg referer til Lopez (2007) sin

intervjustudie med 19 menn og 15 kvinner med «minoritetsbakgrunn». Hovedparten av foreldrene var ifølge Lopez «ikke-vestlige innvandrere», som er begrepet hun benytter om foreldrene som kom fra Sri Lanka, Filippinene, Pakistan, Ghana, Tyrkia, Kapp Verde, Somalia, Irak, Iran, Bosnia, India, Niger, Guinea og Marokko. Lopez viser blant annet at foreldrene, særlig de hun omtaler som «ikke-vestlige», ofte hadde forventninger som hverken samsvarte med meklingsmandat eller intensjon. Flere av foreldrene forstod ikke skillet mellom terapi og meklings, og forventet at mekleren skulle fungere som en problemløser. Mekleren derimot, var på sin side opptatt av prosess og konflikthåndtering. Lopez forklarer denne diskrepansen med at foreldrene ikke hadde god nok kjennskap til norske lover og regler. Flere av foreldrene trakk også fram at mekleren idealiserte norske kjønns- og foreldreroller, og flere menn mente at de hadde blitt møtt med stereotypiske oppfatninger av dem som «innvandrer menn».

I motsetning til Lopez sin studie, ble det i SINTEF-evalueringen funnet at gruppen som ble omtalt som «ikke-norske» (undefinert) hadde en mer positiv oppfatning av meklingsen enn de studien kategoriserte som «etnisk norske» (undefinert). Det ble til dels også påvist en sammenheng mellom «etnisitet» og meklingsutfall. Dersom mor eller far hadde en annen «etnisk opprinnelse» enn norsk, økte sannsynligheten for å oppnå en avtale. Denne effekten avtok imidlertid dersom begge foreldrene var av en annen «etnisk opprinnelse». Det er flere faktorer i studien som samlet sett bidrar til å gjøre effekten av «etnisitet» uklar: andelen av «ikke-norske» i studien utgjorde seks prosent, de hadde ikke mulighet til å kontrollere for hvorvidt begge foreldre er «ikke-norske», ei heller hvilken landbakgrunn disse har og det var en overrepresentasjon av «ikke-norske» med det laveste og det høyeste utdanningsnivået i forholdet til utvalget i studien (Ådnanes, Haugen, Jensberg, Lossius og Ranatalaiho, 2011).

I en oversiktsartikkel over meklingsfeltet skriver Gulbrandsen og Tjersland (2017, s. 10) at «meklere møter også foreldre med innvandrerbakgrunn, noen preget av en kultur der kvinner og barn er mannens eiendom. Om hun går bryter hun med sentrale æreskodekser. Da kan konfliktene dreie seg om noe ganske annet enn for dem i den etniske norske familie med sine rollemønstre». Dette er etter vår mening en noe enkel kulturell framstilling. Meklerne som deltok i Ådnanes, Haugen, Jensberg, Lossius og Ranatalaiho (2011) sin studie påpekte at de hadde behov for å lære mer om «minoritetskulturer» generelt, og om dem som i studien ble definert som «ikke-vestlige familier» (undefinert) spesielt. Av spesifikke kompetansebehov trakk meklerne fram kulturell tenkning rundt familier og kjønnsroller, og om familieliv og foreldreskap etter brudd i de såkalte «ikke-vestlige familiene». Transnasjonale ekteskap ble nevnt som en utfordring, det samme ble bruk av tolk. De kulturelle utfordringene var ikke bare avgrenset til det som i studien ble omtalt som «ikke-vestlige familier», også samisk kultur og familieførståelser i minoritetstrossamfunn ble løftet fram. Flere av meklerne framhevet at det var en utfordring å justere meklingsen slik at den ble bedre tilpasset minoritetsfamilier, da meklingsen baserer seg på majoritetens kultur og normer. Meklerne understreket også at det var en stor utfordring å forklare foreldrene hva meklingsen faktisk var og hvilke normative forventninger som ligger til grunn og må tas hensyn til.

Barns deltakelse i mekling

I denne delen vil vi undersøke hva litteraturen sier om hvordan meklingsordningen er innrettet med hensyn til å ivareta barneperspektivet. Barn har en selvstendig rett til å bli hørt i alle forhold som vedrører barnet (jf. Lov om barn og foreldre § 31⁷; barnekonvensjonen artikkel 12⁸; Grunnloven § 104⁹). Et samlivsbrudd aktualiserer spørsmål som hvor barnet skal bo og hvilken samværsordning barnet skal ha, temaer som åpenbart er av avgjørende betydning for barnet. Barns deltakelse har vokst fram som et fagpolitisk satsningsområde i Norge (Thørnblad, Strandbu og Salamonsen, 2019). Dette ble senest eksemplifisert i NOU 2019:20 En styrket familietjeneste – En gjennomgang av familieverntjenesten, hvor utvalget ga klart uttrykk for at de ønsket å lovfeste et tilbud til barn om å snakke med meklere/terapeuter/familievernet i forbindelse med foreldrenes samlivsbrudd. I det følgende vil vi se nærmere på hva tidligere studier kan fortelle om praktiseringen av barns deltakelse, for deretter å presentere funn fra prosjektet «Barn i høring», som hadde til hensikt å integrere barn bedre i meklingsprosessen.

I en oversiktsartikkel over det norske meklingsfeltet påpeker Gulbrandsen og Tjersland (2017) at barn tidligere i liten grad deltok direkte i meklingsprosessen hos familievernet. Barns uttalelsesrett ble tolket som foreldrenes ansvar. Med andre ord har tidligere meklingspraksis i stor grad handlet *om* barnet og hva som er barnets beste, uten at barnet selv har deltatt i meklingsrommet med sine synspunkter og ønsker. Som følge av dette er det samlet sett få norske studier som tematiserer barns deltakelse i mekling fra barnets eget perspektiv (Barlund, 2015; Gulbrandsen og Tjersland, 2017; Strandbu, Thørnblad og Handegård, 2016; Strandbu og Thørnblad, 2015; Thørnblad mfl., 2019).

Mekler er lovpålagt å informere om foreldrenes plikt til å ivareta barnets uttalerett i forbindelse med samlivsbruddet (jf. meklingsforskriften § 2¹⁰). SINTEF-studien fant at i 38 prosent av sakene hadde mekler unnlatt å opplyse foreldrene om barnets uttalerett og i 41 prosent av sakene ble ikke foreldrene informert om sin plikt til å høre barnet. Dette gjaldt spesielt i saker med barn under syv år. I samme studie framkom det at barn deltok i fire prosent av sakene. I 59 prosent av sakene opplyste mekler at det ikke hadde blitt tematisert hvorvidt barna skulle delta, i 27 prosent av sakene hadde mekler og foreldre blitt enige om at barna ikke skulle delta, og i 16 prosent av sakene ble barnas manglende deltakelse forklart med at en av foreldrene ikke ønsket at barnet skulle delta. Saker hvor barn hadde blitt

⁷ Lov om barn og foreldre. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1981-04-08-7?q=barneloven>

⁸ FNs konvensjon om barnets rettigheter.

<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1999-05-21-30?q=barnekonvensjonen>

⁹ Kongeriket Noregs grunnlov. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1814-05-17-nn?q=grunnloven>

¹⁰ Forskrift om mekling etter ekteskapsloven og barneloven.

<https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2006-12-18-1478?q=forskrift%20om%20mekling>

spurt om å delta, men ikke ønsket, utgjorde to prosent av sakene (Ådnes, Haugen, Jensberg, Rantalaiho og Lossius, 2011).

Som følge av økt oppmerksomhet omkring barns deltakelse i mekling har det de siste årene blitt utviklet flere prosjekter som har hatt til hensikt å utforme modeller som integrerer barn bedre i meklingsprosessen, deriblant *Barn i mekling* (BIM) som ble utviklet i 2012 og som i dag anvendes av flere meklere. Regionalt kompetansesenter for barn og unge nord (RKBU) og UiT Norges arktiske universitet gjennomførte i 2012–2014 forskningsprosjektet «Barn i høring» som undersøkte barn, foreldres og meklers erfaring med bruk av BIM-modellen. Tre av publikasjonene som inngår i vårt utvalg er basert på dette datamaterialet (Strandbu mfl., 2016; Strandbu og Thørnblad, 2015; Thørnblad mfl., 2019).

Strandbu og Thørnblad (2015) har studert barns *budskap* i 250 meklingsaker med totalt 413 barn, hvor det framkom at barn ønsker å delta dersom de gis muligheten til det, også i konfliktfylte og vanskelige saker. Det ble rapportert om at barna uttalte seg fritt. Flere av barna formidlet at det var fint å snakke med en nøytral tredjeperson som kunne viderefremle deres budskap til foreldrene. I materialet var det flere eksempler på at barn og foreldre kan være i utakt hva angår familieforandringsprosessen, ved at foreldre er i gang med å reetablere seg med nye partnere, mens barna på sin side gir uttrykk for at de har behov for bevaring av familierelasjonene i opprinnelsesfamilien. Å legge til rette for at barn kan gi uttrykk for sine synspunkter i meklingen kan med andre ord åpne opp for nye perspektiver enn de foreldrene besitter. Noen av barna benyttet også muligheten til å si fra om alvorlige problemer i familien.

At barn gjennomgående er positive til å delta i mekling bekreftes i Strandbu mfl. (2016) sin kvantitative spørreundersøkelse med 345 barn, hvor 93 prosent av barna mente de hadde fått sagt det de ønsket til mekler, 92 prosent svarte at mekleren forstod deres budskap og 86 prosent ga uttrykk for at de likte å snakke med mekleren. I alt 88 prosent av barna mente at barn og unge skal få være med på mekling. Thørnblad mfl. (2019) har intervjuet 12 meklere, som beskriver hvordan barns tilstedeværelse i mekling kan bidra til å skape en mer positiv stemning, hjelpe foreldrene til å ha foreldreskapet i fokus og påvirke hvilke temaer som blir adressert. Meklerne trakk blant annet fram at det ble brukt mindre tid på formaliteter og økonomi når barn deltok, og mer tid på hverdagsstemaer. I SINTEF-studien mente nesten 80 prosent av foreldrene i saker der barnet hadde deltatt at barnet snakket fritt, og 86 prosent mente at barnet ble godt ivaretatt i meklingen (Ådnes, Haugen, Jensberg, Rantalaiho og Lossius, 2011).

Foreldrekurs

Vi har identifisert fire litteraturgjennomganger som omhandler virkningen av foreldrekurs og/eller samlivskurs i Norge og Norden (Backe-Hansen, Gundersen, Føleide og Winsvold, 2015; Bråten og Sønsterudbråten, 2016; Rambøll, 2013; Wesseltoft-Rao, Holt og Helland, 2017). Rambøll (2013) har utarbeidet en systematisk kunnskapsoversikt over foreldrekurs (som de kaller «foreldrestøttende

tiltak») i Norden som inkluderte 43 studier: 20 norske, 15 svenske, syv danske og én studie fra Island. Her fant Rambøll (2013) fem tiltak i Norge med dokumentert virkning: Tidlig innsats for barn i risiko (TIBIR), Parent Management Training-Oregon modellen (PMTO), De utrolige årene (DUÅ), Multisystemisk terapi (MST) og International Child Development Programme (ICDP). På oppdrag fra Forskningsrådet gjennomførte Backe-Hansen og kollegaer (2015) ved NOVA en litteraturgjennomgang om alvorlige atferdsvansker blant barn og unge, hvor de inkluderte 116 litteraturbidrag. Bråten og Sønsterudbråten ved FAFO utarbeidet i 2016 en kunnskapsoversikt over foreldreveiledning, deriblant forskning om foreldrekursene ICDP, DUÅ og Circle of Security (COS). Den nyeste litteraturgjennomgangen er publisert av Folkehelseinstituttet i 2017, og oppsummerer forskning fra 26 engelske fagfelleverderte artikler om gruppetiltak og foreldrekurs. Da forskningsfeltet på foreldrekurs er omfattende, vil den videre framstillingen basere seg på hovedfunnene fra de overnevnte kunnskapsgjennomgangene.

Ifølge Rambøll (2013) skiller Norge og Sverige seg klart ut blant de nordiske landene med flest egenutviklede lokale og nasjonale tiltak. I Norge gjelder dette særlig tiltak i regi av Barne- ungdoms- og familiedirektoratet. I den andre enden av skalaen befinner Finland og Island seg, med henholdsvis ingen og ett identifisert tiltak. Kursene her var i stor grad preget av et fokus på relasjonen mellom mor og (små)barn og foregikk i regi av fødsel- og barneklippene. Det er identifisert få finske studier som beskriver hvilke metoder som gir resultater ved disse klippene. I Danmark har man i stor grad sett til sine naboland hva angår forskning på virkning og implementering av strukturerte foreldrekurs. Rambøll (2013) illustrerer at flere av de samme kursene eksisterer på tvers av landegrens, noe som er tilfellet for både DUÅ og PMTO.

Norsk forskning på foreldrekurs skiller seg fra øvrige land ved å i stor grad være rettet mot barn og unge med samspillsvansker (Rambøll, 2013; Wesseltoft-Rao mfl., 2017). Det er gjennomført effektstudier av foreldrekursene MST, PMTO, TIBIR, DUÅ og ICDP. To av kursene er vurdert av Ungsinn¹¹ til evidensnivå 4, som betyr at kursene er dokumentert virksomme. Ungsinn har utviklet et klassifikasjonssystem for vurdering av dokumentasjonsgrad, som ble lagt til grunn fram til november 2015. I denne versjonen operer Ungsinn med fire evidensnivåer: 1) potensielt virksomt tiltak, 2) sannsynlig virksomt tiltak, 3) funksjonelt virksomt tiltak og 4) dokumentert virksomt tiltak (Rambøll, 2013). Klassifikasjonene er revidert siden 2015, men vi forholder oss til den gamle versjonen siden litteraturen vi har gjennomgått referer til denne. I de neste avsnittene avgrensner vi oss til kursene PMTO, DUÅ, ICDP og COS, som er mest utbredt og/eller er vurdert av Ungsinn å ha best virkning. For en fullstendig oversikt over identifiserte foreldrekurs i Norden se Rambøll (2013) eller Bråten og Sønsterudbråten (2016).

¹¹ Ungsinn er et elektronisk tidsskrift om tiltak for barn og unges psykiske helse, som driftes av Regionalt kunnskapssenter for barn og unge – Nord (RKBU Nord) ved UiT Norges arktiske universitet.

Parent Management Training-Oregon modellen (PMTO)

Parent Management Training-Oregon modellen (PMTO) er et behandlingsprogram rettet mot familier med barn i alderen 3–12 år som har moderate til alvorlige atferdsvansker. PMTO er ifølge Wesseltoft-Rao mfl. (2017) et av de eldste og best dokumenterte tiltakene rettet mot denne målgruppen. Idégrunnet er at foreldre-barn relasjoner preget av negative samspillmønstre øker risikoen for at barn utvikler problemorientert atferd. Målsetningen er å stoppe eller redusere atferdsvansker gjennom å bryte negative samspillmønstre mellom foreldre og barn, og samtidig veilede i foreldrepraksiser som styrker foreldre-barn relasjonen. Foreldrene fremheves som de viktigste nøkkelpersonene til å endre barnets atferd, og tiltaket er derfor innrettet mot å snu om ufordelaktige væremåter og holdninger som foreldrene har tilegnet seg. PMTO er sentrert rundt fem foreldreferdigheter som har vist seg å forebygge og motvirke antisosial atferd: 1) positiv involvering, 2) ros og oppmuntring av ferdigheter, 3) problemløsning, 4) tilsyn og 5) grensesetting. Det er utformet både individuell, gruppebasert og tilpassede versjoner av PMTO. PMTO-grupper arrangeres oftest i regi av helsestasjoner eller barneverntjenester. I disse gruppene praktiseres rollespill, demonstrasjoner og plenumsdiskusjon. Inntil åtte familier deltar i hver gruppe, og kurset strekker seg over 12 samlinger, hvor hver samling har en varighet på inntil 2,5 timer.

Det finnes noen få brukerevalueringer av PMTO. Rambøll (2013) fant at tradisjonell individuell PMTO hadde virkning på barnas samspillproblemer som ble redusert, samt at foreldrene i større grad klarte å praktisere positiv grensesetting ovenfor barna. Individuell PMTO har vist seg å ha signifikant større virkning sammenliknet med ordinær behandling når det gjelder å redusere utagerende atferd og bedre barnets sosiale kompetanse. I en studie av mødre med bakgrunn fra Somalia og Pakistan som hadde deltatt i PMTO-gruppe for familier med minoritetsbakgrunn, rapporteres det om at barna viste mindre samspillsvansker hjemme og mødrene bedret sin foreldrepraksis. Reduksjon i streng disiplinering og en mer positiv foreldrepraksis, oppgis som de viktigste årsakene til at barna viste mindre samspillsvansker hjemme. Forskerne påpeker at et viktig kriterium for å nå denne gruppen er oppsøkende rekruttering. Gruppebasert PMTO for fosterforeldre har vist seg å ha positiv effekt på fosterbarnas atferd, som etter fosterforeldrenes kursdeltakelse viste mindre atferdsvansker, bedre sosiale ferdigheter og bedre tilknytning til fosterfamilien. Ifølge Wesseltoft-Rao mfl. (2017) har PMTO blitt grundig evaluert i Norge gjennom flere randomiserte studier. Ungsinn har evaluert PMTO til evidensnivå 4, som betyr at PMTO er et dokumentert virksomt tiltak.

De utrolige årene (DUÅ)

«De utrolige årene» (DUÅ) er en programserie bestående av åtte modeller, hvor formålet er å forebygge eller behandle samspillsvansker hos barn i alderen 0–12 år. Programmet legger opp til å forebygge og redusere frekvensen og intensiteten i samspillsvanskene, og styrke barnets sosiale ferdigheter og evne til å regulere følelser (Bråten og Sønsterudbråten, 2016; Wesseltoft-Rao mfl., 2017). Tiltaket er utviklet i USA, og har blitt oversatt og implementert til norske forhold via Regionalt

kunnskapscenter for barn og unge, Nord (RKBU Nord) ved Universitet i Tromsø i samarbeid med RKBU Midt-Norge, NTNU og RKBU Vest, Uni Research (Bråten og Sønsterudbråten, 2016). DUÅ finnes i flere versjoner: barnegrupper, skole – og barnehageprogrammet og foreldreprogrammet. Det er helsestasjonen eller barneverntjenesten som oftest arrangerer DUÅ-grupper. Foreldregruppen, som ledes av to ledere, løser familiene igjennom temaene ros, belønning, positiv grensesetting, håndtering av uønsket atferd, problemløsning, og styrking av empati og sosiale ferdigheter. Ved hjelp av filmsnutter, rollespill, øvelser og hjemmeaktiviteter trener familiene på disse ferdighetene som har til hensikt å styrke foreldre-barn relasjonen.

DUÅ er et av tiltakene som har vært gjenstand for mest forskning i Norge (Bråten og Sønsterudbråten, 2016). Det er fast prosedyre at foreldrene evaluerer DUÅ-gruppa etter deltakelsen, og som følge av dette finnes det flere brukerevalueringer. En brukerundersøkelse fra Verdal kommune blant 101 familier som fullførte DUÅ-gruppe i perioden 2009-2014, viste høy brukertilfredshet blant foreldrene. Dette bekreftes også i en dansk brukerundersøkelse blant foreldre og gruppeledere, hvor det fremkom at foreldrene var fornøyde med DUÅ-gruppa som de mente hadde vært nyttig for å håndtere utfordringene i relasjonen til egne barn. I den danske studien var mødrene gjennomgående mer fornøyde med DUÅ-gruppa enn fedrene (Wesseltoft-Rao mfl., 2017). Rambøll (2013) fant at foreldreprogrammet har vist seg å ha best virkning på barnas atferd, noe de mener underbygger at foreldreprogrammet bør prioriteres framfor andre versjoner av DUÅ. Foreldreprogrammet synes å ha positiv innvirkning på foreldre-barn relasjonen og yngre barns samspillsvansker.

Bråten og Sønsterudbråten (2017) fremhever en randomisert kontrollert studie av den universalforebyggende kortversjonen av DUÅ, hvor et utvalg på 186 familier fra Tromsø uten særlige utfordringer og barn mellom 2 og 8 år, ble rekruttert. 58 barn ble ekskludert som følge av at de hadde atferd som utløste behandlingsrettigheter i spesialisthelsetjenesten. Det resterende utvalget ble fordelt tilfeldig på en intervensjonsgruppe og en kontrollgruppe. Foreldrene ble så bedt om å fylle ut et spørreskjema i forkant og i etterkant av intervensjonen, samt ett år etter intervensjonen. Forskerne fant at foreldrene som hadde deltatt på kurset viste en mindre autoritær og mer positiv foreldrepraksis, og økt mestring. Foreldrene i utvalget hadde høy sosioøkonomisk status, og da forskning har vist at denne gruppen tenderer å være mer proaktive og lettere å rekruttere, stiller forskerne i studien spørsmål ved om man kan forvente samme resultat i foreldregrupper med lavere sosioøkonomisk status. Forskerne vektlegger også foreldreprogrammets potensial til å identifisere barns utfordringer tidlig, som i denne studien hvor 58 barn ble henvist til spesialisthelsetjenesten. Wesseltoft-Rao mfl. (2017) fant flere effektstudier av DUÅ og viser til at Ungsinn har vurdert foreldreprogrammet til evidensnivå 4, som betyr at det er dokumentert virksomt.

International Child Development Programme (ICDP)

ICDP er et foreldrekurs hvor målgruppen er foreldre med barn i alderen 0–18 år. Kurset har til hensikt å gjøre foreldrene bedre i stand til å imøtekomme barnas behov, samt styrke foreldrenes selvtillit og selvstendighet. Kurset tar sikte på å understøtte og forsterke et allerede godt fungerende foreldre-barn samspill, og bygger med andre ord på et ressursperspektiv. ICDP er utviklet av de norske barnepsykologene Karsten Hundeide og Henning Rye. Foreldregruppene ledes av sertifiserte veiledere og består av åtte møter med åtte temaer for godt samspill mellom foreldre og barn. ICDP-grupper blir oftest arrangert i regi av helsestasjoner og barneverntjenester. ICDP er et universelt foreldrekurs som retter seg mot den generelle barnefamilien, men det er utformet tilpassede versjoner rettet mot familier med etnisk minoritetsbakgrunn, foreldre i fengsel og foreldre til barn med funksjonsnedsettelse (Wesseltoft-Rao mfl., 2017). I tillegg ICDP-grupper, finnes ICDP som helsestasjonsmateriell og frittstående informasjonsmateriell. «Sammen foreldre og barn» er en informasjonssperm, som brukes som et samtaleverktøy av helsesøster til å snakke med nybakte foreldre om hvordan de best kan tilrettelegge for barnets utvikling (Rambøll, 2013).

Det er gjennomført flere norske brukerevalueringer av ICDP, både fra brukerens og terapeutens perspektiv (Bråten og Sønsterudbråten, 2016; Wesseltoft-Rao mfl., 2017). Skar mfl. (2014) har intervjuet 12 pakistanske mødre som har deltatt i ICDP-grupper tilpasset etniske minoriteter, hvor mødrene vektla at de som følge av kurset kommuniserte mer og bedre med barna, var roligere, mer positive og at relasjonene innad i familien ble styrket. Mødrene fremhevet også det sosiale fellesskapet som oppstod i veiledningsgruppen som positivt. Det er også gjennomført en intervjustudie med 20 innsatte fedre som har deltatt i ICDP-gruppe for fedre i fengsel. Her fremkom det at fedrene opplevde at tilknytningen til egne barn ble tettere, at barna fikk mindre problemer som følge av kursdeltakelsen og at de syntes det var positivt med en arena hvor de kunne prate om egne barn. Både fedre og veiledere mente kursdeltakelsen bidro til et bedre fengselsmiljø og til å styrke forholdet mellom ansatte og innsatte. Brukerundersøkelser blant foreldre til barn med spesielle behov er også gjennomført. Disse foreldrene framhevet at ICDP-gruppen var preget av varme og empati, og at støtte fra andre foreldre i samme situasjon bidro til at de følte seg selvstendige og mer komfortable med seg selv og med barnet (Wesseltoft-Rao mfl., 2017). Også Bredal og Vislie (2017) kommer inn på ICDP slik det ble brukt i de ulike minoritetssamfunnene de skriver om, men understreker samtidig at dette ikke er en evaluering av ICDP. Det er utført flere effektstudier av ICDP, deriblant noen norske. Bråten og Sønsterudbråten (2016) påpeker at ingen av de kvantitative studiene som foreligger er randomiserte, og at det ikke finnes fagfellevurderte kvalitative bidrag. Ungsinn evaluerte i 2012 ICDP til evidensnivå 2, som betyr at tiltaket er sannsynlig virksomt (Bråten og Sønsterudbråten, 2016).

Circle of Security (COS)

Circle of Security (COS) eller «trygghetssirkelen» på norsk, ble opprinnelig utviklet i USA. Det finnes to versjoner av COS: COS Virginia (gruppetiltak) og COS

International (familiemodellen). Førstnevnte ble implementert i Norge av Nasjonalt kompetansesenter for sped- og småbarns psykiske helse, RBUP Øst og Sør, og har eksistert i Norge siden 2007. COS International (COS-P) ble implementert i Norge av psykologene Stig Thorsteinson og Ida Brandtzæg, og var ferdig utviklet i 2010 (Bråten og Sønsterudbråten, 2016; Wesseltoft-Rao mfl., 2017). COS er innrettet mot foreldre med barn i alderen 0–6 år. COS-P sin målgruppe favner bredere og retter seg mot foreldre med barn i alderen 0–10 år, men har også blitt testet og tilpasset storbarnsfamilier. Begge versjonene deler det samme idégrunnlaget, begrepsapparatet og verktøyet, og for enkelhets skyld omtaler vi de derfor under samlebetegnelsen COS.

COS beskriver en brukervennlig modell for å illustrere og analysere barns atferd, behov og følelser. Hovedformålet er å utruste foreldrene med et verktøy som gjør dem bedre i stand til å forstå hva barnet trenger for å utvikle en trygg tilknytning til dem. Gjennom kursdeltakelsen trenes foreldrene opp til å analysere barnets tilknytningsbehov, og på å forstå og imøtekomme barnets behov på en måte som fremmer barnets utvikling. Programmet tar i bruk en grafisk modell som illustrerer tilknytningsteori visuelt. Denne grafiske modellen forestiller en sirkel med åpne hender på den ene siden. Gjennom modellen visualiseres barnets vekslende behov for utforskning og tilknytning, og barnets behov for foreldrestøtte. Toppen av sirkelen representerer barnets behov for utforskning, og den nedre delen av sirkelen barnets behov for nærhet og tilknytning. Den voksne skal skifte mellom å være «en trygg base» som støtter barnet i dets utforskning av verden, og «en trygg havn» barnet kan søke trøst og støtte hos, ettersom hva barnet trenger. Det er i hovedsak helsestasjoner og barneverntjenester som tilbyr COS-veiledning (Wesseltoft-Rao mfl., 2017).

Wesseltoft-Rao mfl. (2017) fant tre norske brukerevalueringer av COS: en som omfattet foreldrenes erfaring med COS-veiledning og to som undersøkte terapeutenes erfaringer. Av brukerstudien fremgår det at foreldrene opplevde å bli bedre kjent med seg selv som omsorgspersoner og med hvordan egen atferd påvirket barna. Den grafiske modellen ble fremhevet av foreldrene som et godt verktøy for å forstå barna. I en terapeutevaluering kom det fram at COS-terapeutene hadde positive erfaringer med bruk av COS ovenfor risikogrupper, her definert som personer som har utøvet vold og traumeutsatte omsorgspersoner. I en intervjustudie av 11 psykologer som alle hadde gjennomgått COS-opplæring, fortalte flere at de skreddersydde eget behandlingstilbud med elementer fra COS-programmet, noen hadde endret behandlingstilbudet og andre fortalte at COS-opplæringen hadde medført nye refleksjoner rundt forholdet til egne barn. Wesseltoft-Rao mfl. (2017) understreker at selv om COS-veiledning er hyppig brukt, finnes det få effektstudier og ingen av disse er randomiserte kontrollerte studier. Det er heller ikke gjennomført norske empiriske effektstudier av tiltaket. Ifølge Bråten og Sønsterudbråten (2016) har Ungsinn klassifisert COS som evidensnivå 2, som innebærer at tiltaket er sannsynlig virksomt.

Samlivstiltak

Sammenliknet med foreldrekurs, har vi funnet langt færre studier om virkningen av samlivstiltak. Vi har identifisert én studie som undersøker hvorvidt parterapi bør integreres i det ordinære behandlingstilbudet innen psykisk helsevern til barn og unge (Karlsen og Andersen, 2015). Forskerne fant at parterapi bidrar til å bedre negative samspillsmønstre mellom voksne, og mellom voksne og barn, og konkluderer derfor med at parterapi bør inngå i dette behandlingstilbudet.

I Bredal og Vislie (2017) sin intervjustudie med familierapeuter i familievern fremkom det at familierapeutene opplevde det som særlig utfordrende å arbeide med familier med innvandrerbakgrunn i parterapi. Familierapeutene peker på at det er vanskelig å få foreldrene i tale i terapeutisk forstand og at parene forsvinner etter kort tid. Det synes som at det er lettere å jobbe med hele familien og med foreldreveiledning. Bredal og Vislie (2017) påpeker at dette kan handle om at innen foreldreveiledning så finnes det tilbud tilpasset minoritetsbefolkningen, som for eksempel ICDP-diskursen, mens det ikke på samme måte er utviklet parterapi tilpasset en mangfoldig befolkning.

Av strukturerte samlivstiltak har vi identifisert litteraturbidrag om samlivstiltakene «Godt samliv», «Fortsatt foreldre» og «Hva med oss?». Godt samliv er utviklet og organisert av Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet, som også er ansvarlig for kursinnholdet. Målgruppen er førstegangsfødende foreldre og arrangeres i regi av helsestasjonene. Godt samliv har til hensikt å styrke parforholdet og støtte paret i en periode hvor hverdagslivet gjennomgår store omveltninger. Kurset har en varighet på åtte timer og er delt inn i fire kursdeler: 1) «Den store forandringen», 2) kommunikasjon, 3) krangel og konflikt, og 4) kjærlighet. Parene gis ulike øvelser og det settes av tid til erfaringsutveksling (Ludvigsen og Danielsen, 2009). Det finnes ingen effektstudier av Godt samliv, men brukerundersøkelser finner at deltakere i hovedsak er fornøyde med tilbudet (Winsvold, Føleide og Gundersen, 2016).

Fortsatt foreldre ble utviklet ved samlivssentret Modum Bad i perioden 2005–2007, og er et kompetansekurs for foreldre etter samlivsbrudd. Kurset forvaltes av Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet og brukes i hovedsak av familievern. Formålet med kurset er å hjelpe foreldre til å samarbeide og kommunisere bedre etter samlivsbruddet, slik at barn får en trygg og stabil hverdag. Kurset er sentrert rundt seks temaer: bruddprosessen, kommunikasjon, konflikt og samspill, barnas livssituasjon, foreldresamarbeid og veien videre. I likhet med Godt samliv, finnes det ingen norske effektstudier av dette kurset, men det er identifisert tre brukerevalueringer. En evaluering fra 2009 med 45 deltakere, fant at foreldrene var fornøyde med kurset og at forventningene ble innfridd. Noen pekte imidlertid på at de ønsket mer tid til å utforske og diskutere stoffet innenfor hvert tema. I en kvalitativ intervjustudie med fem foreldre fra kurset, fremkom det at kurset bidro til å normalisere reaksjoner etter bruddet, men flere påpekte at kurset ikke løste deres problemer. Samtlige foreldre ønsket at tilbudet varte lenger og at de hadde blitt gjort oppmerksom på kurstilbudet rett etter bruddet (Borren og Helland, 2013; Wesseltoft-Rao mfl., 2017). I en studie av Thuen (2013) hvor to av tre foreldre i

utvalget hadde moderat til høyt konfliktnivå, ble det rapportert om bedre samarbeidsevner og konfliktløsningsstrategier blant foreldrene etter kurset (Thuen, 2013 i Winsvold, Føleide og Gundersen, 2016).

Samlivskurset «Hva med oss?», driftes av Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet og retter seg mot par som har barn med nedsatt funksjonsevne. Kurset tar sikte på å styrke parforholdet og familiesamarbeidet. En viktig målsetning med kurset er å skape møteplasser hvor foreldre kan utveksle erfaringer og kunnskap. «Hva med oss?» er et dagskurs som strekker seg over seks timer, og tar for seg temaene arbeidsdeling, og påfyll av glede og energi. Det er ikke identifisert effektvurderinger av kurset, men vi fant to studier som gir innblikk i foreldrenes kurserfaringer. I en studie fremkommer det at foreldrene i hovedsak er fornøyde med kursets rammer og innhold. Kvinnene tok oftest initiativ til å delta på kurset, men både kvinner og menn deltok fordi de ønsket å styrke parforholdet, utveksle erfaringer og lære kommunikasjonsteknikker. Kommunikasjon og sammensatte følelser ble fremhevet som de mest nyttige temaene. De fleste foreldrene mente de hadde hatt utbytte av kurset (Wesseltoft-Rao mfl., 2017). Demiri og Gundersen (2016) intervjuet 10 foreldre til barn med funksjonsnedsettelse, hvor tre av foreldrene hadde deltatt på kurset. En forelder syntes det var bra å få muligheten til å delta på kurset, mens en annen mente at kurset ikke løste noe og påpekte at foreldrene i stedet burde fått psykologtilbud. Flere av foreldrene syntes det var rart at kurset ikke skilte mellom diagnose og alvorlighetsgrad.

Hovedfunn

Vi har her presentert studier av noen utvalgte former for familiestøttende tiltak, og undersøkt hvordan disse tiltakene er tilpasset ulike familiekonstellasjoner og om tiltakene ivaretar perspektivene til de ulike familiemedlemmene. Studier av den obligatoriske foreldremeklingen ved samlivsbrudd viser at den totale tiden brukt på mekling er redusert siden en lovendring i 2007, som tok sikte på å bruke mindre ressurser på mekling i ukompliserte saker. Konfliktfylte saker, der barnefordelingsaker ofte inngår, bruker også mindre tid enn tidligere, selv om forskningen indikerer at de foreldrene som brukte mest tid i mekling, også kom fram til en avtale. Relativt mange foreldre avslutter likevel meklingen etter bare én time, uten å bli enige om en avtale. Dette gjelder særlig i høykonfliktsaker, der meklingen kan være et ledd i en prosess mot domstol, og dermed ikke et reelt konfliktløsningsverktøy. Studiene viser at meklere har behov for mer kompetanse og ressurser for å håndtere høykonfliktsaker bedre. Foreldrekurs er et annet type tiltak med formål å støtte familier, og her viser studier at norske foreldrekurs har en innretning mot foreldre til barn og unge med samspillsvansker. Vi har lagt vekt på å presentere studier av foreldrekurs som er mest utbredt og/eller ifølge Ungsinn har påvist best virkning. Vi har også gjennomgått studier av ulike samlivstiltak, som blant annet viser at parterapi bidrar til å bedre negative samspillsmønstre mellom voksne, og mellom voksne og barn. Det framgår også at familierapeuter som arbeider med parterapi i familier med innvandrerbakgrunn har behov for bedre kompetanse og tilgang til bedre tilpassede tilbud til denne befolkningsgruppa. I neste kapittel presenteres identifiserte kunnskapshull og behov for videre forskning på familiestøttende tiltak.

6 Forskningsstatus og anbefalinger

Hvordan man definerer hva en familie er, og hvem som kan danne en familie, er et resultat av sosiale og kulturelle normer og offentlig lovgivning som endrer seg over tid, og som varierer på tvers av land. Det er derfor mange mulige innganger til å studere familien. Man kan studere familiedannelse og -oppløsning, familie-medlemmers interne relasjoner eller familiens relasjoner til omverdenen, lovfestede eller uformelle normer og forpliktelser overfor hverandre, samt enkelt-medlemmers og familiekollektivs valg, atferd og praksiser (Saraceno mfl., 2012). Felles for disse innfallsvinklene er at de henger tett sammen, men belyser ulike sider ved betydningen av familien som institusjon – for storsamfunnet og for enkelt-individer. I denne kunnskapsgjennomgangen har vi behandlet fire slike temaer. Dette betyr at vi har gjort noen klare avgrensninger, noe som har vært nødvendig fordi familien er en så sentral del av samfunnsorganiseringen og inngår i svært mange ulike forskningsfelt.

Vi har først trukket noen større linjer gjennom å gå inn på omsorg som et politisk felt i en rivende utvikling. Grensene mellom stat og familie har blitt trukket på nytt gjennom det 20. århundrets store likestillingsprosjekt. Det er ikke lenger mulig å ta for gitt at evne til og ansvar for økonomisk forsørgelse på den ene siden og ubetalt omsorgsarbeid i familien på den andre følger skillet mellom mann og kvinne. Også skillet mellom to naturgitte og komplementære kjønn blir problematisert i vår tid, og vi ser at nye familiekonstellasjoner vokser fram. Samtidig har globaliseringens mange aspekter ført med seg økt innvandring til Norge fra land og verdensdeler med mange ulike versjoner av hva en familie er, hvem den omfatter, og hva slags mening og funksjoner den fylles med. Også dette utfordrer det vi kan kalle 1950-tallets smale, hvite kjernefamiliemodell. Slike utfordringer kan gi rom for nye muligheter for både barn og voksne. Parallelt med disse endringene, og i samspill med dem, er barns rolle i samfunnet radikalt endret. Både lokalt, nasjonalt og globalt er det nå en voksende konsensus om barn som selvstendige individer som har rett til å bli hørt. En konsekvens av dette skiftet er at barn tilskrives egne rettigheter, selv om de fortsatt er mindreårige i lovens forstand.

Disse endringsprosessene har blant annet redusert (dog ikke fjernet) kvinners økonomiske sårbarhet. Gjennom en sterkere tilknytning til arbeidsmarkedet, som en del av forskningen gjennomgått i kapitlene om omsorg og tidsbruk viser, er kvinners avhengighet av en familierelasjon for forsørgelse blitt redusert. Som vi var inne på i innledningen til denne rapporten, har samtidig det økte mangfoldet, representert ved bl.a. nye familiekonstellasjoner, større kulturell og økonomisk variasjon, flere enslige forsørgere, og mer ustabile parrelasjoner, produsert nye sosiale risikoer. Det vil si at vi får nye sosialt og økonomisk sårbare grupper, som velferdsstatens ordninger og tjenesteapparat må settes i stand til å møte. Kapitlene om samlivsbrudd og familiestøttende tiltak illustrerer noe av kompleksiteten i å møte dette mangfoldet.

Vi har i de foregående kapitlene gått igjennom noe av den nyere forskningen på våre fire temaområder. Forskning om omsorg, der familie- og likestillingspolitikken har tydelige samvirkninger, har vært først ut.

Omsorg

For temaet omsorg har vi avgrenset forskningen til den som omhandler familier med småbarn, det vil si i barnehagealder og yngre. De fleste av utfordringene familiene møter i forhold til omsorg er mest framtreddende i barnas første leveår. En del av forskningen har et overordnet blikk på samspillet mellom de institusjonelle strukturene, som legger noen rammer for familiers valg og handlinger i forhold til hvordan de organiserer omsorgen, og de faktiske, observerbare og ofte målbare, praksisene. Fokuset ligger på generelle mønstre og bruk eller uttak av rettigheter og omsorgstilbud. Denne forskningen kan beskrives som en blanding av kvalitativ og kvantitativ. Kvalitativt beskriver den utformingen av de velferdspolitiske ordningene rettet mot småbarnsfamiliene. Kvantitativt kartlegger disse studiene faktisk utnyttelse og bruk av de aktuelle rettighetene og omsorgsordningene. Kombinasjonen av kvalitative og kvantitative tilnærminger gjør denne forskningen i stand til å analysere betydningen av disse ordningene for ulike familietyper (f.eks. ulik sosial eller etnisk bakgrunn, ulik størrelse, u/likekjønnede foreldre) og potensielle konsekvenser av endringer i politikk. Forskning med denne tilnærmingen er dominert av studier som konsentrerer seg om klasse eller etnisitet med kjønn og likestilling som tverrgående dimensjon.

Litteratur som omhandler omsorgsorganisering og foreldreskap i familier med funksjonsnedsettelse blant barna og/eller foreldrene har ikke blitt plukket opp i søkene. Det samme gjelder barnefamilier med foreldre av samme kjønn. Når det gjelder sistnevnte gruppe kan dette henge sammen med at slike familier inntil nylig var ganske uvanlige. Etter hvert som denne familieformen blir mer utbredt, vil de forhåpentligvis også bli gjenstand for mer forskning. Kanskje mer overraskende fant vi også få studier som omhandlet enslige forsørgere eller barnerike familier.

Det er ikke noen en-til-en sammenheng mellom policy og familiers preferanser, handlinger og praksis. Det levde livet og folks livsprosjekter preges av at folk fortolker politikken i rammen av egne idealer og verdensbilder. Forskningstradisjonen som bidrar til å få fram disse aspektene peker også på at tilsynelatende lik utnyttelse eller uttak av de ulike ordningene ikke nødvendigvis er det samme som kjønnslikestilling eller fravær av forskjeller på tvers av dimensjoner som klasse eller etnisitet. Familiepolitikken med kontantstøtte, barnehage og betalt foreldrepermisjon i spissen danner rammene og mulighetsstrukturen for småbarnsfamiliens organisering av hverdagslivet og fordeling av omsorgsoppgavene. Politikken legger noen føringer og representerer mulighetsstrukturer, men disse determinerer ikke hvordan hverdagslivet i familiene utspiller seg og omsorgen organiserer. Folk tilpasser likevel fortolkninger og begrunnelser for sin bruk av politikken til sine egne verdsett og normer.

De teoretiske perspektivene vi har fanget opp i litteraturbidragene om foreldreskap og omsorgsorganisering befinner seg i all hovedsak innenfor sosiologien, og da særlig familiesosiologien med enkelte bidrag i skjæringspunktet mellom sosiologi og statsvitenskap, og mellom sosiologi og demografi. Klasse-, kjønns- og migrasjonsperspektiver står også sentralt som utgangspunkt for problemstillinger og analytiske rammeverk, noe som er nødvendig for å belyse mangfoldet og mekanismene som produserer sosial ulikhet. Fra et teoretisk mangfolds- og ulikhetsperspektiv er det imidlertid noe overraskende at eksplisitte henvisninger til et begrep som interseksjonalitet er fraværende i litteraturbidragene som har blitt fanget opp i denne kunnskapsgjennomgangen. Særlig sosiologene har brukt dette begrepet som en analytisk tilnærming egnet til å understreke kompleksiteten i ulikhetsskapende prosesser (Collins, 2015). Enkelte av problemstillingene, de analytiske perspektivene og forklaringsmodellene som går igjen kan også plasseres innenfor den komparative velferdsstatsforskningen eller fagretningen «social policy». Dette er en veletablert tverrfaglig forskningstradisjon hvor særlig utformingen og konsekvensene av vestlige lands sosialpolitikk og sosiale problemer har vært gjenstand for mye forskning¹².

Tidsbruk

Hvordan omsorgen utøves i og utenfor familien, henger tett sammen med hvordan tiden brukes – hvordan vi prioriterer og fordeler ulike oppgaver i familien. For temaet «tidsbruk i familien» står det klart at det meste av forskningen vi har gjennomgått i denne rapporten omhandler eller er utført på kjernefamilier med små barn. Tidsbruksundersøkelsene som er referert, setter et særlig søkelys på familier med barn under 15 år, med hovedvekt på hvordan situasjonen er for familier som har barn i alderen 0-3 år eller barn opp til syv år. En liten del av studiene som er gjennomgått, tar for seg forholdet mellom voksne familieforsørgere og deres foreldregenerasjon, og omfatter på denne måten et tregenerasjonsperspektiv.

Typisk for tidsbruksundersøkelsene og artiklene som bygger på dette materialet er at analysene tar for seg den heterofile kjernefamilien. Noe av årsaken til dette kan skyldes politiske og økonomiske likestillingsinteresser som har preget dette forskningsfeltet med bakgrunn i kvinners inntreden på arbeidsmarkedet fra rundt 1970, og som har hatt et særlig fokus på kvinners innsats på arbeidsmarkedet kombinert med ansvar for husholdsoppgaver i den såkalte «dual earner/dual carer-modellen» (Koren, 2012; Ellingsæter, 2012a). Artiklene som omhandler tidsbruk i denne litteraturgjennomgangen har mindre interesse i et mangfolds-perspektiv, idet etnisk bakgrunn eller regnbuefamilier ikke har blitt fanget opp i

¹² I Storbritannia defineres «social policy» gjerne som en egen tverrfaglig disiplin eller fagretning hvor flere av samfunnsfagene kombineres i studier av sosiale problemer og forsøk på å løse disse. Mange av universitetene – også de mest tradisjonsrike som eksempelvis Oxford University og London School of Economics – har egne Social Policy Departments.

litteratursøkene til tross for at slike søkeord inngikk i søkestrengene som lå til grunn for søk i litteratordatabasene.

Hvis vi ser videre fra de standardiserte tidsbruksundersøkelsene, finnes det surveyer over husholdsarbeid i alle de skandinaviske landene. I disse surveyene ser vi også at familier med enslige forsørgere kan inngå blant respondentene. Alle instrumentene som er brukt for å måle tidsbruk i studiene som vi har gjennomgått i denne rapporten, har variabler som kan brukes til å måle utdanningsnivå og eventuelt flere indikasjoner på sosial status. Vi ser av vår litteraturgjennomgang at disse målene i noen grad blir brukt i analysene og at de i flere tilfeller gir utslag.

Et viktig funn er at mens familiemedlemmers tid brukt til husarbeid har gått ned, har foreldrenes tid brukt på omsorg for barn faktisk gått opp i Norge i de senere årene. Sett i lys av den sterke økningen i barnehagedekning er dette oppsiktsvekkende, og forklares i litteraturen med at status på og kvaliteten i mye av tiden til omsorgen for barn er endret fra mer eller mindre passivt tilsyn til aktiv deltakelse i barnas liv.

De teoretiske perspektivene i litteraturbidragene om «tidsbruk i familien» befinner seg i all hovedsak innenfor sosiologien med grenseflate mot samfunnsøkonomi. Det første kommer til uttrykk i hvordan aktørene i familien, det vil i hovedsak si kvinnene og mennene som hører til «dual earner/dual carer»-husholdningene, innretter livene sine etter arbeidslivets betingelser, og etter normene og behovene som styrer kjernefamiliens rutiner og aktiviteter. Det samfunnsøkonomiske aspektet kommer til syne i litteraturbidrag som tar for seg selve fordelingen av husholdsarbeidet i hjemmet, hvor det i mange av bidragene legges til grunn at disse oppgavene er lite attraktive, og at familiemedlemmene følgelig ønsker å utføre så lite som mulig av dette arbeidet. Fordelingen av husholdsoppgaver får dermed karakter av en forhandlingssituasjon, hvor menn og kvinner opptrer med ulike økonomiske og arbeidsmessige ressurser, ulike ideologier og innstilling til likestilling og ulik mengde av tid til rådighet (Grunow, 2019).

Studiene som på denne måten tar for seg forhandlingspartenes ideologiske disposisjoner, strekker seg mot *doing gender*-teorifeltet. Forskningsbidragene i dette feltet viser i vår litteraturgjennomgang typisk til måter å kategorisere de heterofile foreldreparene som mer eller mindre «tradisjonelle» eller «egalitære» etter i hvor stor grad de deler på husholdsarbeid og i hvor stor grad de er tilfredse med disse ordningene. Slike typologier kan ses som en naturlig forskningsmessig utvikling av det som tidsbruksundersøkelsene opprinnelig fanget opp og etablerte som forskningsfelt, nemlig likestilling i hjemmet.

Samlivsbrudd

Risikofaktorer for samlivsbrudd er svært sammensatte, og kontrollerte studier viser at det kan være nær sagt umulig å identifisere direkte årsaksforhold (jfr. Dommermuth, Hart, Lappegård, Rønsen og Wiik, 2015, s. 58). Når det gjelder risikofaktorer for

samlivsbrudd, peker forskningen likevel mot to mulige innsatsområder for målrettede tiltak, nemlig livssituasjonen til mødre med små barn, og livssituasjonen til familier med barn med krevende diagnoser og store omsorgsbehov.

Selv om delte omsorgsløsninger dominerer som den foretrukne løsningen, både ideologisk og empirisk, viser litteraturgjennomgangen fra FHI (Blaasvær mfl., 2017) at kunnskapsgrunnlaget på dette området når det gjelder mindre barn er begrenset, og at resultater fra andre land ikke nødvendigvis er overførbare til en norsk kontekst.

Gjennomgangen viser behovet for longitudinelle studier, samt datasett der vi har relevant informasjon fra situasjonen før samlivsbruddet og som gjør det mulig å følge forløpet over tid. Spesielt når det gjelder studier av tiltak, er det kvantitative studier som dominerer forskningen på samlivsbrudd. Forskning som tar en mer kvalitativ tilnærming, kan som vi har sett balansere det mer problemorienterte utgangspunktet som kvantitative undersøkelser representerer.

Familiestøttende tiltak

Samlivsbrudd kan være en god løsning for noen eller alle familiemedlemmene når familien ikke fungerer. Det er likevel, som vi har sett, en problemorientering i forskningen på dette temaet. Dette kan forstås i lys av synet på kjernefamilien som en grunnleggende byggestein i samfunnet, men det henger også sammen med at et samlivsbrudd ofte er preget av konflikter, sorg og vonde følelser. For å forebygge samlivsbrudd og negative konsekvenser av samlivsbrudd, finnes det en rekke familiestøttende tiltak. Vi har presentert studier av noen utvalgte former for familiestøttende tiltak, undersøkt hvordan disse tiltakene er tilpasset ulike familiekonstellasjoner, og om tiltakene ivaretar perspektivene til de ulike familiemedlemmene. Studier av den obligatoriske foreldremeklingen ved samlivsbrudd viser at den totale tiden brukt på mekling er redusert siden en lovendring i 2007, som tok sikte på å bruke mindre ressurser på mekling i ukompliserte saker. Konfliktfylte saker, der barnefordelingssaker ofte inngår, bruker også mindre tid enn tidligere, selv om forskningen indikerer at de foreldrene som brukte mest tid i mekling, også kom fram til en avtale. Relativt mange foreldre avslutter likevel meklingen etter bare én time, uten å komme fram til en avtale. Dette gjelder særlig i høykonfliktsaker, der meklingen kan være et ledd i en prosess mot domstol, og ikke fungerer som reelt konfliktløsningsverktøy. Studiene viser at meklere har behov for mer kompetanse og ressurser for å håndtere høykonfliktsaker bedre. Foreldrekurs er en annen type tiltak med formål å støtte familier, og her viser studier at norske foreldrekurs har en innretning mot foreldre til barn og unge med samspillsvansker. Vi har lagt vekt på å presentere studier av foreldrekurs som er mest utbredt og/eller ifølge Ungsinn har påvist best virkning. Vi har også gjennomgått studier av ulike samlivstiltak, som blant annet viser at parterapi bidrar til å bedre negative samspillsmønstre mellom voksne, og mellom voksne og barn. Det framgår også at familieterapeuter som arbeider med parterapi i familier med innvandrerbakgrunn har behov for bedre kompetanse og tilgang til bedre tilpassede tilbud til denne befolkningsgruppa.

Forskingens kvalitet og relevans

Selve utgangspunktet for litteraturstudien er publisering i anerkjente vitenskapelige tidsskrifter. I prinsippet har studiene vi har referert allerede vært igjennom en kvalitetskontroll. Fagfellevurderingssystemet er ikke perfekt, men må likevel kunne sies å være akademias mest anerkjente og utbredte metode for kvalitetssikring. Vi har derfor valgt å gi en mer generell vurdering av statusen på det enkelte område, og dels forsøkt å gi en karakteristikk av hvordan norske studier står seg internasjonalt. Vi har derfor også unngått å framheve særlig viktige eller relevante enkeltstudier. Vi har altså vurdert totaliteten av studiene på hvert enkelt felt.

Omsorg

Når det gjelder kvaliteten på forskningen som undersøker idealer og praksiser knyttet til foreldreskap og organisering av omsorg for småbarn, er vår vurdering at dette feltet står sterkt. Vi finner en fin balanse mellom kvalitative og kvantitative studier. Valg av data og metoder i de ulike studiene som er inkludert i rapporten, framstår generelt sett som veloverveid ut fra forskningsspørsmålene som tas opp. Alle studiene som er referert til i kapitlet om omsorg, bidrar til dette forskningsfeltet på en meningsfylt måte. Hver enkelt studie kommer inn med et eget perspektiv og begrenset fokusområde. Det er derfor summen eller helheten av disse bidragene som gjør at vi kan konkludere med at kunnskapsgrunnlaget er av god kvalitet på dette feltet.

Denne konklusjonen trekkes videre på bakgrunn av at Norge relativt ofte er med som case i den internasjonale/europeiske komparative forskningen om familiepolitikk og omsorgsorganisering. Sammenlikner vi med et annet beslektet felt, den komparative velferdsstatslitteraturen, som ser på den overordnede innretningen av lands sosialpolitiske ordninger, er vårt inntrykk at Norge i enda større grad inkluderes som empirisk case i internasjonalt publisert forskning på omsorgsfeltet. Antakeligvis er en medvirkende årsak at flere norske miljøer og enkeltforskere – enten alene eller i samarbeid med utenlandske miljøer – har vært med å levere sentrale bidrag til den europeiske forskningsfronten på dette området. Det publiseres om Norge i internasjonalt anerkjente tidsskrifter, og dette er med på å heve kvaliteten. At studier hvor det forskes på familiepolitikk og organisering av småbarnsomsorg i Norge publiseres i internasjonalt anerkjente, fagfellevurderte, tidsskrifter er etter vårt syn det beste målet på kvaliteten på feltet.

Tidsbruk

Det samme kan sies for studiene av tidsbruk i familien. Her utfylles et veletablert, longitudinelt og til dels internasjonalt komparativt forskningsfelt med tidsregistreringer på ulike gjøremål av enkelte kvalitative studier av hvordan arbeid deles på mikronivå mellom menn og kvinner i familier med barn. Kanskje er de mest interessante studiene vi har funnet i dette feltet analysene av hvordan arbeidsdelingen i familien vurderes og oppleves av menn kontra kvinner, basert på at omfanget av det ubetalte arbeidet ikke er likt fordelt mellom ektefeller eller samboere. En norsk studie i dette feltet peker på at selv om kvinner er forfordelt

når det gjelder arbeidsbyrden i hjemmet, oppfatter særlig kvinner dette som rettfærdig. En svensk studie viser til at selv om paret kan oppfatte skjev arbeidsbyrde som rettfærdig, fører dette like fullt til at begge kan være slitne og kjenne at de har lite overskudd – også til hverandre.

Samlivsbrudd

Forskningen rundt samlivsbrudd er omfattende, med vesentlige bidrag til forskningsfronten også av norske forskere. Noe av bakgrunnen kan tilskrives flere etablerte internasjonale tidsskrifter som er dedikert til denne spesifikke tematikken, tidsskrifter der også norske forskere har bidratt. Når norske bidrag hevder seg relativt bra internasjonalt, skyldes dette blant annet flere miljøers evne til å etablere datasett av god kvalitet, dels med utgangspunkt i tilgjengelige registerdata administrert av Statistisk sentralbyrå. I komparativ sammenheng er det mye som skiller liberale, konservativ/korporative og sosialdemokratiske velferdsmodeller. Dette kan skape utfordringer når det gjelder sammenligninger på det familiepolitiske området, der for eksempel forståelsen av hva som ligger i begrepet «delt omsorg» varierer. Samtidig er denne variasjonen også en styrke, i det sosialdemokratiske land i Skandinavia regnes som foregangsland på det familiepolitiske området.

Familiestøttende tiltak

Forskning på familiestøttende tiltak kjennetegnes av at de beskriver flere nasjonale og egenutviklede tiltak, og som følge av dette har vi i hovedsak avgrenset oss til norske studier. Disse er i stor grad deskriptive. Den norske meklingsordningen er unik i internasjonal sammenheng. Norske foreldrekurs er i stor grad rettet mot barn og unge med samspillsvansker, og det er et stort fokus på randomiserte kontrollerte forsøk i forskningen på disse kursene. Dette til forskjell fra Sverige, hvor variasjonen i forskere/forskningsmiljø og bruk av forskningsmetoder er større.

Flere av foreldrekursene finner vi igjen i de andre nordiske landene, og det er etterlyst nordiske komparative studier av de relative effektene av slike kurs. For å undersøke dette, trengs det studier som sikrer at tiltaksinnholdet og sammenligningsgrunnlaget er det samme. I vårt utvalg inngår både fagfelleverderte artikler og flere forskningsrapporter og notater. Et par av studiene vi har inkludert om mekling og parterapi har begrenset generaliserbarhet som følge av at forskeren har gjennomført studien på egen arbeidsplass med få deltakere. Disse studiene er likevel inkludert, fordi vi vurderte at studiene kan gi innblikk i problemstillinger vi ellers har funnet lite annen forskning om.

Videre kunnskapsbehov

Gjennomgangen har vist en rekke kunnskapshull. Nedenfor vil vi omtale noen av disse, med vekt på områder der den videre politikktutformingen vil være tjent med et bedre kunnskapsgrunnlag.

Omsorg

Litteratur som omhandler omsorgsorganisering og foreldreskap i familier med funksjonsnedsettelse blant barna og/eller foreldrene har ikke blitt plukket opp i søkene. Det samme gjelder barnefamilier med foreldre av samme kjønn. Vi har også funnet få studier som omhandlet enslige forsørgere eller barnerike familier. Videre er det behov for forskning om følger for barn av ulike forståelser og tilnærminger til foreldreskap og barndom, og for forskning som tar barns perspektiv på foreldrenes organisering av omsorgen. Det vil også være behov for mer kunnskap om den videre utviklingen av holdninger og praksiser i befolkningen generelt, og i ulike minoritetsgrupper spesielt. Av interesse her vil også være ulike befolkningsgruppers syn på familiepolitiske virkemidler, ulike forståelser og tolkninger av ordningene, og begrunnelser for egne valg. Her vil vi også peke på behovet for slik forskning om fedre som ikke tar ut fedrekvote, uavhengig av om de selv er positive til ordningen.

Følgende temaer, problemstillinger og perspektiver vil det dermed være nyttig å få mer kunnskap om:

- *Foreldreidealer og omsorgspraksiser blant foreldre med funksjonsnedsettelse og i familier med barn med nedsatt funksjonsevne.* I hvilken grad er kjønnsrollene i forhold til organisering av omsorgsoppgaver og arbeidsmarkedsdeltakelse i familier med barn med funksjonsnedsettelse eller alvorlig sykdom annerledes sammenliknet med familier hvor både barna og de voksne er friske? I våre litteratursøk, som har vært dreid mest mot samfunnsfaglige kilder, har vi ikke fanget opp noen studier som tar for seg disse problemstillingene. Det er mulig at man vil finne relevante studier innen mer samfunnsmedisinsk eller helsefaglig orientert forskning.
- *Foreldreidealer og omsorgspraksiser blant enslige foreldre.* I hvilken grad klarer de å følge praksiser som samsvarer med sine idealer for godt foreldreskap? Vi har funnet lite fokus på enslige foreldre i litteraturen vi har gått igjennom. Et interessant unntak er en nylig publisert kvalitativ studie fra Sverige som bygger på 39 dybdeintervjuer med enslige mødre med forskjellige sosio-økonomiske utgangspunkt (Roman, 2019, se også 2017). En tilsvarende studie i norsk sammenheng kunne være med på å styrke kunnskapsgrunnlaget og legge til rette for god familiepolitikk for en antatt sårbar gruppe¹³.

¹³ Det skal nevnes at Løken mfl. (2018) står bak en kvantitativ registerstudie som fokuserer på enslige mødre og deres barn i Norge, men her er forfatterne interessert i en reform fra 1998 rettet mot å få flere enslige mødre i arbeid og konsekvensene for de deltakende mødrenes barn. Skoleprestasjonene går ned og dette har sammenheng med at mødrene får mindre tid hjemme, noe som kan knyttes til det observerte fallet i skoleprestasjoner.

- *Foreldreidealer og omsorgspraksiser blant regnbuefamilier.* Er de på noen måte forskjellige fra familier med en mor og en far? Og i hvilken grad er sosial bakgrunn en relevant variabel for disse familiene? I 2013 publiserte NOVA en rapport på oppdrag for Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Fjær og Backe-Hansen, 2013). Småbarnsfasen og omsorgsorganisering belyses ikke, men det er likevel verdt å merke seg at Fjær og Backe-Hansen peker på en rekke kunnskapshull, blant annet et sviktende statistisk data-grunnlag. Dette gjør det vanskelig å få en generell oversikt over disse familiene. En PhD avhandling i sosiologi fra 2014 studerte «regnbuefamiliers døtre og sønner» i Danmark og Norge, men intervjumaterialet som dannet grunnlag for studien er allerede ganske gammelt (Hanssen, 2014). Heller ikke i dette arbeidet får vi vite noe særlig om foreldreskap og omsorg for småbarn.
- *Individuelle og samfunnsmessige følger for barn.* Hvilke følger har ulike forståelser og tilnærminger til foreldreskap og barndom, særlig over lang tid? Her trengs det også flere studier som mer eksplisitt tar barnas perspektiv når de ser på betydningen av foreldrenes organisering av småbarns-omsorgen. Bungum (2013) gjør et forsøk på å utvikle et slikt perspektiv med utgangspunkt i kjønn og fedrenes rolle, men her er det rom for mer forskning.
- *Endringer i holdninger og i praksiser i ulike deler av den innvandrede befolkningen.* Innvandrerbefolkningen er svært heterogen, og sammensetningen varierer over tid. Det er derfor behov for å holde kunnskapsgrunnlaget oppdatert gjennom en kombinasjon av kvantitative studier av rettigheter og bruk av de familiepolitiske ordningene og ulike kvalitative studier som fanger opp forskjellige gruppers holdninger, kulturelle forståelser av ordningene og begrunnelser for egne valg.
- *Forståelse av mekanismer som ligger til grunn for faktiske valg knyttet til foreldrepermisjon.* Slike mekanismer fører til at praksis ikke alltid samsvarer med holdninger og ønsker blant enkelte grupper mødre og fedre når det gjelder bruk av fedrekvote og permisjon. Blant annet trekker Kitterød mfl. (2017) fram et behov for ytterligere kunnskap om fedrene som ikke tar fedrekvote til tross for at de egentlig er positive til å benytte seg av den. Her peker de blant annet på mer forskning på frykt for jobb-relaterte konsekvenser ved benyttelse av kvote. I denne sammenheng er det samtidig viktig å minne om forliggende forskning som viser at man bør være forsiktig med å sette likhetstegn mellom fedrekvoteuttak og likestilling (Brandth og Kvande, 2016; Duvander, 2013; Smeby, 2013). Motsatt finnes det også fedre som ikke tar ut kvoten, men likevel gir et sterkt bidrag til omsorgsarbeidet (Kitterød mfl., 2017).

Tidsbruk

Mens det finnes en rekke studier av hvordan kvinner og menn som inngår i parforhold og har felles barn bruker tiden i hjemmet, har det *ikke vært lett å finne*

studier hvor «familien» er enhet for analysen. Tidsbruksundersøkelsene baserer seg i mindre grad på rapporter fra par. Derfor har vi måttet bruke de ulike studienes rapporter om hvordan kvinner og menn bruker tiden i familien, målt hver for seg. Dette bør en være oppmerksom på.

Det store flertallet av studiene vi har gått gjennom i dette kapitlet omhandler voksne familiemedlemmer. En dansk studie tar for seg tenåringers opplevelse av tid og tidsbruk, og norske studier forteller om barns tidsbruk. Det synes imidlertid å være en *betydelig mangel på studier av hvordan barn og ungdom oppfatter tid i familier* hvor begge de voksne jobber og hvor barna selv går i barnehage, på skole og eventuelt på SFO og på organiserte fritidsaktiviteter. Vi har videre bare funnet én solid *nordisk komparasjon med hensyn til tidsbruk på husholdsoppgaver*, til tross for at datamateriale i hvert av de nordiske landene kunne lagt til rette for flere slike sammenliknende studier.

Samlivsbrudd

Når det gjelder risikofaktorer for samlivsbrudd, kan vi peke på to områder med et særlig behov for mer kunnskap, nemlig *livssituasjonen til mødre med små barn*, og *livssituasjonen til familier med barn som har krevende diagnoser og store omsorgsbehov*. Når det gjelder konsekvensene av samlivsbrudd, er det en mangel på *longitudinelle studier* og datasett der vi har relevant informasjon *fra situasjonen før samlivsbruddet*. Det er også behov for mer *kvalitativ forskning*, ikke minst for å avdekke særnorske trekk ved ulike omsorgsorganiseringer og delt omsorg, sett fra *barnets perspektiv*. Videre er det foreløpig lite forskning som belyser *mangfold i familiekonstellasjoner og behov* i forhold til den kunnskapen vi har om samlivsbrudd i majoritetsfamilier. Med et økende mangfold vil det også bli et økende behov for tilpasning av politikktutforming og tiltak til ulike grupper, og dermed er dette et felt som bør prioriteres for forskningen framover.

Familiestøttende tiltak

Vi har funnet få studier som omhandler *barns egne perspektiv på deltakelse i foreldremekling*. Videre er det få av studiene som tematiserer *etniske minoritetsgrupper i mekling, særlig fra familiens eget perspektiv* (Bredal og Vislie, 2017). Det finnes noe forskning om virkningen av foreldrekurs for ulike målgrupper. Det synes allikevel å være forsket lite på *tiltakens virkning for spesifikke målgrupper* som familier med minoritetsbakgrunn, familier med ulik sosioøkonomisk bakgrunn og familier med barn som har andre utfordringer enn samspillsvansker. I tillegg til mer kunnskap om virkningen, er det behov for ytterligere forskning om *hvordan foreldrekurs i størst mulig grad kan nå fram til ulike grupper*. Det framgår av litteraturen at fedre og familier med minoritetsbakgrunn er underrepresentert i tiltakene. Det er også færre studier som omhandler tilbud til storbarnsforeldre.

Basert på den gjennomgåtte forskningen vil vi i det følgende peke ut noen kunnskapshull og hovedområder hvor det er behov for mer forskning om familiestøttende tiltak.

Flere forskere påpeker at det *trengs mer kunnskap om hvordan meklingsordningen kan tilpasses bedre til familier med store konflikter*. Som nevnt avslutter ca. 25 prosent av alle foreldrepar meklingen etter én time uten å ha oppnådd avtale. Dette tyder på at dagens meklingsordning ikke er godt nok innrettet mot familiene med store konflikter. Gulbrandsen og Tjersland (2017) understreker at det bør være minst to meklere i høykonfliktsaker, noe de mener kan bidra til å øke muligheten for at foreldrene fortsetter meklingen utover det som er obligatorisk. Det trengs også studier som undersøker meklernes håndtering av egne følelser i de vanskeligste sakene, da dette kan være av betydning for intervensjonene som meklerne gjør (Gigstad og Wathne, 2017; Gulbrandsen og Tjersland, 2017). Mer kunnskap om relasjonen mellom mekler og foreldre, og om hva som bidrar til å skape et godt samarbeid, etterspørres også (Nilsen, 2012). Videre er det behov for studier om barns deltakelse i foreldremekling. Dette vil ifølge Gulbrandsen og Tjersland (2017) være særlig relevant i saker hvor foreldre er uenige om hva barnet mener. Barns deltakelse fordrer imidlertid nye spørsmål, som hvordan mekler skal gå fram for å få foreldrene til å støtte opp om barns deltakelse, hvordan øke muligheten for at barn deltar, organisering av samtalen og hva som skal videreformidles til foreldrene fra barnesamtalen. Dette er spørsmål som synes å være lite utforsket (Gulbrandsen og Tjersland, 2017; Strandbu, Mikkelsen og Thørnblad, 2019). Endelig er det behov for mer kunnskap om foreldremekling mellom minoritetsforeldre, både etniske og nasjonale minoriteter, og regnbuefamilier.

Flere forskere (Bråten og Sønsterudbråten, 2016; Rambøll, 2013; Wesseltoft-Rao mfl., 2017) etterlyser mer kunnskap om virkningen av foreldrekurs for spesifikke målgrupper som familier med minoritetsbakgrunn, familier med ulik sosioøkonomisk bakgrunn og familier med barn som har andre utfordringer enn samspillsvansker. For eksempel har norske foreldrekurs ofte barn og unge med samspillsvansker som målgruppe. Dette kan ifølge Rambøll (2013) føre til at barn og unge som ikke har samspillsvansker, men som likevel trenger oppfølging, ikke mottar målrettet hjelp. Det er identifisert få strukturerte tiltak som ivaretar barn som er triste, har sosiale vansker, blir mobbet, ikke mestrer skolen eller sliter med spiseforstyrrelser. Rambøll (2013) påpeker videre at det er knyttet et kjønnsbias til flere av tiltakene, ved at utagerende atferd som oftere forbindes med gutter gis oppmerksomhet. På den måten kan jenters utfordringer, som ofte kan være mer innagerende, bli mindre synlige.

Det er behov for mer kunnskap om implementering, rekruttering, gjennomføring, behov og erfaringer til familier med ulik sosial og kulturell bakgrunn (Bråten og Sønsterudbråten, 2016). Det er vist at minoritetsfamilier er underrepresentert i foreldrekurs og det er derfor behov for å undersøke hvordan disse kursene i større grad kan justeres slik at disse familiene får et tilbud som de ønsker og kan bruke (Bredal og Vislie, 2017; Bråten og Sønsterudbråten, 2016; Rambøll, 2013). Det trengs også mer kunnskap om hvor far er i foreldrekursene. Med unntak av ICDP for fedre i fengsel, er det gjennomgående mødrenes erfaringer med foreldrekurs som kartlegges. Dette kan ifølge Rambøll (2013) ha sammenheng med hvilke

arenaer som tiltakene tilbys igjennom. Wesseltoft-Rao mfl. (2017) påpeker at det er behov for å undersøke om det utgjør en forskjell at én forelder er tilstede sammenliknet med når begge foreldrene deltar på kurset (Wesseltoft-Rao mfl., 2017). Foreldrekurs er i hovedsak innrettet mot småbarnsforeldre og det trengs mer kunnskap om tilbudet til og erfaringene til foreldre med store barn (Bråten og Sønsterudbråten, 2016).

Det er behov for mer kunnskap om barns erfaringer med familiestøttende tiltak. Når det gjelder barnets perspektiv så viser Rambøll (2013) sin kartlegging at flere av tiltakene utformes innenfor rammene av individuelle eller gruppebaserte møter for foreldre, hvor barn i liten grad deltar.

Det trengs mer kunnskap om hvordan foreldrekursene virker, for hvem og under hvilke betingelser. For å undersøke dette er det behov for store studier som inkluderer både brukerevalueringer og gode effektvurderinger (Bråten og Sønsterudbråten, 2016; Rambøll, 2013; Wesseltoft-Rao mfl., 2017). Rambøll (2013) påpeker at det er behov for mer kunnskap om tiltakenes relative effekt i de ulike nordiske landene. En forutsetning for å undersøke dette er studier som sikrer at tiltaksinnholdet og sammenligningsgrunnet på tvers av de nordiske landene er likt.

Det finnes ingen norske effektstudier av samlivskurs, og Borren og Helland (2013) understreker at det er behov for å studere effekten av slike kurs i en norsk populasjon. Det er også behov for flere studier som undersøker langtidseffekten av foreldrekurs og samlivstiltak (Borren og Helland, 2013; Rambøll, 2013). Samlivskurs av en viss varighet har påvist korttidseffekt, men langtidseffekten er mer usikker. Når det gjelder foreldrekurs har noen effektstudier foretatt målinger inntil to år etter avsluttet tiltak. Gitt de store samfunnsøkonomiske kostnadene forbundet med enkelte av tiltakene, er det nærliggende å argumentere for at disse tiltakene bør ha en langvarig effekt for å bli ansett som gode og hensiktsmessige. Wesseltoft-Rao mfl. (2017) etterlyser flere studier som følger familiene over tid, men understreker samtidig at det er knyttet utfordringer til å måle langtidseffekter av tiltak. Dette fordi det er vanskelig å kontrollere for alle andre faktorer som kan påvirke barnets liv. Det er videre behov for mer kunnskap om hvordan man får foreldre til bruke innlærte metoder og nye foreldreferdigheter, også over tid. I en forlengelse av dette foreslår forskerne ved Folkehelseinstituttet oppfølgingskurs for foreldre, da dette vil gi kursveilederne mulighet til å gjenoppta kontakten med foreldrene og høre hvordan det har gått siden sist kurssamling.

Endelig er det behov for at framtidige effektstudier i større grad etterstreber å rekruttere et tilstrekkelig antall familier, slik at eventuelt manglende effekt av kurset kan knyttes til foreldrekurset og ikke til at utvalget er for lite. Noe av forskningen som foreligger kjennetegnes av å ha få deltakere, og det er derfor heftet usikkerhet ved om funnene er statistisk robuste og pålitelige, slik at de kan generaliseres til andre utvalg (Wesseltoft-Rao mfl., 2017).

Avsluttende betraktning

Denne kunnskapsgjennomgangen har vært avgrenset til noen utvalgte tema, og vi har innenfor prosjektets rammer ikke hatt mulighet til å gå virkelig i dybden på undertemaer, eller til å løfte blikket og se etter nye sammenhenger mellom de fire temaene vi har valgt ut. Det har likevel vært et interessant og lærerikt prosjekt for NOVA-forskere som til vanlig ikke oppfatter seg selv som «familieforskere», men som er eksperter på ulike felt der familien inngår som en viktig del. Det å se familien som helhet gir andre perspektiv på egen forskning, og viser hvordan ellers separate forskningsfelt henger sammen gjennom en slik sentral samfunnsinstitusjon. Samtidig er en viktig oppgave for familieforskningen å rette oppmerksomheten mot at det kan finnes maktasymmetrier innenfor familien, på samme måte som i andre samfunnsinstitusjoner. Forskningen bør derfor også undersøke fordeling av ansvar, oppgaver, motstridende interesser og selvstendighet innenfor familiens rammer. En vekt på kollektiver, som familien er, reiser spørsmål om representativitet og definisjonsmakt. Forskningen bør derfor holde fast ved et kritisk blikk på hvem som uttaler seg på vegne av familien, og på hvem som til enhver tid kan ha fordel av at velferdsstaten forholder seg til familien som en enhet.

Summary

Major social and demographic changes and challenges such as an aging population, migration, increasing socio-economic inequalities and pressure on the welfare state underline the need for more knowledge about the family as a social institution. In this knowledge review, we map research about conditions and forms of family life, about the family as an arena for socialization, belonging and development, as well as features of the family that may be less conducive to the well-being of its members. The report centres around four central themes in family research, namely care, time use, family disruption, and family support measures and provides an overview of the research literature in these four areas.

Methods and data

In order to refine the literature searches, we have used search terms that combine «families with children» with geographical search terms for each of the four themes. Systematic literature searches resulted in a net sample of 143 references, which form the data base for this report.

Main findings

For the topic of «care», the research contributions we have included are limited to families with young (preschool age) children. The focus is mainly on the use or extraction of rights and care services. Qualitatively, the research describes the design of welfare policy schemes aimed at families with young children. In quantitative terms, these studies identify the actual use of the relevant rights and care arrangements. The combination of qualitative and quantitative approaches enables this research to analyse the significance of these schemes for different family types and constellations (e.g. different social or ethnic backgrounds, different family sizes, same- or different-sex parents) and potential consequences of policy changes. Family policy instruments such as cash benefits, daycare and paid parental leave provide a framework for the families' organisation of everyday life and the internal distribution of care tasks. Within this framework, people adjust their life projects and interpret policies in the context of their own ideals and needs. Many research contributions can be positioned within the field of comparative welfare state research or the field of social policy, which seeks to understand how social problems are affected by social policy.

The theme of «time use» is largely about nuclear families with young children, but the relationship between adult family caregivers and their parent generation is also included. The research field is characterised by political and economic concerns of equality, with women's entry into the labour market from the 1970s as the main background. Theoretical perspectives in this literature mainly pertain to sociology and economics. In our review, the research contributions in this field typically indi-

cate ways of categorising parent couples as more or less «traditional» or «egalitarian» by the extent to which they share household tasks and to what extent they are satisfied with the sharing. Such typologies can be seen as a development of what the time-use studies originally captured and established as a research field, namely gender equality in the home.

With regard to the topic of «family disruption», risk factors for break-ups of the nuclear family have been an important field of research, which has been the subject of quantitative analysis in particular. Here, one finds that causal relationships are very complex, but that chronic illness and disabilities relatively unequivocally increase the statistical probability of disruption. In families with a high level of conflict, either before, during or after a breakup, there is a tendency for children to score lower on measurable variables such as schooling. However, it is difficult to say whether the level of conflict is the direct cause of such correlations. Furthermore, the research is not clear on the consequences for children of different care arrangements following a family break-up. The range of shared care solutions has been increasing in most countries, and the majority of studies point to the fact that children's living conditions are best in families who have chosen to share parent responsibility and cohabitation with the children, but the knowledge base in this area regarding smaller children is limited and results from other countries are not necessarily transferable to a Norwegian context.

Under the theme «family support measures», we have reviewed studies of family protection schemes, such as parental mediation, parenting courses and relationship/marital interventions. Here we have emphasized how these measures are adapted to different family configurations, whether the measures safeguard the perspectives of the different family members, and whether priorities and use of resources are in accordance with needs. For parental mediation, research suggests that today's scheme does not adequately meet the needs of families with major conflicts, so that mediation ends without agreement. Further, the reviewed studies indicate that there should be two mediators present in high-conflict cases, that children should participate more widely, and that mediators' handling of their own feelings may influence the mediation in high-conflict cases. Norwegian research on parenting courses differs from that of other countries by largely focusing on parents with children and young people who have behavioural issues.

Need for further research

Our searches did not find literature on the organisation of care or on parenting in families that include parents and/or children with disabilities. The same applies to studies of families with children of same-sex parents. We have also found few studies of single parents or families with many children. Furthermore, there is a need for research on the consequences for children of different understandings and approaches to parenthood and childhood, and for research that takes children's perspectives on the organisation of care. There is also a need for more knowledge about the development of family related attitudes and practices in the general population and in minority groups. Of interest here will also be different

population groups' views on family policy instruments, different understandings and interpretations of existing schemes, and justifications of life choices. Here, we will also point to the need for such research on fathers who do not use the paternity quota, regardless of whether they themselves are positive to the scheme.

The articles that deal with time use in this literature review are of less interest in a diversity perspective, as no studies focusing on ethnic backgrounds or rainbow families were found in the literature searches, despite the fact that such keywords were included in the search strings. Thus, knowledge gaps can be identified here, and these need to be addressed with more research. There is also little research-based knowledge about time use in single-parent families and families where a new adult partner comes in after a breakup in the original nuclear family. There is also a need for research that scrutinises time use in families where one or more family members have a disability. There is a significant lack of studies of how children and adolescents perceive time and experience time use in families where both adults are in full-time work, and they themselves attend kindergarten or school and possibly after school and organized leisure activities. Existing data in the Nordic countries provides an underused potential for comparative research on family time use.

When it comes to risk factors for family disruption, we can point to two areas in need of more knowledge, namely the life situation of mothers with young children, and the life situation of families with children who have demanding diagnoses and major care needs. When it comes to the consequences of family disruption, there is a lack of longitudinal studies and data sets that include relevant information from the situation prior to the break-up. More qualitative research is also needed, not least to reveal specific Norwegian features of different ways to organise and share care tasks, from the child's perspective.

Research on family support measures hardly answers the question of how the measures meet the needs pertaining to different family constellations. We have not found any studies looking at the encounter with rainbow families. There are some studies on how the measures meet other minority groups, but much of this research is based on imprecise or undefined categorisations of such groups. Generally speaking, the parents' and professional workers' perspectives underlie the analyses, while children's perspectives are less prevalent. There is thus a need for research that can provide more knowledge about children's experiences. In particular, there is a lack of knowledge about how measures may be adapted to children who do not have interaction difficulties. Furthermore, we lack knowledge about how the mediation scheme should be adapted to high-conflict cases, about how children can best be included in mediation, and about mediation between parents from minority backgrounds. There is a need for Nordic comparative studies of parenting courses and relationship/marital interventions, as well as more extensive studies of how the measures work, for whom, under what conditions, and of the long-term effects.

Litteratur

- Ahlborg, T., Misvaer, N. & Moller, A. (2009). Perception of marital quality by parents with small children a follow-up study when the firstborn is 4 years old. *Journal of Family Nursing*, 15(2), 237–263. doi: 10.1177/1074840709334925
- Andenæs, A. & Sundnes, A. (2019). Døgnet rundt. Utforskning av foreldres omsorg for barn. I A. Jansen & A. Andenæs (red.), *Hverdagsliv, barndom og oppvekst. Teoretiske posisjoner og metodiske grep* (s.226–250). Oslo: Universitetsforlaget
- Andersen, L. C. & Aarseth, H. (2012). Den liktestilte familien i et klasseperspektiv. Mellom selvtillit og fellesskap. I A.L. Ellingsæter & K. Widerberg (red.), *Velferdsstatens familier. Ny sosiologiske perspektiver* (s.191–214). Gyldendal Akademisk
- Anttonen, A. & Sipilä, J. (1996). European social care services: is it possible to identify models? *Journal of European Social Policy*, 6(2), 87–100. doi: 10.1177/095892879600600201
- Archetti, E. P. (2003). Den norske «idrettsmodellen»: Et kritisk blikk på sivil samfunn i Norge. *Norsk antropologisk tidsskrift* (01), 8–15
- Arvola, A. K. & Clancy, A. (2014). World of Warcraft – til ungdommers begjær og foreldres besvær – Unge online-spillende menns opplevelse av samspillet med foreldre og medspillere. *Fokus på familien* (03), 184–203
- Backe-Hansen, E., Gundersen, T., Føleide, M. H. & Winsvold, A. (2015). *Forskningsoversikt om alvorlige atferdsvansker blant barn og unge*. (NOVA-rapport, 2015).
- Bakken, A. (2019). *Ungdata 2019. Nasjonale resultater*. NOVA, Oslomet
- Barlund, T. (2015). Barnets deltakelse i meklinger på familievernkontoret. *Kritisk juss* (2), 64–86
- Barne- og familiedepartementet. (2003). *Om familien – forpliktende samliv og foreldreskap*. (St.Meld. nr. 29 (2002–2003)). Oslo: Departementet
- Barne- og likestillingsdepartementet. (2016). *Familien – ansvar, frihet og valgmuligheter*. (Meld.St. 24 (2015–2016)). Oslo: Departementet
- Barne-, ungdoms og familiedirektoratet. (2019). Barn og samlivsbrudd. Hentet fra https://bufdir.no/Statistikk_og_analyse/Oppvekst/Familie_omsorg_og_relasjoner/Barn_ogsamlivsbrudd/
- Baude, A., Pearson, J. & Drapeau, S. (2016). Child adjustment in joint physical custody versus sole custody: a meta-analytic review. *Journal of Divorce & Remarriage*, 57(5), 338–360. doi: 10.1080/10502556.2016.1185203
- Bell, J., & Erdal, M. B. (2015). Limited but enduring transnational ties? transnational family life among polish migrants in norway. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 41(3), 77–98
- Berg, B., Paulsen, V., Midjo, T., Haugen, G. M. D., Garvik, M. & Tøssebro, J. (2017). Myter og realiteter: Innvandreres møter med barnevernet: NTNU Samfunnsforskning

- Berman, R. (2015). (Re)doing parent-child relationships in dual residence arrangements: Swedish children's narratives about changing relations post-separation. *Zeitschrift für Familienforschung – Journal of Family Research*, 2015:10, s. 123–140
- Berman, R. (2018). Children's influence on dual residence arrangements: Exploring decision-making practices. *Children and Youth Services Review*, 91, 105–114. doi: 10.1016/j.chilyouth.2018.05.038
- Berthinussen, I. S. & Fredriksen, S.T. D. (2014). Det krevende spennet mellom arbeid, hjemmet og gamle hjelpetrengende foreldre; en hermeneutisk studie om kvinners situasjon i skjæringspunktet mellom yrkesliv og dobbelt omsorgsansvar. *Nordisk Tidsskrift for Helseforskning*, 10(1), 56–69. doi: 10.7557/14.3010
- Bjarnason, T., Bendtsen, P., Arnarsson, A., Borup, I., Iannotti, R., Lofstedt, P., Niclasen, B. (2012). Life Satisfaction Among Children in Different Family Structures: A Comparative Study of 36 Western Societies. *Children & Society*, 26(1), 51–62
- Björnberg, U. (2013). Introduction. I M.H. Ottosen & U. Björnberg (red.), *Challenges for Future Family Policies in the Nordic Countries* (s.25–38). Copenhagen: SFI – The Danish National Centre for Social Research
- Bjørnholt, M. & Stefansen, K. (2018). Same but different: Polish and Norwegian parents' work–family adaptations in Norway. *Journal of European Social Policy*, 29(2), 292–304. doi: 10.1177/0958928718758824
- Blaasvær, N., Nøkleby, H. & Berg, R. (2017). *Hva er konsekvensene av delt bosted for barn? En systematisk oversikt*. (Nasjonalt folkehelseinstitutt Rapport)
- Boddy, J. (2013). European perspectives on parenting and family support. I McCarthy, Gillies, & Hooper *Family troubles*. Bristol: Policy. 263–78
- Boddy, J., Bakketeig, E., & Østergaard, J. (2019). Navigating precarious times? The experience of young adults who have been in care in Norway, Denmark and England. *Journal of Youth Studies*, 1–16. doi:10.1080/13676261.2019.1599102
- Bonke, J. (2012). *Har vi tid til velfærd? om danskernes brug af deres tid ude og hjemme*. Danmark: Gyldendal Rockwool Fondens Forskningsenhed
- Borren, I., Helland, S. S. & Aase, H. (2013). *Intervensjoner for å dempe foreldrekonflikt: en kunnskapsoversikt* (Nasjonalt folkehelseinstitutt Rapport 2013: 6.). Oslo: Folkehelseinstituttet
- Bramlett, M. D. & Blumberg, S. J. (2007). Family structure and children's physical and mental health. *Health affairs (Project Hope)*, 26(2), 549. doi: 10.1377/hlthaff.26.2.549
- Brandth, B. & Kvande, E. (2001). Flexible work and flexible fathers. *Work, Employment & Society*, 15(2), 251–267
- Brandth, B. & Kvande, E. (2013b). Fedrekvotens valgfrihet og fleksibilitet. I B. Brandth & E. Kvande (red.), *Fedrekvoten og den farsvennlige velferdsstaten* (s.134–149). Oslo: Universitetsforlaget
- Brandth, B. & Kvande, E. (red.). (2013a). *Fedrekvoten og den farsvennlige velferdsstaten*. Oslo: Universitetsforlaget
- Brandth, B. & Kvande, E. (2016). Fathers and flexible parental leave. *Work Employment and Society*, 30(2), 275–290. doi: 10.1177/0950017015590749

- Bredal, A & Melby, E. R. (2018). Sårbarhet og styrke. Barnevernets møte med minoritetsjenter utsatt for vold og sterk kontroll. Rapport nr 9/18. Oslo: NOVA
- Bredal, A. & Vislie, C. S. (2017). *Familierettede tjenester i et flerkulturelt samfunn: erfaringer fra familievernnet og andre hjelpeinstanser* (NOVA-rapport 5/2017). Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Breidahl, K. N. & Larsen, C. A. (2016). The myth of unadaptable gender roles: Attitudes towards women's paid work among immigrants across 30 European countries. *Journal of European Social Policy*, 26(5), 387–401. doi: 10.1177/0958928716664292
- Breivik, K. & Olweus, D. (2006). Adolescent's adjustment in four post-divorce family structures. *Journal of Divorce & Remarriage*, 44(3–4), 99–124. doi: 10.1300/J087v44n03_07
- Brodtkorb, E., Businaro, N., Farstad, G. R., Glavin, K., Herland, M. D. & Voldner, N. (2018). Styrket og tidligere tilbud til småbarnsforeldre. Systematisk samarbeid mellom helsestasjon og familievernkontor. Evaluering av Tiltak 26 i «En god barn- dom varer livet ut». Tiltaksplan for å bekjempe vold og seksuelle overgrep mot barn og ungdom (2014–2017).
- Bråten, B. & Sønsterudbråten, S. (2016). *Foreldreveiledning – virker det?: en kunnskapsstatus*. (FAFO-rapport, 2016).
- Bungum, B. (2013). Barnas fedrekvote – tid sammen med far. I B. Brandth & E. Kvande (red.), *Fedrekvoten og den farsvennlige velferdsstaten* (60–73). Oslo: Universitetsforlaget.
- Carling, J., & Erdal, M. B. (2014). Return migration and transnationalism: how are the two connected? *International Migration*, 52(6), 2–12.
- Collins P. H. (2015). Intersectionality's Definitional Dilemmas. *Annual Review of Sociology* 41(1): 1–20. DOI: 10.1146/annurev-soc-073014-112142.
- Daatland, S. O., Veenstra, M., Lima, I. A. & Daatland, S. O. (2010). Norwegian sandwiches: On the prevalence and consequences of family and work role squeezes over the life course. *European Journal of Ageing*, 7(4), 271–281. doi: 10.1007/s10433-010-0163-3
- Dahl, E., Bergli, H. & Wel, K. A. v. d. (2014). *Sosial ulikhet i helse: en norsk kunnskapsoversikt*.
- Daly, M. (2010). Families versus state and market. I F.G Castles, S. Leibfried, H. Obinger, mfl. (red.), *The Oxford Handbook of the Welfare State* (s.139–151). Oxford & New York: Oxford University Press.
- Daly, M. (2011). What adult worker model?: a critical look at recent social policy reform in europe from a gender and family perspective. *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society*, 18(1), 1–23.
- Daly, M. (2019). Children and their rights and entitlements in EU welfare states. *Journal of Social Policy*, 1–18. doi: 10.1017/S0047279419000370
- Demir-Dagdas, T., Isik-Ercan, Z., Intepe-Tingir, S. & Cava-Tadik, Y. (2018). Parental Divorce and children from diverse backgrounds: multidisciplinary perspectives on mental health, parent–child relationships, and educational experiences. *Journal of Divorce & Remarriage*, 59(6), 469–485. doi: 10.1080/10502556.2017.1403821

- Demiri, A. S., Gundersen, T. & Norsk institutt for forskning om oppvekst, v. o. a. (2016). *Tjenestetilbudet til familier som har barn med funksjonsnedsettelse* (NOVA-rapport 7/2016). Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Dommermuth, L., Hart, R.K., Lappegård, T., Rønsen, M. & Wiik, K. A. (2015). *Kunnskapsstatus om fruktbarhet og samliv i Norge* (Statistisk sentralbyrå Rapport 2015/31.).
- Dommermuth, L., Hohmann-Marriott, B. & Lappegård, T. (2017). Gender equality in the family and childbearing. *Journal of Family Issues*, 38(13), 1803–1824. doi: 10.1177/0192513X15590686
- Drugli, M.B. & Nordahl, T. (2016). Samarbeid mellom hjem og skole. En kunnskapsoppsummering publisert 04.10.2013 på utdanningsdirektoratets nettside. Hentet fra <https://www.udir.no/kvalitet-og-kompetanse/samarbeid/hjem-skole-samarbeid/samarbeidet-mellom-hjem-og-skole/betydningen-av-skole-hjem-samarbeid/>
- Duvander, A. Z. & Ellingsæter, A. L. (2016). Cash for childcare schemes in the Nordic welfare states: diverse paths, diverse outcomes. *European Societies*, 18(1), 70–90. doi: 10.1080/14616696.2015.1124903
- Duvander, A. Z. (2013). Er den svenske permisjonsordningen for fleksibel? I B. Brandth & E. Kvande (red.), *Fedrekvoten og den farsvennlige velferdsstaten* (s.165–179). Oslo: Universitetsforlaget.
- EGGE-HOVEID, K. & SANDNES, T. (2013). *Kvinnens og menns tidsbruk i ulike livsfaser og familietyper* (Rapporter (Statistisk sentralbyrå: online), Vol. 45/2013.).
- Ellingsæter, A. L. & Widerberg, K. (2012). *Velferdsstatens familier: nye sosiologiske perspektiver*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Ellingsæter, A. L. (2009). *Vår tids moderne tider: det norske arbeidstidsregimet*. Oslo: Universitetsforlaget
- Ellingsæter, A. L. (2012b). Familiepolitikk I klassesamfunnet. I K. Widerberg & A. L. Ellingsæter (red.), *Velferdsstatens familier: Nye sosiologiske perspektiver* (s.99–122). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Ellingsæter, A. L. (2012a). Innledning: I K. Widerberg & A. L. Ellingsæter (red.), *Velferdsstatens familier: Nye sosiologiske perspektiver* (s.13–30). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Ellingsæter, A. L. (2016). Kampen om familiepolitikken: Farvel til hybridregimet? *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 57(03), 227–256. doi: 10.18261/issn.1504-291X-2016-03-01
- Ellingsæter, A. L. (2018). Familiepolitikkenes kjønnsforståelser. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 35(03–04), 246–255. doi: 10.18261/issn.1504-3054-2018-03-04-05
- Erdal, M. B., & Ezzati, R. (2015). 'Where are you from' or 'when did you come'? Temporal dimensions in migrants' reflections about settlement and return. *Ethnic and Racial Studies*, 38(7), 1202–1217.
- Erstad, I. (2015). *Here, now and into the future: child rearing among NorwegianPakistani mothers in a diverse borough in Oslo, Norway*. Doktoravhandling. Oslo: Sosialantropologisk institutt, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Oslo.

- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism / Gøsta Esping-Andersen* (3 worlds of welfare capitalism, The three worlds of welfare capitalism / Gøsta Esping-Andersen). Cambridge: Cambridge, Polity Press.
- Esping-Andersen, G. (1999). *Social foundations of postindustrial economies*. Oxford: Oxford University Press.
- Evertsson, M., Goldscheider, F., Bernhardt, E. & Lappegård, T. (2014). Gender Ideology and the Sharing of Housework and Child Care in Sweden. *Journal of Family Issues*, 35(7), 927–949. doi: 10.1177/0192513X14522239
- Fallesen, P. & Gähler, M. (2019). Family type and parents' time with children: Longitudinal evidence for Denmark. *Acta sociologica*, 1–20. doi: 10.1177/0001699319868522
- Fjær, E. G. & Backe-Hansen, E. (2013). *Å ha foreldre av samme kjønn: hvordan er det, og hvor mange gjelder det?* NOVA-rapport 9/2013. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring
- Forsberg, L. (2009). *Involved Parenthood: Everyday lives of Swedish middle-class families*. Doctoral dissertation, Linköping University Electronic Press.
- Friberg, J. H og Bjørnset, M. (2019) *Migrasjon, foreldreskap og sosial kontroll*. Fafo-rapport 2019:01. Oslo: Fafo
- Gautun, H. & Hagen, K. (2010). How do middle-aged employees combine work with caring for elderly parents? *Community, Work & Family*, 13(4), 393–409. doi: 10.1080/13668800903360625
- Gautun, H. (2008). *Arbeidstakere og omsorg for gamle foreldre – den nye tidsklemma* (FAFO-rapport 2008:40.).
- Gigstad, S. B. & Wathne, H. E. (2017). «Å lage et rom for samtale» – Et fagutviklingsprosjekt om mekling i høykonflikt. *Fokus på familien*, 45(01), 27–44. doi: 10.18261/issn.0807-7487-2017-01-03
- Gillies, V. (2003). *Family and Intimate Relationships: A review of the Sociological Research*. Families and Social Capital ESRC group. London: South Bank University
- Gough, D. & Thomas, J. (2012). Commonality and diversity in review. I D. Gough, S. Oliver & J. Thomas (red.), *An introduction to systematic reviews* (s.35–65). London: Sage.
- Grunow, D. (2019). Comparative analyses of housework and its relation to paid work: institutional contexts and individual agency. *Kolner Zeitschrift Fur Soziologie Und Sozialpsychologie*, 71, 247–284. doi: 10.1007/s11577-019-00601-1
- Gulbrandsen, W. & Tjersland, O. A. (2017). Forskningen på obligatorisk mekling ved samlivsbrudd: et fremoverrettet tilbakeblikk. *Fokus på familien*, 45(01), 6–26. doi: 10.18261/issn.0807-7487-2017-01-02
- Gullestad, M. (1996). *Hverdagsfilosofier: verdier, selvforståelse og samfunnssyn i det moderne Norge* (Everyday life philosophers). Oslo: Universitetsforlaget
- Gunnarsdottir, H., Petzold, M. & Povlsen, L. (2014). Time pressure among parents in the Nordic countries: A population-based cross-sectional study. *Scandinavian Journal of Public Health*, 42(2), 137–145. doi: 10.1177/1403494813510984

- Hagestad, G. O. (1986). Dimensions of time and the family. *American Behavioral Scientist*, 29(6), 679–694. doi: 10.1177/000276486029006004
- Halrynjo, S. & Kitterød, R. H. (2016). Deling av foreldrepermisjon: Konsekvenser av arbeid-familietilpasning og velferd i Norge og Norden. En litteraturstudie *Sharing the parental leave: Consequences for work-family Dynamics and wellbeing in the Nordic countries*: Institutt for samfunnsforskning.
- Halrynjo, S. & Lyng, S. T. (2009). Preferences, constraints or schemas of devotion? Exploring Norwegian mothers' withdrawals from high-commitment careers. *British Journal of Sociology*, 60(2), 321–343. doi: 10.1111/j.1468-4446.2009.01233.x
- Halrynjo, S. (2010a). Fars forkjørersrett – mors vikeplikt?: karriere, kjønn og omsorgsansvar i eliteprofesjoner. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 51(2), 249–280, 329: ill.
- Halrynjo, S. (2010b). *Mødre og fedre i møte med karriere-logikkens spilleregler: hva skjer med høyt utdannede kvinners og menns karriere- og familietilpasning når de får barn?: og hvordan kan tilpasningene forklares?* (no. 223). Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo
- Hamre, K. & Ugreninov, E. (2015). Døtre i skvis mellom arbeid og foreldreomsorg – er det noen sammenheng mellom omsorgsforpliktelser og sykefravær? *Sosiologi i dag*, 45(3), 46–67.
- Hamre, K. (2017). Fedrekvoten – mer populær enn noen gang ; fedrekvotens historiske utvikling. *Samfunnsspeilet* (1), 10–10.
- Hanssen, J. K. (2014). Regnbuefamiliers døtre og sønner: å forhandle med dominerende oppfatninger av familie og foreldreskap: Universitetet i Nordland.
- Helland, M. S. & Borren, I. (2015). *Foreldrekonflikt; identifisering av konfliktnivåer, sentrale kjennetegn og risikofaktorer hos høykonfliktpar*. Norsk Folkehelseinstitutt Rapport 2015:3. Oslo: Folkehelseinstituttet.
- Helland, M. S., von Soest, T., Gustavson, K., Raysamb, E. & Mathiesen, K. S. (2014). Long shadows: a prospective study of predictors of relationship dissolution over 17 child-rearing years. *BMC Psychology*, 2(1). doi: 10.1186/s40359-014-0040-5
- Hennum, N. (2002). *Kjærlighetens og autoritetens kulturelle koder: om å være mor og far for norsk ungdom*. NOVA-rapport 19/02. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring, Oslo
- Hennum, N. (2010). Mot en standardisering av voksenhet? Barn som redskap i statens disiplinering av voksne. *Sosiologi i dag*, 40(1–2), 57–75.
- Henz, U. (2019). Fathers' involvement with their children in the United Kingdom: Recent trends and class differences. *Demographic Research*, 40, 865–896. doi: 10.4054/DemRes.2019.40.30
- Herlofson, K. & Daatland, S. O. (2016). *Forskning om familiegenerasjoner: en kunnskapsstatus*. NOVA-rapport 2/2016. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Herlofson, K. & Ugreninov, E. (2014). Er omsorgsfulle fedre omsorgsfulle sønner? – Likestilling hjemme og hjelp til eldre foreldre. *Tidsskrift for samfunnsforskning* (03), 322–346

- Hochschild, A. (1997). The Time Bind. *WorkingUSA*, 1(2), 21–29. doi: 10.1111/j.1743-4580.1997.tb00019.x
- Holm, L., Ekstrom, M. P., Hach, S. & Lund, T. B. (2015). Who is Cooking Dinner? Changes in the gendering of cooking from 1997 to 2012 in four Nordic countries. *Food Culture & Society*, 18(4), 589–610. doi: 10.1080/15528014.2015.1088191
- Höppner, J. (2017). Why do Swedes use less cash-for-childcare than Norwegians? *International Journal of Sociology and Social Policy*, 37(5–6), 327–340. doi: 10.1108/ijssp-02-2016-0018
- Hyggen, C., Brattbakk, I., & Borgeraas, E. (2018). *Muligheter og hindringer for barn i lavinntektsfamilier: en kunnskapsoppsummering*. NOVA-rapport 11/2018. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Jensberg, H., Ådnes, M., Haugen, G. M. D., Rantalaiho, M. & Husum, T. L. (2012). Hvordan oppleves meklingsordningen av foreldrene? – Resultater fra evaluering av mekling etter ekteskapslov og barnelov. *Fokus på familien* (02), 100–121.
- Johnsen, R., Fegran, L. & Kristoffersen, K. (2012). Hverdagslivet til foreldre som har barn med utviklingsmessige funksjonshemninger. *Vard i Norden*, 9–13.
- Johnsen, S. S. & Glavin, K. (2017). Den digitale tidsklemma. *Nordisk sygeplejeforskning* (03), 224–238. doi: 10.18261/issn.1892-2686-2017-03-05
- Känsälä, M. & Oinas, T. (2016). The division of domestic work among dual-career and other dual-earner couples in Finland. *Community Work & Family*, 19(4), 438–461. doi: 10.1080/13668803.2015.1057105
- Karlsen, L. I. & Andersen, A. J. W. (2015). Bør parterapi være en del av tilbudet innen psykisk helsevern for barn og unge? *Fokus på familien*, 43(3), 214–234.
- Kavli, H. C. (2015). Adapting to the dual earner family norm? the case of immigrants and immigrant descendants in Norway. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41(5), 835–856. doi: 10.1080/1369183X.2014.975190
- Kitterød, H. & Rønsen, M. (2013). *Yrkes- og familiearbeid i barnefasen: endring og variasjon i foreldres tidsbruk 1970–2010* (Statistisk sentralbyrå Rapport 44/2013.).
- Kitterød, H., Halrynjo, S. & Østbakken, K. M. (2017). *Pappaperm? Fedre som ikke tar fedrekvote – hvor mange, hvem og hvorfor?* (Institutt for samfunnsforskning Rapport: 2017/2). Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Kitterød, R. H. & Lappegård, T. (2012). A typology of work - family arrangements among dual - earner couples in Norway. *Family Relations*, 61(4), 671 – 685. doi: 10.1111/j.1741-3729.2012.00725.x
- Kitterød, R. H. & Wiik, K. A. (2017). Shared residence among parents living apart in Norway. *Family Court Review*, 55(4), 556–571. doi: 10.1111/fcre.12304
- Kjeldstad, R. & Lyngstad, J. (2011). Funksjonshemming og kjønnslikestilling; arbeidsdeling hjemme i par med nedsatt funksjonsevne. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 52(4), 491–602.
- Kjøs, P., Tjersland, O. A. & Roen, K. (2014). The mediation window: regulation of argumentation and affect in custody mediation. *Journal of Divorce & Remarriage*, 55(7), 527–538. doi: 10.1080/10502556.2014.950901

- Koren, C. (2012). *Kvinnenes rolle i norsk økonomi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kousgaard, S., Boldsen, S., Mohr-Jensen, C., Lauritsen, M., Kousgaard, S. J., Boldsen, S. K., Lauritsen, M. B. (2018). The effect of having a child with ADHD or ASD on family separation. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 53(12), 1391–1399.
- Kristofersen, L. B. (2019). *Barnefattigdom og barn i lavinntektsfamilier: begrepsdrøfting og forskningskunnskap*. NOVA notat 2/2019. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Kunnskapssenteret. *Slik oppsummerer vi forskning. Kunnskapssenterets håndbok*. [oppdatert 09.03.2016; lest 20.08.2017.] [Ikke lenger tilgjengelig på nett 30.1.2020].
- Levitt, P. & Schiller, N. G. (2004). Conceptualizing simultaneity: a transnational social field perspective on society. *International Migration Review*, 38(3), 1002–1039. doi: 10.1111/j.1747-7379.2004.tb00227.x
- Lidén, H., Bredal, A., Pedersen, A. W., Igesund S. og Staver, A. (2015). «Tiltak mot tvangsekteskap i utlendingsregelverket». Rapport 2015:04. Oslo: Institutt for samfunnsforskning
- Lidén, H. (2017). *Barn og migrasjon: mobilitet og tilhørighet*. Oslo: Universitetsforlaget
- Liversage, A. & Heide Ottosen, M. (2017). Out of touch ; understanding post-divorce relationships between children and fathers in ethnic minority families. *Nordic journal of migration research* [elektronisk ressurs], 7, 38–46.
- Liversage, A., & Petersen, J. (2020). *Etniske minoritetskvinder og skilsmisse—med fokus på muslimske praksisser*. VIVE – Viden til Velfærd. København: Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd
- Løken, K. V., Lommerud, K. E. & Reiso, K. H. (2018). Single mothers and their children: Evaluating a work-encouraging welfare reform. *Journal of Public Economics*, 167, 1–20. doi: 10.1016/j.jpubeco.2018.09.003
- Lopez, G. S. (2007). *Minoritetsperspektiver på norsk familievern: klienters erfaringer fra møtet med familievernkontoret*. NOVA-rapport 9/07. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Lorentzen, M. & Lappegård, T. (2009). *Likestilling og deling av omsorgsoppgaver for barn* (Statistisk sentralbyrå Rapport 2009/42.).
- Ludvigsen, K. & Danielsen, H. (2009). Samlivskurs som offentlig politikk ; de- og refamiliesering til barnets beste. *Sosiologisk tidsskrift*, 17(2), 120–142.
- Magnussen, M.L. (2012). Menns forsørgerarbeid. I K. Widerberg & A. L. Ellingsæter (red.), *Velferdsstatens familier: nye sosiologiske perspektiver* (s.242–264). Oslo: Gyldendal akademisk.
- Morel, N., Palier, B., Palme, J. (2012). Reconciling with welfare in, E. & Recwowe. *Towards a social investment welfare state? Ideas, policies and challenges*. Bristol: Policy Press.
- Morgan, D. (2011). *Rethinking family practices*. Hampshire: Palgrave Macmillan.

- Morgan, K. J. (2008). The political path to a dual earner/dual carer society: pitfalls and possibilities. *Politics & Society*, 36(3), 403–420. doi: 10.1177/0032329208320569
- Mossige, S. & Stefansen, K. (2007). *Vold og overgrep mot barn og unge*. NOVA-rapport 20/2007. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Mossige, S. & Stefansen, K. (2016). *Vold og overgrep mot barn og unge. Omfang og utviklingstrekk 2007–2015*. NOVA-rapport 5/16. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Murtorinne-Lahtinen, M., Moilanen, S., Tammelin, M., Ronka, A. & Laakso, M. L. (2016). Mothers' non-standard working schedules and family time Enhancing regularity and togetherness. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 36(1–2), 119–135. doi: 10.1108/ijssp-02-2015-0022
- Nadim, M. (2014). *Forerunners for change: work and motherhood among second-generation immigrants in Norway*. PhD-avhandling. Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.
- Nadim, M. (2012). Mellom familie og arbeid. Moralske forhandlinger blant kvinnlige etterkommere. I K. Widerberg & A.L. Ellingsæter (red.), *Velferdsstatens familier: nye sosiologiske perspektiver* (s.289–308). Oslo: Gyldendal akademisk
- Neilson, J. & Stanfors, M. (2018). Time alone or together? trends and trade-offs among dual-earner couples, Sweden 1990–2010. *Journal of Marriage and Family*, 80(1), 80–98. doi: 10.1111/jomf.12414
- Nielsen, L. (2011). Shared parenting after divorce: a review of shared residential parenting research. *Journal of Divorce & Remarriage*, 52(8), 586–609. doi: 10.1080/10502556.2011.619913
- Nielsen, L. (2014). Shared physical custody: summary of 40 studies on outcomes for children. *Journal of Divorce & Remarriage*, 55(8), 613–635. doi: 10.1080/10502556.2014.965578
- Nielsen, L. (2018). Joint versus sole physical custody: children's outcomes independent of parent–child relationships, income, and conflict in 60 studies. *Journal of Divorce & Remarriage*, 59(4), 247–281. doi: 10.1080/10502556.2018.1454204
- Nilsen, W., Skipstein, A. & Gustavson, K. B. (2012). *Foreldrekonflikt, samlivsbrudd og mekling: konsekvenser for barn og unge* (Nasjonalt folkehelseinstitutt Rapport 2012:2.).
- Noack T (2010) *En stille revolusjon: det moderne samboerskapet i Norge*. Avhandling (PhD). Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Oslo.
- Nordbakke, S. (2019). Children's out-of-home leisure activities: changes during the last decade in Norway. *Childrens Geographies*, 17(3), 347–360. doi: 10.1080/14733285.2018.1510114
- NOU 2017:6 (2017). *Offentlig støtte til barnefamiliene*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no>
- NOU 2019:20. (2019). *En styrket familieverntjeneste – en gjennomgang av familieverntjenesten*. Hentet fra <https://www.regjeringen.no>

- Oftung, K. (2009). *Skilte fedre. Omsorg, mestring og livskvalitet*. PhD avhandling, Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi. Universitetet i Oslo.
- Prince Cooke, L. & Baxter, J. (2010). «Families» in international context: comparing institutional effects across Western societies. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 516–536. doi: 10.1111/j.1741-3737.2010.00716.x
- Qureshi, K., Charsley, K., & Shaw, A. (2012). Marital instability among British Pakistanis: transnationality, conjugalities and Islam. *Ethnic and Racial Studies*, 1–19.
- Radl, J., Salazar, L. & Cebolla-Boado, H. (2017). Does living in a fatherless household compromise educational success? a comparative study of cognitive and non-cognitive skills. *European Journal of Population*, 33(2), 217–242. doi: 10.1007/s10680-017-9414-8
- Rafnsdottir, G. L. & Juliusdottir, O. (2018). Reproducing gender roles through virtual work: The case of senior management. *International Journal of Media & Cultural Politics*, 14(1), 77–94. doi: 10.1386/macp.14.1.77_1
- Rambøll. (2013). *Robuste samliv. Forskningsoppdrag om kunnskapsstatus og evalueringsverktøy av foreldrestøttende tiltak i Norden*. Oslo
- Ray, R., Gornick, J. C. & Schmitt, J. (2010). Who cares? assessing generosity and gender equality in parental leave policy designs in 21 countries. *Journal of European Social Policy*, 20(3), 196–216. doi: 10.1177/0958928710364434
- Reizel, L., Bredal, A., & Lidén, H. (2018). Transnational schooling among children of immigrants in Norway: the significance of Islam. I M. Bozorgmehr & P. Kasinitz (red.), *Growing up Muslim in Europe and the United States*. London og New York: Routledge.
- Roman, C. (2017). Between money and love: work-family conflict among Swedish low-income single mothers. *Nordic Journal of Working Life Studies*, 7(3), 23–41.
- Roman, C. (2019). Gendered and classed experiences of work-family conflict among lone mothers in Sweden. *Community Work & Family*, 22(3), 302–318. doi: 10.1080/13668803.2018.1456404
- Rugkåsa, M., Ylvisaker, S. & Eide, K. (2017). *Barnevern i et minoritetsperspektiv: sosialt arbeid med barn og familier*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Ruppner, L., Bernhardt, E. & Branden, M. (2017). Division of housework and his and her view of housework fairness: A typology of Swedish couples. *Demographic Research*, 36, 501–524. doi: 10.4054/DemRes.2017.36.16
- Sandvik, L. & Gram, K.H. (2019). Laveste andel mottakere på 20 år. Hentet 20. januar 2020 fra <https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/artikler-og-publikasjoner/laveste-andel-mottakere-pa-20-ar>
- Sandvik, O. (2018). «Far jobber mindre – mor jobber mer». Hentet fra <https://www.ssb.no/arbeid-og-lonn/artikler-og-publikasjoner/far-jobber-mindre-mor-jobber-mer>
- Saraceno, C. (1997). Family change, family policies and the restructuring of welfare. i *family, market and community: equity and efficiency in social policy* (s.81–100). Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD).

- Saraceno, C. (2013). Family policies. I B. Greve (red.), *The Routledge Handbook of the Welfare State* (s.381–390). London & New York: Routledge.
- Saraceno, C. Leira, A. & Lewis, J. (2012). Introduction: Families and States. I C. Saraceno, J. Lewis, A. Leira (red.), *Families and Family Policies* (s.xi-xxxix). Cheltenham: Edward Elgar.
- Schøyen, M. A. (2016). Den norske velferdsstaten: En sosial investeringsstat? *Tidsskrift for velferdsforskning*, 19(01), 4–23. doi: 10.18261/issn.2464-3076-2016-01-01
- Seeberg, M. L. & Jessen, J. T. (2017) Providing care services: strategies of key actors and emerging policy change in Norway. I: *Understanding Care Policies in Changing Times: Experiences and Lessons from the Czech Republic and Norway*. Masaryk University
- Seland, I., Persson, M. & Eriksen, I. M. (2019). *Barn og unges fritid i et kjønns- og likestillingsperspektiv*. NOVA-rapport 5/2019. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring
- Skjørten, K. (2010). Barns meninger om samvær. I A. T. Kjørholt (red.), *Barn som samfunnsborgere—til barnets beste* (s. 89–110). Oslo: Universitetsforlaget
- Smeby, K. W. & Brandth, B. (2013). Mellom hjem og barnehage: Likestilling i det tredje skiftet. *Tidsskrift for kjønnsforskning* (03–04), 329–347
- Smeby, K. W. & Brandth, B. (2017). Likestilling i det tredje skiftet? Heltidsarbeidende småbarnsforeldres praktisering av familieansvar etter 10 uker med fedrekvote: NTNU
- Smeby, K.W. (2013). Fedrekvoten – stykkvis og delt eller fullt og helt? I B. Brandth & E. Kvande (red.), *Fedrekvoten og den farsvennlige velferdsstaten* (s.150–164). Oslo: Universitetsforlaget
- Smette, I. & Rosten, M. G. (2019). *Et iakttatt foreldreskap. Om å være foreldre og minoritet i Norge*. NOVA-rapport 3/2019. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring
- Solheim, J. (2016). Bringing it all back home ; familien som generativ kulturell formasjon i det moderne. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 27(1), 7–21. doi: 10.18261/ISSN.1504-2898-2016-01-02
- Statistisk sentralbyrå. (2019a). Familier og husholdninger. Hentet 23. januar 2020 fra <https://www.ssb.no/befolkning/statistikker/familie>
- Statistisk sentralbyrå. (2019b). Barnehager. Hentet 10.januar 2020 fra <https://www.ssb.no/utdanning/statistikker/barnehager>
- Statistisk sentralbyrå. (2019c). Indikator for kjønnslikestilling i kommunene. Hentet 23. januar 2020 fra <https://www.ssb.no/likekom>
- Statistisk sentralbyrå. (2019d). Dette er Norge 2019. Tall som forteller. Hentet 10. januar 2020 fra <https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/dette-er-norge-2019>
- Steele, F., Sigle-Rushton, W. & Kravdal, O. (2009). Consequences of family disruption on children`s educational outcomes in Norway. *Demography*, 46(3), 553–574

- Stefansen, K., Smette, I. & Strandbu, Å. (2016). «De må drive med noe: Idrettens mening i ungdomstida, fra foreldrenes perspektiv. I Ø. Seippel, M.K. Sisjord & Å.Strandbu (red.), *Ungdom og idrett* (s.232–246). Oslo: Cappelen Damm Akademisk
- Stefansen, K. & Aarseth, H. (2011). Enriching intimacy: the role of the emotional in the 'resourcing' of middle-class children. *British Journal of Sociology of Education*, 32(3), 389–405. doi: 10.1080/01425692.2011.559340
- Stefansen, K. & Farstad, G. R. (2008). Småbarnsforeldres omsorgsprosjekter. *Tidsskrift for samfunnsforskning* (03), 343–372
- Stefansen, K. & Farstad, G. R. (2010). Classed parental practices in a modern welfare state: Caring for the under threes in Norway. *Critical Social Policy*, 30(1), 120-141. doi: 10.1177/0261018309350811
- Stefansen, K. & Skogen, K. (2010). Selective identification, quiet distancing: understanding the working-class response to the Nordic daycare model.(Rapport). *The Sociological Review*, 58, 587
- Stefansen, K. (2011). *Foreldreskap i småbarnsfamilien: klassekultur og sosial reproduksjon* (24/2011). Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring
- Strandbu, A. & Thørnblad, R. (2015). Hva står på spill?; barns deltakelse og budskap i mekling. *Fokus på familien*, 43(4), 271–291
- Strandbu, A., Mikkelsen, R.L, Thørnblad, R. & Flåm, A. M. (2019). Høring av barn i meklingsprosessen. *Fokus på familien*, 47(4), 327–344
- Strandbu, A., Thørnblad, R. & Handegård, B. H. (2016). Involvering av barn i foreldremekling – Barns erfaringer fra meklinger ved varierende konfliktnivå og problembelastning. *Tidsskrift for familierett, arverett og barnevernrettslige spørsmål*, 14(04), 360–385. doi: 10.18261/issn.0809-9553-2016-04-04
- Strandbu, Å., Bakken, A. & Sletten, M. A. (2019). Exploring the minority-majority gap in sport participation: different patterns for boys and girls? *Sport in Society*, 22(4), 606–624. doi: 10.1080/17430437.2017.1389056
- Thing, L. F., Nielsen, S. F. & Ottesen, L. (2015). Are young people caught in the time bind? A sociological analysis of how young people in an upper secondary school view the issue of finding time to do sports or exercise in their spare time. *Annals of Leisure Research*, 18(1), 9–24. doi: 10.1080/11745398.2014.924075
- Thomas, J. E. & Hildingsson, I. (2009). Who's bathing the baby? The division of domestic labour in Sweden. *Journal of Family Studies*, 15(2), 139–152. doi: 10.5172/jfs.15.2.139
- Thorød, A. B. (2012). Er det for dyrt? Om barns deltakelse og valg av organiserte fritidsaktiviteter når familiens økonomi er svak. *Fontene forskning: et tidsskrift fra Fellesorganisasjonen* (FO)(1), 19–31
- Thuen, F., Breivik, K., Wold, B. & Ulveseter, G. (2015). Growing Up with One or Both Parents: The Effects on Physical Health and Health-Related Behavior Through Adolescence and into Early Adulthood. *Journal of Divorce & Remarriage*, 56(6), 451–474. doi: 10.1080/10502556.2015.1058659

- Thørnblad, R., Strandbu, A. & Salamonsen, A. (2019). Hvordan påvirker barns deltakelse foreldremekling? Barns deltakelse som mål og middel. doi: 10.5324/barn.v37i2.3087
- Turunen, J. (2013). Family Structure, gender, and adolescent emotional well-being. *Journal of Divorce & Remarriage*, 54(6), 476–504. doi: 10.1080/10502556.2013.810982
- Turunen, J., Fransson, E., Bergstrom, M., Turunen, J., Fransson, E. & Bergstrom, M. (2017). Self-esteem in children in joint physical custody and other living arrangements. *PUBLIC HEALTH*, 149, 106–112
- Tønnesen, M (2014). *Fruktbarhet og annen demografi hos innvandrere og deres barn født i Norge*. SSB-rapport 2014/4. Oslo: Statistisk Sentralbyrå
- Vaage, O. F. (2012a). Døgnrytmen er blitt mer variert: tidsbruk 1971–2010. *Samfunnsspeilet*, 26(4), 30–36
- Vaage, O. F. (2012b). *Tidene skifter: tidsbruk 1971–2010* (Statistiske analyser (1993: 125). Oslo: Statistisk sentralbyrå
- Vestel, V. (2016). *I gråsonen: ungdom og politisk ekstremisme i det nye Norge*. Oslo: Universitetsforlaget
- Vilhelmson, B., Thulin, E. & Eilder, E. (2017). Where does time spent on the Internet come from? Tracing the influence of information and communications technology use on daily activities. *Information Communication & Society*, 20(2), 250–263. doi: 10.1080/1369118x.2016.1164741
- Weeks, J., Heaphy, B., & Donovan, C. (2001). *Same sex intimacies: Families of choice and other life experiments*. London: Routledge
- Wesseltuft-Rao, N., Holt, T. & Helland, M. S. (2017). Gruppetiltak og kurs for foreldre. Norsk praksis, erfaringer og effektevalueringer (Folkehelseinstituttet-rapport). Oslo: Folkehelseinstituttet
- Wiik, K. Aa., Seierstad, A. & Noack, T. (2014). Divorce in Norwegian Same - sex marriages and registered partnerships: the role of children. *Journal of Marriage and Family*, 76(5), 919 – 929. doi: 10.1111/jomf.12132
- Wiik, K. Aa. og J. Holland (2018) "Partner choice and timing of first marriage among the children of immigrants in Norway and Sweden". *Acta Sociologica* 61(2), s. 143–162
- Winsvold, A., Føleide, H.M. & Gundersen, T. (2016). *Familiestøttende tiltak for barn og familier for å forhindre eller begrense konsekvensene av vedvarende familiekonflikt*. (Temanotat). Oslo: Norges forskningsråd
- Zahl-Olsen, R. (2018). Går annethvert ekteskap i oppløsning? En prospektiv kohortundersøkelse av skilsmisser i Norge 1886–2013. *Fokus på familien*, 46(1), 53–73
- Østbakken, K. M., Halrynjo, S. & Kitterød, R. H. (2018). *Foreldrepermisjon og likestilling: Foreldrepengeordningens betydning for likestilling i arbeidslivet og hjemme* *Foreldrepermisjon og likestilling: Foreldrepengeordningens betydning for likestilling i arbeidslivet og hjemme* (ISF Rapport 2018/15). Oslo: Institutt for samfunnsforskning

Østby, L. (2004). *Innvandrere i Norge – hvem er de, og hvordan går det med dem?* Statistisk sentralbyrå Notat 2004/65–66.

Ådnanes, M., D. Haugen, G. M., Jensberg, H., Lossius Husum, T. & Rantalaiho, M. (2011). Hva karakteriserer vanskelige saker i foreldremekling, og er meklingsordningen godt nok tilpasset? Resultater fra evaluering av mekling etter ekteskapslov og barnelov. *Fokus på familien* (02), 86–115

Ådnanes, M., D. Haugen, G. M., Jensberg, H., Rantalaiho, M. & Lossius Husum, T. (2011). *Evaluering av mekling etter ekteskapslov og barnelov. Er meklingsordningen tilstrekkelig innrettet mot de vanskelige sakene, opplever foreldrene mekling som nyttig, og er barnets beste en rettesnor for avtalen?* (Rapport). Trondheim: SINTEF. Hentet fra

<https://www.sintef.no/globalassets/upload/helse/helsetjenesteforskning/a20162.pdf>

Aarset, M. F. (2015). *Hearts and roofs: family, belonging, and (un)settledness among descendants of immigrants in Norway*. Sosialantropologisk institutt, Universitetet i Oslo

Aarset, M. F. & Bredal, A. (2018). *Omsorgsovertakelser og etniske minoriteter. En gjennomgang av saker i fylkesnemnda*. NOVA-rapport 5/18. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring

Aarset, M. F., & Sandbæk, M. L. (2009). *Foreldreskap og ungdoms livsvalg i en migrasjonskontekst*. ISF-rapport 7/2009. Oslo: Institutt for samfunnsforskning

Aarseth, H. (2011). *Moderne familieliv: den likestilte familiens motivasjonsformer*. Oslo: Cappelen Damm akademisk

Aarseth, H. (2018). Familie og intimitet i endring – sosiologiske perspektiver. *Fokus på familien* (02), 84–102. doi: 10.18261/issn.0807-7487-2018-02-02

Vedlegg 1: Søkestrenger

1) Barnefamilie

Engelsk

famil*

famil* NEAR/2 child*

famil* OR child*

Norsk

familie*

Svensk

familje*

Dansk

familie*

2) Geografisk område

Engelsk

scandinav* OR nordic OR norw* OR swed* OR denmark OR danish OR finland OR iceland OR «united kingdom» OR «great britain» OR wales OR scotland OR london OR oslo OR stockholm OR copenhagen OR helsinki OR reykjavik

Norsk

skandinav* OR nordisk* OR norsk* OR svensk* OR dansk* OR norge* OR sverige* OR danmark* OR finland* OR island* OR storbritannia OR wales OR skottland OR london OR oslo OR stockholm OR københavn OR helsinki OR reykjavik

Svensk

skandinav* OR nordisk* OR norsk* OR svensk* OR dansk* OR norge* OR sverige* OR danmark* OR finland* OR island* OR storbritannien OR wales OR skottland OR london OR oslo OR stockholm OR köpenhamn OR helsingfors OR reykjavik

Dansk

skandinav* OR nordisk* OR norsk* OR svensk* OR dansk* OR norge* OR sverige* OR danmark* OR finland* OR island* OR storbritannien OR wales OR skotland OR london OR oslo OR stockholm OR københavn OR helsinki OR reykjavik

3) Omsorg

Engelsk

(parenting OR mothering OR fathering) AND (care*) AND (norms OR ideals OR culture* OR gender OR «social class» OR standards OR practices)

(«parental leave» OR «maternity leave» OR «paternity leave» OR cash-for-care) AND (care*) AND (norms OR ideals OR culture* OR gender OR «social class» OR standards OR practices)

Norsk

(foreldreskap OR moderskap OR faderskap) AND (omsorg*) AND (normer OR idealer OR kultur OR kjønn og «sosial klasse» OR standarder OR praksiser)

(foreldreperm* OR svangerskapsperm* OR fedrekvot* OR foreldrepeng* OR kontantstøtte*) AND (omsorg*) AND (normer OR idealer OR kultur OR kjønn og «sosial klasse» OR standarder OR praksiser)

Svensk

(föräldraskap OR moderskap* OR faderskap*) AND (omsorg*) AND (normer OR ideal OR kultur OR kön OR klass OR standard OR practice)

(föräldraledighet* OR barnledig* OR pappaledighet*) AND (omsorg*) AND (normer OR ideal OR kultur OR kön OR klass OR standard OR practice)

Dansk

(forældreskab OR moderskab OR faderskab) AND (pleje*) AND (normer OR idealer OR kultur OR køn* OR klasse OR standarder OR praksiser)

(forældreorlov OR fædreorlov) AND (pleje*) AND (normer OR idealer OR kultur OR køn* OR klasse OR standarder OR praksiser)

4) Tidsbruk i familien

Engelsk

(time* AND leisure*) OR (time* AND housework*) OR (time AND care*)

Norsk

(tid* AND fritid*) OR (tid* AND husarbeid*) OR (tid* AND omsorg*)

Svensk

(tid* AND fritid*) OR (tid* AND hushållsarbete*) OR (tid* AND omsorg*)

Dansk

(tid* AND fritid*) OR (tid* AND husarbejde) OR (tid* AND pleje*)

5) Samlivsbrudd

Engelsk

divorce* OR separation* OR «family disruption» OR «family dissolution» OR «family breakup» OR «marital dissolution» OR «partnership dissolution» OR «parental dissolution» OR «parental break-up» OR «parental separation» OR «union dissolution» OR «single parent custody» OR «single parent» OR «joint physical custody» OR «shared parenting» OR «non-intact famil*» OR «divorce mediation»

Norsk

skilsmisse* OR separasjon* OR samlivsbrudd* OR familieoppløsning OR «skilte foreldre» OR «delt bosted» OR «delt foreldrerett» OR «delt foreldreansvar» OR aleneforsørger OR mekling OR «konfliktfamil*

Svensk

skilsmässa* OR separation* OR familjeupplösning OR «skilda föräldrar» OR «gemensam vårdnad» OR «ensam vårdnad» OR «växelvis boende» OR «delat föräldraskap» OR «ensam förälder» OR medling

Dansk

skilsmisse* OR separation* OR familieopløsning OR «skilte forældre» OR «delt bopæl» OR bopælsforælder OR samværsforælder OR «delt forældreskab» OR «enlig forsørger» OR mægling

6) Familjestøttende tiltak

Norsk

familievern* OR parterapi* OR samlivskurs* OR familiesent* OR «familiens hus» OR familieveiledning* OR «foreldrestøttende tiltak*» OR foreldreveiledning* OR «familienære tjeneste*» OR helsestasjon*

Svensk

familjerådgivning* OR parterapi* OR parbehandling* OR familjecentral* OR föräldrarådgivning* OR föräldrastöd* OR föräldrastödsprogram* OR «föräldrastödjande insats*» OR barnavårdscentral*

Dansk

familieretshuset* OR parterapi* OR familiecenter* OR «familiens hus» OR familievejledning* OR forælderådgivning* OR forældreprogram*

Vedlegg 2: Søkehistorikk

Hvert søk har måtte tilpasses søkebegrensningene i hver enkelt database ettersom noen av databasene operer med en maksimumsgrense på antall mulige søkekombinasjoner, antall trunkeringsmuligheter, antall bruk av hermetegn ved sammensatte uttrykk osv.

Tema: omsorg

Database	Dato	Søkestrategi	Merknad	Treff	Importert til EndNote
Web of Science	22.11.19	(famil* OR child*) AND (parenting OR mothering OR fathering) AND (care) AND (norms OR ideals OR cultur* OR gender OR «social class» OR standards OR practices) AND (Scandinav* OR Nordic OR Norw* OR Swed* OR Denmark OR Danish OR Finland OR Iceland OR «United Kingdom» OR «Great Britain» OR Wales OR Scotland OR London OR Oslo OR Stockholm OR Copenhagen OR Helsinki OR Reykjavik) OR (parental leave OR maternity leave OR paternity leave OR cash-for-care) AND (care*) AND (ideals OR standards OR practices OR norms OR culture OR class OR gender) AND (Scandinav* OR Nordic OR Norw* OR Swed* OR Denmark OR Danish OR Finland OR Iceland OR «United Kingdom» OR «Great Britain» OR Wales OR Scotland OR London OR Oslo OR Stockholm OR Copenhagen OR Helsinki OR Reykjavik)	De to søkestrengene er kombinert med OR, for å ekskludere duplikater.	643	171
Oria	08.01.20	(familie*) AND (foreldreskap OR moderskap OR faderskap OR	Søkt i «norske fagbibliotek» og inkludert materialet som OsloMet	1331	14

		foreldreperm* OR svangerskapsperm* OR fedrekvot* OR foreldrepeng* OR kontantstøtte* OR omsorg* OR normer OR idealer OR kultur OR kjønn OR «sosial klasse» OR standarder OR praksiser)	ikke har tilgang på. Søk gjennomgått og sortert før import til EndNote-bibliotek. I Oria er det mulig å bruke inntil syv begrensinger i hvert søk av typen fasetter, trunkering og hermetegn ved sammensatte uttrykk.		
SwePub	18.12.19	(famil*) AND (föräldraskap OR moderskap* OR faderskap* OR föräldraledighet* OR barnledig* OR pappaledighet* OR omsorg* OR normer OR ideal OR kultur OR kön OR klass OR standard OR practice)	Ikke søkt på geografi, da databasen er svensk.	92	15
DEF	05.01.20	(famil*) AND (forældreskab OR moderskab OR faderskab OR pleje* OR forældreorlov OR fædreorlov OR normer OR idealer OR kultur OR køn* OR klasse OR standarder OR praksiser)	Ikke søkt på geografi, da databasen er dansk.	21	0
Norart	05.01.20	(famil*) AND (foreldreskap OR moderskap OR faderskap OR omsorg* OR foreldreperm* OR svangerskapsperm* OR fedrekvot* OR foreldrepeng* OR kontantstøtte* OR normer OR idealer OR kultur OR kjønn OR «sosial klasse» OR standarder OR praksiser)	Ikke søkt på geografi, ettersom det ville gitt begrenset treffmengde.	52	13

Tema: tidsbruk i familien

Database	Dato	Søkestrategi	Merknad	Treff	Importert til EndNote
Web of Science	14.11.19	<p>(famil*) AND (leisure* AND time*) AND (Scandinav* OR Nordic OR Norw* OR Swed* OR Denmark OR Danish OR Finland OR Iceland OR «United Kingdom» OR «Great Britain» OR wales OR Scotland OR London OR Oslo OR Stockholm OR Copenhagen OR Helsinki OR Reykjavik)</p> <p>(famil*) AND (housework* AND time*) AND (Scandinav* OR Nordic OR Norw* OR Swed* OR Denmark OR Danish OR Finland OR Iceland OR «United Kingdom» OR «Great Britain» OR Wales OR Scotland OR London OR Oslo OR Stockholm OR Copenhagen OR Helsinki OR Reykjavik)</p> <p>(famil*) AND (care* AND time*) AND (Scandinav* OR Nordic OR Norw* OR Swed* OR Denmark OR Danish OR Finland OR Iceland OR «United Kingdom» OR «Great Britain» OR Wales OR Scotland OR London OR Oslo OR Stockholm OR Copenhagen OR Helsinki OR Reykjavik)</p>	De tre søkestrengene er kombinert med OR for å fjerne duplikater. Søkestrengen på omsorg og tid ga uhåndterlig mengde treff. Fra denne strengen er det kun importert artikler fra emnene: antropologi, sosiologi, sosialt arbeid, kulturstudier, familiestudier, etniske studier, demografi, områdestudier, kvinnestudier, sosiale problemer og geografi.	333	128
Oria	15.12.19	<p>(familie*) AND (tid* AND husarbeid*)</p> <p>(familie*) AND (tid* AND fritid*)</p> <p>(familie*) AND (tid* AND omsorg*)</p>	Søkt i «norske fagbibliotek» og inkludert materialet som OsloMet ikke har tilgang på. Søk gjennomgått og sortert før import til EndNote-bibliotek. I Oria er det mulig å bruke inntil syv begrensninger i hvert søk av typen fasetter, trunkering og hermetegn ved sammensatte uttrykk.	387	33
SwePub	15.12.19	(famil* AND tid*) (hushållsarbeid* OR omsorg* OR fritid*)	Ikke søkt på geografi, da databasen er svensk.	33	14

– Familiens betydning –

DEF	15.12.19	(famil* AND tid*) AND (pleje* OR husarbejde* OR fritid*)	Ikke søkt på geografi, da databasen er dansk.	7	5
Norart	05.12.19	(famil* AND tid*) AND (fritid* OR omsorg* OR husarbeid*) (famil* AND tid*) (hushållsarbete* OR omsorg* OR fritid*) (famil* AND tid*) AND (pleje* OR husarbejde* OR fritid*)	Ikke søkt på geografi, ettersom det ville gitt begrenset treffmengde.	5	2

Tema: samlivsbrudd

Database	Dato	Søkestrategi	Merknad	Treff	Importert til EndNote
Web of Science	11.11.19	(famil* NEAR/2 child*) AND (divorce* OR «family disruption» OR «family dissolution» OR «family breakup» OR «marital dissolution» OR «partnership dissolution» OR «parental dissolution» OR «parental break-up» OR «parental separation» OR «union dissolution» OR «single parent custody» OR «single parent» OR «joint physical custody» OR «shared parenting» OR «non-intact famil*») AND (Scandinav* OR Nordic OR Norw* OR Swed* OR Denmark OR Danish OR Finland OR Iceland OR «United Kingdom» OR «Great Britain» OR wales OR Scotland OR London OR Oslo OR Stockholm OR Copenhagen OR Helsinki OR Reykjavik)	Søkt i «topics». Brukt nærhetsoperatør på tekstordet for barnefamilie som et ledd i å få ned antall treff.	106	106
Education Source	07.11.19	(famil*) AND (divorce* OR «family disruption» OR «family dissolution» OR «family breakup» OR «marital dissolution» OR «partnership dissolution» OR «parental dissolution» OR «parental break-up» OR «parental separation» OR «union dissolution» OR «single parent custody» OR «single parent» OR «joint physical custody» OR «shared parenting») AND (Scandinav* OR Nordic OR Norw* OR Swed* OR Denmark OR Danish OR Finland OR Iceland OR «United Kingdom» OR «Great Britain» OR Wales OR Scotland OR London OR Oslo OR Stockholm OR Copenhagen OR Helsinki OR Reykjavik)	Søkt i «abstract, title OR author supplied keywords».	47	47

Oria	15.11.19	(familie*) AND (skilsmisse* OR separasjon* OR samlivsbrudd*) (familie*) AND («skilte foreldre» OR «delt bosted» OR familieoppløsning*) (familie*) AND («delt foreldrerett» OR mekling* OR konfliktfamilie*)	Søkt i «norske fagbibliotek» og inkludert materialet som OsloMet ikke har tilgang til. Søk gjennomgått og sortert før import til EndNote-bibliotek. I Oria er det mulig å bruke inntil syv begrensninger i hvert søk av typen fasetter, trunkering og hermetegn ved sammensatte uttrykk.	794	53
SwePub	15.11.19	(famil*) AND (skilsmässa* OR separation* OR familjeupplösning OR «skilda föräldrar» OR «gemensam vårdnad» OR «ensam vårdnad» OR «växelvis boende» OR «delat föräldraskap» OR «ensam förälder» OR medling)	Ikke søkt på geografi, da databasen er svensk. Ekskludert fagområdene: landbruksvitenskap, teknikk, humaniora, naturvitenskap.	272	34
DEF	15.11.19	(famili*) AND (skilsmisse* OR separation* OR familieopløsning OR «skilte forældre» OR «delt bopæl» OR bopælsforælder OR samværsforælder* OR «delt forældreskab» OR «enlig forsørger» OR mægling)	Ikke søkt på geografi, da databasen er dansk.	45	2
Norart	15.11.19	(familie*) AND (skilsmisse* OR separasjon* OR samlivsbrudd*) (famil*) AND (skilsmässa* OR separation* OR familjeupplösning) (famili*) AND (skilsmisse* OR separation* OR familieopløsning)	Ikke søkt på geografi, ettersom det ville gitt begrenset treffmengde.	18	1

Tema: familjestøttende tiltak

Database	Dato	Søkestrategi	Merknad	Treff	Importert til EndNote
Oria	25.11.19	(familie*) AND (familievern* OR parterapi* OR samlivskurs*) (familie*) AND (familiesent* OR «familiens hus» OR familieveiledning*) (familie*) AND («foreldrestøttende tiltak*» OR foreldreveiledning* OR «familienære tjeneste*») (familie*) AND (helsestasjon)	Søkt i «norske fagbibliotek» og inkludert materialet som OsloMet ikke har tilgang på. Søk gjennomgått og sortert før import til EndNote-bibliotek. I Oria er det mulig å bruke inntil syv begrensninger i hvert søk av typen fasetter, trunkering og hermetegn ved sammensatte uttrykk.	688	59
SwePub	25.11.19	(famil*) AND (familjerådgivning* OR parterapi* OR parbehandling* OR familjecentral* OR föräldrarådgivning* OR föräldrastöd* OR föräldrastödsprogram* OR «föräldrastödjande insats*» OR barnavårdscentral*)	Ikke søkt på geografi, da databasen er svensk.	11	10
DEF	16.12.19	(familie*) AND (familieretshuset* OR parterapi* OR familiecenter* OR «familiens hus» OR familievejledning* OR forælderådgivning* OR forældreprogram* OR sundhedsplejen*)	Ikke søkt på geografi, da databasen er dansk. Ekskludert fagområdet medisin.	120	12
Norart	25.11.19	(familie*) AND (familievern* OR parterapi OR samlivskurs* OR familiesent* OR «familiens hus» OR familieveiledning* OR «foreldrestøttende tiltak» OR «foreldreveiledning*» OR «familienære tjeneste*» OR helsestasjon*)	Ikke søkt på geografi, ettersom det ville gitt begrenset treffmengde.	28	4

Vedlegg 3: Søkeord brukt til å ekskludere bidrag fra EndNote-bibliotek

Tidsskrift/søkeord brukt til å utelukke bidrag basert på tittel tidsskrift:

- Australian Journal of Chemistry
- Australian Occupational Therapy Journal
- Bioscience, Biotechnology and Biochemistry
- BMC Cardiovascular Disorders
- BMC Psychiatry
- Botanical journal of the Linnean Society
- British Journal of Dermatology
- Cancer Causes Control
- Chemical Communications
- Chromatographia
- Clinical Rheumatology
- Computational Optimization and Applications
- Current Biology
- Current Medicinal Chemistry
- Diabetes Research and Clinical Practice
- Equine Veterinary Journal
- European Journal of Epidemiology
- Fabrik & Bolig
- Frontiers in Microbiology
- Genes & Development
- International Journal of Behavioral Medicine
- International Journal of Injury Control and Safety Promotion
- International Journal of Pediatrics
- Journal of Clinical Nursing
- Journal of Consumer Culture
- Journal of Discrete Algorithms
- Journal of Human Lactation
- Journal of Obstetric Gynecologic and Neonatal nursing
- Journal of Pain and Symptom Management
- Journal of the Royal Society Interface
- Music & Science
- Nano Energy
- Nature Chemistry
- Nursing Inquiry
- Papers in Palaeontology
- Planetary and Space Science
- Plant Signalling & Behavior
- SIAM journal on computing
- Zootaxa
- «Cystic fibrosis»
- «Diabetes»
- «Overweight»

Søkeord brukt til å ekskludere bidrag basert på tittel:

- Addiction problems
- Alcohol
- Alkohol*
- Antenatal*
- Anxiety disorder
- Aphasia
- Asthma
- Bipolar disorder
- Birth asphyxia
- Body Mass Index
- Cancer
- Cells
- Cystic fibrosis
- Dementia
- Dental
- Dentist
- Depression
- Dermatology
- Diabetes
- Diagnose
- Diagnoser
- Diastolic dysfunction
- Dietary
- Disorder
- Dødshjælp
- Fødselsdepresjon
- Genes
- Hjerneskode
- Infection
- Influenza
- Injuries
- Kost*
- Lung patients
- Material IBN-9
- Midwifery
- Midwives
- Molecular
- Molecules
- Mortality
- Motor impairments
- Multiple sclerosis
- Muscular dystrophy
- Musculoskeletal
- Mutation
- Neonatal intensive care
- Neurone disease
- Nitrid
- Nurse
- Obesity
- Obsessive Compulsive
- Oncology
- Overvektig
- Overweight
- Paediatric
- Paediatric Bipolar Disorders
- Palliative Care
- Parkinsons sykdom
- Personality disorder
- Photon
- Preterm infant
- Prosedyreangst
- Protein
- Præmatur
- Psychiatric disorder
- Psychotropic Medication
- Rheumatoid arthritis
- Schizophrenia
- Self-harm
- Smoking
- Stillbirth
- Stillborn
- Stroke
- Suicidalitet
- Suicide
- Sukker
- Terror Attack
- Vitamin

Søkeord brukt til å ekskludere bidrag basert på abstract:

- Antenatal
- Cancer
- Cell membranes
- Cells
- Depression
- Diabetes
- Dietary
- Genes
- Hormon
- Infection
- Midwifery
- Midwives
- Molecular
- Molecules
- Morality
- Musculoskeletal
- Mutation
- Natural disasters
- Nitrid
- Nurse
- Obesity
- Oncology
- Overweight
- Preterm infant
- Protein
- Stroke